শ্ৰীবৎস-চিন্তা।

(যোৰহাট থিয়েটৰত প্ৰথম অভিনীত।)

শ্ৰীইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰ প্ৰণীত

প্ৰকাশিত।

তেজপুৰ।

(প্ৰথম তাঙ্গৰণ)

১৮৪৯ শক

বেচ—এটকা আঠ অনা।

কলিকতা
২নং বেথুন ৰো, ভাৰতমিহিৰ যন্ত্ৰত,
শ্ৰীসৰ্ব্বেশ্বৰ ভট্টাচাৰ্য্যৰ দ্বাৰা মুদ্ৰিত।

প্ৰসঙ্গ ।

—— ০ ——

মোৰ এনে কোনো বন্ধু বা শুভাকাঙ্ক্ষী নাই যিজনে অন্তৰেৰে মোক নাটক লিখিবৰ কাৰণে উদগোৱা নাই। তেও বিশেষকৈ নাম লব লগীয়া অসমীয়া নাটকলৈ অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দৰ প্ৰথম পাৰ ভাঙ্গি দিওঁতা অগ্ৰজপ্ৰতিম শ্ৰীযুক্ত চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা, সৰু কালতে শিল্প চৰ্চ্চালৈ ধাউতি জগোৱা অগ্ৰজপ্ৰতিম শ্ৰীযুক্ত কুলধৰ চলিহা আৰু শ্ৰীযুক্ত দেবেশ্বৰ চলিহা, সাহিত্যক্ষেত্ৰত লব্ধ-প্ৰতিষ্ঠ শ্ৰীযুক্ত শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামী আৰু মোৰ শিক্ষক শ্ৰীযুত ঘনকান্ত বৰুৱা।

যোৰহাটৰ শ্ৰীযুত বিষ্ণুচন্দ্ৰ বৰুৱা, শ্ৰীযুত দেবেশ্বৰ শৰ্ম্মা, শ্ৰীযুত পূৰ্ণানন্দ পাঠক, শ্ৰীযুত গোপালচন্দ্ৰ গোস্বামী, শ্ৰীযুত মথুৰনাথ বৰুৱাদ্বয়, শ্ৰীযুত হৰিহৰ শৰ্ম্মা বৰপূজাৰী, শ্ৰীযুত কালিকুমাৰ বৰুৱা (দাদা), শ্ৰীযুত চন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা, শ্ৰীযুক্ত চিত্ৰসেন কাকতি, শ্ৰীযুক্ত গোলকচন্দ্ৰ শৰ্ম্মা, শ্ৰীযুত পদ্মনাথ বৰপূজাৰী প্ৰমুখ্যে বন্ধুসকলে আৰু ভাই-সমনীয়া শ্ৰীমান মিত্ৰদেৱ মহন্ত, শ্ৰীমান বিপিনচন্দ্ৰ বৰুৱা, শ্ৰীমান লক্ষেশ্বৰ বৰুৱা, শ্ৰীমান মতিলাল দাস, শ্ৰীমান কুলকমল বৰুৱা, শ্ৰীমান কেশবনাথ শৰ্ম্মাদ্বয় প্ৰমুখ্যে যোৰহাট থিয়েটাৰৰ সকলোটিয়েই, আৰু মোৰ প্ৰিয় মচ্‌লিম বন্ধু জনদিয়েকে ৰাতি দিনে মোক জুলুম নিদিয়া হলে এই নাটক লিখি যোৰহাটত অভিনীত কৰাবৰ অৱসৰ ইমান সোনকালে নহলহেতেন।

নিজে দিহাঁ দি পতা ভোজৰ দৰে এই নাটকখনি মোৰ বন্ধু আৰু শুভাকাঙ্ক্ষীসকলে অন্ততঃ একোবাৰ চাকি চাব—এইয়ে মোৰ ভাৰসা। যদি ভাল পায়—তেখেত সকলৰে যশস্যা! যদিহে কেনেবা পায়——ৰান্ধনিৰ দুৰ্কপাল!

সাৰশেষত ৰহ্ঘৰাৰ ওজা প্ৰিয়তম শ্ৰীযুত দণ্ডিৰামে নাটকখনি অঁতাই পিতাই 'দৈৱকী'ৰ দৰে আঁচলত ধৰি ৰাইজৰ আগলৈ নুলিৰা হলে মড়ল ঘৰতে থুপৰী লাগিলহেতেন।

কলিকতাত মোৰ পৰমাত্মীয় শ্ৰীমান বিনন্দ বৰুৱাই ছাপা কৰোঁতে সুবিধা কৰি দিয়া বাবে তেওঁক আশীৰ্ব্বাদ কৰিছোঁ সাহিত্যক্ষেত্ৰত তেওঁৰ নাম জিলিকি পৰক।

ইতি

শিৱসাগৰ।
ভাদ—১৮৪৯ শক।

ৰাইজৰ ভৰিৰ ধূলি
শ্ৰীইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰ।

পৰমাৰাধ্যতম

পিতা ৺দুৰ্গেশ্বৰ বৰঠাকুৰ দেৱৰ

উদ্দেশ্যে—

দুৰ্ল্লভং মানুষ্যমিদং যেন লব্ধং ময়া ৱপুঃ।
সম্ভাৱনীয়ং ধৰ্ম্মাৰ্থে তস্মৈ পিত্ৰে নমো নমঃ॥

অনুমান-সিদ্ধ মোৰ পাৰ্থিব দেৱতা!
ধন্য হ'ক আদি চেষ্টা নামত তোমাৰ।

তোমাৰ হতভগীয়া
একেটি সন্তান।

ভাৱৰীয়াসকল।

মুনিহ।

সূৰ্য্য	...	...	...	দেৱতা।
শনি	...	...	...	সূৰ্য্যপুত্ৰ।
শ্ৰীবৎস	...	...	...	ৰজা (কুসুমপুৰৰ)।
মন্ত্ৰী	...	...	...	কুসুমপুৰৰ মন্ত্ৰী।
শ্যালক	...	...	...	" শান্তিৰক্ষক।
ধনঞ্জয় বা বিদূষক	...	...	...	" বিদূষক।
জয়ধন	...	...	...	" নগৰীয়া।
বাহুক	...	...	...	প্ৰতাপপুৰৰ ৰজা।
সুমন্ত্ৰ	...	...	...	" মন্ত্ৰী।
ৰণজিৎ	...	...	...	" শ্যালক।
সাবল	...	...	...	" বিদূষক।
সদাগৰ	...	...	...	কাঞ্চিপুৰৰ সদাগৰ।

কুসুমপুৰৰ নগৰীয়া, চহা, দ্বাৰী, কটোৱাল, কঞ্চুকী, সভাসদ, পাৰিষদ, অপৰাধী; প্ৰতাপপুৰৰ ব্ৰাহ্মণ, পূজাৰী, নগৰপাল; সদাগৰৰ লগুৱা, মগনীয়া, খৰিকটীয়া গাৱঁৰ ডেকা—গাঠি, খৰিকটীয়া ইত্যাদি।

তিৰোতা।

লক্ষ্মী	...	...	ভাগ্যাধিষ্ঠাত্ৰী দেৱতা।
চিন্তা	...	...	কুসুমপুৰৰ ৰাণী।
ভদ্ৰা	...	...	প্ৰতাপপুৰৰ ৰাজকুমাৰী।

খৰিকটীয়া গাঁৱৰ তিৰোতা—বিলাহী, কুসুমপুৰীয়া সখীসকল, আৰু প্ৰতাপপুৰীয়া সখীসকল।

শ্ৰীবৎস-চিন্তা।

প্ৰথম অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য।

স্বৰ্গপথ।—ব্ৰহ্মমুহূৰ্ত্ত।

(দেৱবালাবিলাকে নাচি নাচি গাই যায় ঃ—)

গীত।

আজি কুঞ্জ তোমাৰ ৰাখাঁ চিকোণাই ;
কুলি কিজানি যায় !
ফুল তো নহয় আমৰ মল, তাতে কুহু পমি যায়।
কুলি কিজানি যায়।
এন্ধাৰেৰে ঘেৰা, অৱসাদে বেৰা,
কত ভুলে ভৰা মুখনি নিশাৰ ;
তাতে যে জোনায়ে মিচিকি মিচিকি
যাচেছি চেনেহে চুমাটি প্ৰাণৰ !
গাথা তেনে গীতিমালা ;
গলি যাব গীতি সিযে, প্ৰীতি যদিহে পায় !
কুলি কিজানি যায় !

(প্ৰস্থান।)

(এফালৰ পৰা লক্ষ্মী, অইন ফালৰ পৰা
শনিৰ প্ৰৱেশ।)

শনি,— ইকি !— চঞ্চলা ?
চঞ্চল চৰণে আজি অঞ্চল দোলাই,
কেনি যোৱাঁ লয়লাসে, কেশৱ-বাসনা ?
বিৰিঞ্চি-বাঞ্ছিত সেই চৰণ দুখানি
ত্যজি কিবা তুচ্ছ পদ কৰাঁ আকিঞ্চন ?

লক্ষ্মী,— কেনি যায় ? কেনি যাব কেশৱ-বাসনা !
মূৰ্ত্তিমান অন্ধকাৰ দেখি সমুখত
বাসনা কমল মোৰ ফুলতে মোলান্
নেজানো বাসনা আজি,—কেনি কেনে যায় !

শনি,— অৰ্থময়ি ! পৰমাৰ্থ অৱহেলা কৰি
যোৱাঁ হয় গৰবেৰে, মত্ত কুৰঙ্গিনি ;
অদ্ভুত অনৰ্থ সি যে তোমাৰো নিশ্চয়।
লজ্জা কিয় ? ক’লে হয় ! প্ৰতিদ্বন্দ্বী কোন ?
পুষ্পাঞ্জলি লালসাত লোভী চঞ্চলৰ
অনন্তৰ আলিঙ্গন দিলা জলাঞ্জলি।

লক্ষ্মী,— নহয় বিচিত্ৰ, ক্ৰূৰ, জ্বলিছা যে তুমি !—
অন্যে পায় পুষ্পাঞ্জলি, নেপালা আপুনি !
কেনে সুখ চঞ্চলৰ চঞ্চলেহে জানে !
কত গ্ৰহ নাচি যায় ৰাশি চুপি চুপি ;
পঙ্গু তুমি, কত কাল মন্থৰ গতিৰে

একেটি ৰাশিতে থাকা জ্বলি, জ্বলোৱাই,
হুমুনিয়া সাৰ কৰি দগ্ধ জীৱনৰ ।
কলীয়া কাউৰী সি যে, বুজিব কি, দেহি !
বাসন্তী কুলিৰ দিন কেনে মনোময় ?
বুজিব কি নপুংসকে, শত মুখে কলে,
জননীৰ কি যে সুখ পুত্ৰ মুখ চুমি ;
ভুলতো এভাগি পূজা পো: নে এদিন ?

শনি,— পঙ্কজিনি !— গৰবিনী তুমি !
ভাবা তুমি মনে মনে, ই তিনি ভুৱনে
তুমি বিনে অন্য জন নেমানে এধান ?
চায়ে আছা তধা লাগি ;—নোচোৱা তথাপি ।
কোন মহাশক্তি আজি অতৰ্কিতে জাগি,
পৃথিবীৰ ভাগ্যচক্ৰ ঘূৰাব লাগিছে ?
পৃথিবী দূৰৰ কথা ।—নেলাগে নধৰোঁ ।—
সহজে চনকি যায় মাটিৰ মানৱ !—
চোৱাচোঁ চিকুটি নিজে সিদিনাৰ কথা,
সীতা ৰূপে অসিতৰ ক্ৰোধৰ জালত
যন্ত্ৰণাৰ সীমান্তত হাহাকাৰ কৰা ;—
পৰিত্যক্তা ৰাজৰাণী, কঙ্গালিনী প্ৰায়
শূন্যৰ কোলাত সেই তপ্তশ্বাস এৰা ।
বিধিৰ বিধাতা নিজে ত্ৰাতা চক্ৰপানি
পৰি আছে খণ্ড শিলা গণ্ডকী জলত ;

বিবেকৰ বজ্ৰকীটে দংশে ৰাতি দিন !
চোৱাচোঁ মহিমা মোৰ জিনি শিৱলোক,
গণেশৰ গজমুণ্ড,—কীৰ্ত্তিৰ পতাকা,—
কৰে কেনে তিৰ্ বিৰ্ যুগ যুগান্তৰ !
কি হব বঢ়াই কলে মুবুজোঁ বোলাক ?
আপুনি জ্বলিছে মোৰ মহিমাৰ শিখা,
ফুকাৰি সুনাম কিয় আপোন মুখেৰে ?
গৰবিনি !
মদান্ধ নয়ন মুদি, চোৱাচোঁ বিচাৰি,
কোন অতি প্ৰভাশালী সৌৰজগতত ?

লক্ষ্মী,— (হাঁহি) নয়ন মুদিলে মনোঁ জ্যোতিৰ নাটনি,
অন্তহীন অন্ধকাৰ, ছায়া, ছায়া, ছায়া।
কোৱাঁ মোক তমোময়, ছায়াৰ নন্দন,
তেনে কি তুমিয়ে, দেউ, বৰ প্ৰভাশালী
অনন্তৰ দীপ্তিমান এই জগতত ?
ভালেটি নমনি দেহি ! কৃষ্ণ জ্যোতি জ্বলি
জিলিকায় কেনিবাদি কোনোবা জগৎ !
নীচতাক শিষ্টাচাৰে উচ্চ বচনেৰে
লাজেৰে সজাই থয় মৰ্ত্ত্যৰ মাজত ;
পাৰ্থিব লক্ষণ ই যে দেখিলোঁ তোমাত।
সৌৱা, সৌৱা, কিবা ? জ্বলে ভয়ঙ্কৰ !
অনাবৃষ্টি, মহামাৰী, দুৰ্ভিক্ষ ৰাক্ষসী,

কঙ্কালমালিনী নাচি ঘোৰ শ্মশানত,
পলকে প্ৰলয় কৰি গ্ৰাসিছে ধৰণী !
উচ্চ অনুভূতি যত দুৰ্ব্বল হিয়াৰ
আঁজুৰি ছিঙ্গিছে চোৰ্‌া এটি এটি কই !
শঙ্কাকুল প্ৰাণীকুল কিযে যন্ত্ৰণাত
নিতে কৰে ছট্ ফট্, তোলে আৰ্ত্তনাদ,
হুতাহৰ হাহাকাৰে 'ত্ৰাহি, ত্ৰাহি', বোলে !
সেয়ে নে মহিমা-গান, তপন-তনয় ?
ইমানতো অকৃতজ্ঞ সংসাৰী মানব
আঁকে কিয় আতঙ্কত কঁপা লিখনীৰে
তোমাৰ কুৎসিৎ ছবি গৃধ্ৰৰ পিঠিত !

শনি,— কৃপাময়ি !
তোমাৰ করুণাধাৰি কেনে শাস্তিময় !
পিতাই পুত্ৰৰ স্নেহ দিয়ে বিসৰ্জ্জন,
প্ৰেম সুখ জলাঞ্জলি দিয়ে দম্পতীয়ে,
ভায়ে ভায়ে কটাকটি,—তিলোত্তমা তুমি !
আক্ৰোহৰ হোত্ৰীদলে বেদীত তোমাৰ
কতনা নিৰীহ প্ৰাণ পূৰ্ণাহুতি দিয়ে !
তুমি, কিন্তু, হাঁহি হাঁহি দুৰ্ব্বল হিয়াত,
ৰুদ্ধ কৰি মোক্ষদ্বাৰ, জিলিকি, জিলিকি,
অতৃপিতি ৰসনাৰে বাসনা জগাই,
গুচি যেৱোঁ দূৰলই, আৰু দূৰলই ;—

অন্তুর্ব্বৰা মৰুমাজে মৰীচিকা প্ৰায়
তৃষিতা হৰিণী, দেহি দহি যাতনাত !
ইয়াকে বোলানে দয়া, ঐশ্বৰ্য্য ঈশ্বৰি ?
চোৱাঁ, চোৱাঁ বসুধাৰ বিমল কোলাত
কত যোগী, কত জ্ঞানী, ধ্যানত মগন !
পাৰা নে চাপিব কঁষ ? চাপাচোঁ এবাৰ।
মোহিনীৰ মায়া যত চুৰমাৰ কৰি,
নগণ্য ধূলিৰ সতে মিলাব তোমাক।
চোৱাঁ ঘূৰিবাৰ, দেবি ! পৃথিবীৰ পোনে
বিভব্ৰ বৰাগী যত ধীৰ ভগীৰথে
কাতৰে মাগিছে মোৰ কৰুণাৰ ধাৰা,
“অহঙ্কাৰ অন্ধকাৰ ধুই নিয়াঁ” বুলি।
চোৱাচোঁ এবাৰ ভাবি, অত জিলিকনি
অত অহঙ্কাৰ তুমি কৰা কাৰ গুণে ?
ঘৃণা কৰা আজি মোক অন্ধকাৰ বুলি ;
জিলিকে কি জিলিকনি অন্ধকাৰ বিনে ?

লক্ষ্মী,—মানি লোৱাঁ, অন্ধকাৰ ! থাকাঁ আন্ধাৰত।
করুণাৰ জিলিকনি নফলে তোমাত।
তুচ্ছ হৈ কৰা কিয় উচ্চ অভিলাষ ?

শনি,— বুজিও নুবুজা আজি ! বৰ আশা হ'ল,
তুচ্ছ কোন উচ্চ কোন জোখোঁ তৰজুৰে।

লক্ষ্মী,—বেছ কথা। ৰবিসুত ! আহাঁ তেনে আজি,

নামি যাওঁ দুৰ্য়োজন পৃথিবীৰ পোনে।
স্থযোগ্য নৃপতি আছে শ্ৰীবৎস নামেৰে
অশেষ কীৰ্ত্তিৰে জ্বলা শিৰৰ কিৰীটি,
নিঋতি সদৃশ বৰ বিচাৰত পটু।
আমাৰ বিচাৰ তেওঁ কৰিব যতনে।

শনি,—মধ্যহীন তৰ্ক ইযে আদি অন্ত নাই
অন্ত কৰোঁ ক্ষন্তেকতে বলা পাচুৱাই।

(দুইৰো একেফালে প্ৰস্থান।)

দ্বিতীয় দৃশ্য।

গঙ্গাৰ তীৰ।—ৰাতি পুৱাইছে।

(স্নানৰ বেশে হাতত কমণ্ডলু লৈ শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।)

শ্ৰীবৎস,—কি হাঁহি হাঁহিছা আজি ? জহ্নুৰ নন্দিনি !
হাঁহি যেন চাৰি পিনে পৰিছে জিলিকি !
সেই সৰুটিৰে পৰা দেখিলোঁ তোমাৰ
একেখনি নীলাকাশ, নীল চন্দ্ৰোৱাৰ,
একেই দূৰৰ সউ স্থনীল পৰ্ব্বত,
নীলা তাল, তমালৰ চিকোণ হাঁহিটি,
তাতে যে হাঁহিছা তুমি সঞ্জীবনী হাঁহি,—
চৈতনাৰ শুভ্ৰৰেখা, পুণ্য প্ৰবাহিনী,—
গজমতি মালা যেন বিষ্ণুৰ বুকুত !—
পুৰণি ৰাগিণী ইযে, নিতৌ নতুন !

নন্দনৰ মন্দাকিনী, স্তন্য করুণাৰ,
জৰিছে অনন্তধাৰে কিনো চেনেহেৰে,
ধন্য কৰি জগতত ভাৰত বৰিষ!

(হঠাৎ নেপথ্যত বিজুলীয়ে চিকৃমিকায়।)

ইকি!—
হঠাৎ হাঁহিটি যেন দুগুণে চৰিল!
কিহৰে বা জ্যোতি ইটি পূব আকাশত?
নহয় সূৰ্য্যৰ জ্যোতি,—নাই অগ্নিগড়,
নিস্তেজ নিশাৰ মুখ, আসন্ন প্ৰসব;
এতিয়াও সূৰ্য্যদেৱ নিশাৰ গৰ্ভত!
জ্বলে জ্যোতি জিলমিল্, চঞ্চল গতিৰে!
উৰোঁ উৰোঁ কৰে মন, নেজানো কলই?
—অমৰাৰ সীমান্তৰ, নেজানো কিজানি,
স্বভাব চপলা কোনো দেৱৰ বালিকা
উষাৰ আচঁল ধৰি আহিছে ওলমি
লগে লগে চেনেহত "মোকো নিয়া" বুলি।—
—নতুবা কামুকী কোনো দেৱৰ ললনা
অভিসাৰ সীমান্তত মত্ত মাতঙ্গিনী,—
পূবেদি পঁজাল পাই উষা প্ৰবীণাৰ,
সামৰি উৰণ যেন উৰিছে লাজত!—
ইকি দেখোঁ ঘূৰিবাৰ! ছায়া সমীপত!
জ্যোতিৰে ছায়া নে সিটি, ছায়াৰে বা জ্যোতি!

আন্ধি লগা নয়নৰ আন্ধাৰ জানোচা!
আশঙ্কাৰ তাঁৰ ডালি জিকাৰিল কিয়?

(অলপ পৰঁ চকু মুদি আকৌ মেলে।)

ইকি! লাৱণ্য মূৰতি দেখোঁ সুৰ ললনাৰ!

(লক্ষ্মী আৰু শনিৰ প্ৰবেশ।)

যেয়ে হোৱাঁ, তেজোমন্ত বিভূতি বিভুৰ,
লোৱাঁ লোৱাঁ নিকৃষ্টৰ শত নমস্কাৰ।

(প্ৰণাম কৰে।)

লক্ষ্মী,—উঠাঁ, উঠাঁ আয়ুস্মান! চোৱাঁ চকু মেলি।
হিয়াৰ যতনা ভক্তি একেমুখী কৰি
নিতে নত শিৰে যাক কৰাঁ আৰাধনা,
ঐশ্বৰ্য্যৰ অধিষ্ঠাত্ৰী, ভাগ্যৰ ঈশ্বৰী,
সেই লক্ষ্মী দেবী আজি প্ৰত্যক্ষে তোমাৰ,
এইযে দেখিছা, ৰজা, সমীপত মোৰ,
ছায়াৰ নন্দন এওঁ, নাম শনৈশ্চৰ।
বৰ আশা কৰি আজি আহিছোঁ দুজনে।
পূৰাবাঁ নে আশা ৰজা দিবা নে আশ্বাস?

শ্ৰীবৎস,—কি সুক্ষণত আজি পুৱালে ৰজনী!
সাৰ্থক জনম মোৰ হ'ল অতদিনে।
নিৰাশাৰ আশা নিজে জগত-জননী
নেজানো কি দৰে পূজোঁ চৰণ কিখনি।

শনি,—তুষ্ট আমি দুয়োজন মিষ্ট বচনতে।
বিচাৰত বিচক্ষণ শুনিছোঁ তোমাক।
লক্ষ্মী আৰু শনি এই দুই দেৱতাৰ
কোন জন শ্ৰেষ্ঠতৰ? কোৱাঁচোঁ বিচাৰি
মনত ৰাখিবাঁ, ৰজা, আজিৰ বিচাৰ
ছত্ৰে ছত্ৰে লিখি থম হিয়াৰ ফলিত।

শ্ৰীবৎস,—(অলপ মনে মনে ভাবি।)
সান্ত নৰে অনন্তৰ কি পায় সন্ধান?
ক্ষুদ্ৰ এটি গণ্ডি মাজে মানুহৰ জ্ঞান
দোপে দোপে উঠি যায় জ্ঞান সোপানত,
কত তৰ্ক কত যুক্তি সাহে বান্ধি লই;
শেহত সীমান্ত পাই দেখেগে যেতিয়া
কি যে এক মহাসিন্ধু আদি-অন্তহীন!—
নহয় ধাৰণা তাৰ, নমনে সি পাৰ!—
জানোচা হেৰায় নিজে, হাবাথুৰি খাই
লৰি আহে ঘূৰিবাৰ পৃথিৱীৰ পোনে;
নিমিলে ধূলিত মানে ধূলিৰ শৰীৰ,
ধূলিত সন্দেহ, তেও ওগলে ধূলিৰে!
এয়েতো মানবী মন!—তাৰ কি বিচাৰ?

শনি,—সুন্দৰ সৰল কথা!—বাঢ়িল বিশ্বাস।
নোহোৱা নগণ্য তুমি মনুৰ সন্তান।
অনন্ত আপুনি ইযে আতমা তোমাৰ।

জ্ঞান সীমাস্তৰ্ত চোৱাঁ থিৰে থিয় হই
মণিছে অনন্ত জ্যোতি কত যোগীজনে
শান্ত-শিৱ—অদ্বৈতৰ কান্তি মনোময় !
ছায়ে ঢকা শিখা আছে হিয়াত তোমাৰ।
নেজানা মায়াত কিযে শকতি মহৎ,
নেজানে বাৰুণে যেনে নিজৰ প্ৰমাণ।
ধৰ্ম্মদণ্ড হাতে লই পৃথিবী শাসিছা।
অৱশ্যে পাৰগ তুমি নীতি দৰ্শনত।
তোমাৰ বিধান সি যে শিলাময় ৰেখ ;
অকাট্য যুকুতি বুলি মানে প্ৰজালোকে।
খটোৱাঁ যুকুতি সেই।　কি ভয় তোমাৰ ?

শ্ৰীবৎস,—(মনে মনে) সৃষ্টিৰ সাঁথৰ এই ভাঙোঁ কিনো মতে ?
দ্বন্দ্ব কৰে দেৱদ্বন্দ্বে তুলাদণ্ড মই।
(প্ৰকাশ্যে) মৰ্ত্ত্যৰ মানৱ হই স্বৰ্গৰ বিচাৰ !
একেবাৰে অসম্ভৱ !—নহয় ধাৰণা।
কিবা লাভ মৰতৰ মতামত জানি ?
হেজাৰ মুখীয়া প্ৰজা এখনি মুখেৰে
এই মাথোঁ বুলি যাব শ্ৰেষ্ঠ শনৈশ্চৰ,
উলটি বজাব ডঙ্কা লক্ষ্মী বৰ বুলি !
সবে জীয়ে মতো নিতে মৰ মানৱৰ।

লক্ষ্মী,—নেভাবিবা, মহাৰাজ !　এনা কাৰণত
অমৰে বিচাৰে আজি মৰৰ বিচাৰ।

পৃথিবীৰ মুখ তুমি পাৰ্থিব ঈশ্বৰ,
কত আশা কৰি আমি আহিলোঁ দুজনে,
তুমি কিন্তু ভয়াতুৰ কাপুৰুষ প্ৰায়
সমুখ পৰীক্ষা দেখি কৰ্ত্তব্য পাহৰি
পলোৱাঁ পৰাণ লই ৰুদ্ধ নিশ্বাসেৰে।
বিচাৰৰ প্ৰাৰ্থী আমি অমৰ অতিথি,
ঘূৰাবানে হতাশেৰে নিদি সমিধান ?
সামান্য বিচাৰ যদি নোৱাৰা কৰিব,
দলিয়াই দিয়া তেনে ধৰ্ম্মদণ্ড ডালি,
এছাৰি পেলোৱাঁ যত ৰজাৰ খিতাপ,
নামি যোৱাঁ দীনহীন মূৰুখৰ দৰে
ত্যাজি ৰাজ-সিংহাসন, বিচাৰৰ বেদী,
ঘিণেৰে থাকাগে বহি পৰমুখ চাই।
আপোন মৰ্য্যাদা কিয় পাহৰিলা তুমি ?
এখনি পৃথিবী তুমি পালিছা হেলাতে,
ইঙ্গিততে শত শত যজ্ঞ সম্পাদিছা,
জয় জয় ময় ময় যেনি চোৱা তেনি,
একোৰে নাটনি নাই—নদন-বদন ;—
কিহৰ আশঙ্কা তেনে কৰিছা, ৰাজন ?

শ্ৰীবৎস,—আজিৰ বিচাৰ যদি নোৱাৰোঁ কৰিব,
কিয় ধৰোঁ ধৰ্ম্মদণ্ড ৰজাৰ খিতাপ ?
দুৰ্ব্বল মানবী মন, মোহৰ নিচাত

ঢলি ঢলি যায় তাঁৰ বিশ্বাসৰ ভৰি।
মগজুৰ যত চিন্তা একমুখে কৰি
কৰিম বিচাৰ তেনে এই সমস্যাৰ।
সবিনয় নিবেদন আছে এটি মোৰ ;—
নগণ্য ও গণ্য হয় অৱস্থা বলত।
অনুমতি হয় যদি দুই দেৱতাৰ,
ধৰ্ম্মৰ আসন পাৰি বিচাৰ সভাত
ৰহস্যৰ প্ৰশ্ন ইটি মীমাংসা কৰিম।

লক্ষ্মী,—বহুত আশ্বাস পালোঁ কথাত তোমাৰ।
সন্ধ্যাৰ আগতে আহি সন্ধিৰ আশাত
বিচাৰ সভাত দুয়ো নিতান্ত মিলিম।

শনি,—যোৱাঁ তেনে, মহাৰাজ, ৰাখিবা মনত,
প্ৰশ্নৰ সিদ্ধান্ত লাগে আজিৰ সভাত।

শ্ৰীবৎস,—শিৰোধাৰ্য্য কৰি ললোঁ দেৱৰ আদেশ।

(নমস্কাৰ কৰে।)

(একালে লক্ষ্মী আৰু অইন ফালে
শনিৰ প্ৰস্থান।)

শ্ৰীবৎস,—(খন্তেক নিতাল মাৰি থোজ চলায়।)
কি হব ভাবিলে আৰু ? সমুখ পৰীক্ষা।
কৈ গল আশ্বাসেৰে ভাগ্যৰ ঈশ্বৰী,
ৰজা মই পৃথিবীৰ ধৰ্ম্মদণ্ড হাতে,

কঠোৰ কৰ্ত্তব্য মোৰ সুবিচাৰ কৰা।
কিয় তেনে দীন হীন কাপুৰুষ প্ৰায়
পলাওঁ পৰাণ লই কৰ্ত্তব্য পথত ?
জ্বলি উঠ মনুষ্যত্ব উজ্জ্বল জ্যোতিৰে,
পলা, পলা দুৰ্ব্বলতা বীৰ হৃদয়ৰ,
বিচাৰি শৰণ ল' দূৰ দূৰণিত,
মেদিনীৰ স্তন গিৰি, তাৰ আন্ধাৰত।
সকলো শকতি মিলি মোৰ মানসৰ,
বিদাৰি পেলাচোঁ আজি ৰহস্য কঠিন।
মৰ্ত্ত্যৰ মানৱ হই দেৱতা বিচাৰি,
গৌৰৱে মণ্ডিত কৰ শিৰৰ কিৰীটি।

(প্ৰস্থান।)

তৃতীয় দৃশ্য।

(বিশ্ৰামৰ কোঠা। —দুপৰীয়া হৈ গৈছে।
চিন্তাই সখী সকলৰ লগত
কথা পাতি থাকে।)

চিন্তা,—আলাইজাবৰী বুলি নিতে যে জোকোৱা,
কোৱাঁচোন শুনো মোৰ প্ৰাণৰ সখিটি।
নীতিৰে নেকাচি মন, কাচিলে কি লাভ
নশ্বৰ দেহাটি এই ধূলিৰ গঠন ?
নেথাকে যে চিৰদিন বিজুলী যৌৱন।

প্ৰথমা সখী,—কোনে বোলে, সখি, তুমি আলাইজাবৰী ?
অতিকে চিকোণ তেনে ধৰণীত কোন ?
মাজে মাজে মান পাতি মানিনী প্ৰেমিকা
কয় নিজা প্ৰেমিকক মুখনি ফুলাই
"তুমিতো নোপোৱা ভাল, যোৱাঁ দূৰলই।"
—প্ৰেমৰ ধেমালি ইটি। নুবুজিলা সখি ?
কিন্তু, সখি, কাচোনৰ আছে কত মানে ;
এনেয়ে ধুনীয়া, মানো, ৰমণীৰ মুখ।
সোণত সুৱগা যেন কাচোন কাচিলে,
ধুনীয়া আবুৰে জুপি হিয়া উতলায়।
মোহিনীৰ ই যে আৰু প্ৰেমৰ চিটিকা !
মাৰ যোৱা যৌৱনৰ শেষ জিলিকনি
উজলা অম্বৰে ৰাখি কিছু জিলিকায় !
চিন্তা,—সেয়ে যদি হয়, সখি, আঁহা তেনে আজি।
সজোৱাঁ যতনে মোক যত পাৰামানে।
প্ৰঃ সখী,—এনেয়ে ধুনীয়া তুমি,—ফুলি অহা ফুল,—
তাতে যে ধৰিছে তুলি ৰাণীৰ কাচোনে।
—শোভাও চৰমে, সখি, বেচি যতনত।
চিন্তা,—(হাঁহি) সজাবলৈ ছল কৰা, নেসাজিলে গালি।
নেপাওঁ তোমাৰ পৰা তৰণি কেনিও।
প্ৰঃ সখী,—কি সাজে সজাম, সখি, বিচাৰি নেপাই,
লাজত দোৱাওঁ মূৰ কুবেৰৰ দৰে,

অলকাৰ অলঙ্কাৰে সজাব নোৱাৰি
অতুল জ্যোতিৰে জ্বলা সতীৰ শৰীৰ।
গুণেৰে জ্বলিছা তুমি নিসৰ্গ সুন্দৰী।
তোমাৰ কাষত, দেবি,—কি কম বঢ়াই,—
জ্যোতিহীন জগতৰ জোনাকী কাচোন।
আনৰ যাতনা দেখি নয়ন কোণত
উজলে তোমাৰ যিটি অশ্ৰুৰ কণিকা,
এনে এটি মহামণি চিকোন জ্যোতিৰে
মথিলতো নিৰিঙ্গিল সাগৰ তলিত।
পোৰা প্ৰাণ দেখা পাই কোমল হিয়াৰ,
কুহুমীয়া হুমুনিয়া যিটি দিয়া এৰি,
পাৰস কুসুম সাৰ মলয় চন্দন
নিচেই নগণ্য যেন তুলনাত তাৰ।
আতুৰৰ হাহাকাৰ হৰি অযাচিতে,
দানৰ কঙ্কন জুৰি উদাৰ হাতত
নজ্বলি জ্বলিছে আজি, ৰিজনি যে নাই।
বাজে জ্বলি সাজ-পাৰ ইন্দ্ৰিয় মজায়,
গুণৰ কাচোন ই যে আতমা পমায়।

চিন্তা,—য়োৱাঁ, যোৱাঁ, প্ৰাণ সখি, বৰ দুষ্ট তুমি।
কথাৰ শিপিনী এনে!—কোনে জোৰ পায়!

প্ৰঃ সখী,—অত শান্ত, অত ধীৰ, সখীয়া তোমাৰ,
তেওঁ, যদি দুষ্ট হয় জুষ্ট কথা কই,

নাই তেনে দায় মোৰ কওঁ এশবাৰ
আলাইজাবৰী, সখী আলাইজাবৰী ।

চিন্তা,—ওঁহ্ ! (মান কৰে ।)

প্ৰঃ সখী,—আই ঐ, মানিনী মোৰ ! মানত লাগিল ।
মৰমত বাজি গল কোমল হিয়াৰ ।
আমাৰে নেমানে মান, মানিনি মহিষি !
ফুলিছে কেতেকী চোৱাঁ কেনে মানে মানে,
গোৱাঁ, গোৱাঁ গান, যত কেতেকী চৰাই,
দিয়াঁ, দিয়াঁ প্ৰেমিকক ফুলাৰ বাতৰি ।

সখী সকল,—　　　গীত ।

নিৰলে ফুল ফুলিছে, হালে জালে মলয়াই,
তেনে কিয় অলিকুলে গুণ্ গুণ্ গুণ্ গায় !
বিনে যতন এনে ৰতন এনেই পোৱা টান ।
নিয়াহি জানা যদি প্ৰাণ-ভৰা-গান ।
যতনেৰে ৰাখিবা সদায়,
নহলে যে জহি যাব চুমে যদি ভোমোৰাই ।

চিন্তা,—　(হাঁহে) এনেনো চুপতি কৰাঁ গানৰ সুৰেৰে

দ্বিতীয়া সখী,—চোৱাঁচোন চোৱাঁ, সখি, গানৰ মহিমা !
সোৱা আহিল লৰি নিজে মহাৰাজ ।
(সকলোৰে চায়, চিন্তাই চাই লাজ কৰে ।)

প্ৰঃ সখী,—জিলিকি আহিল, সখি, প্ৰেমিক জোনাই ।
বলাঁ বলাঁ, তৰামালা, লাজত লুকাওঁ ।

চিন্তা,— নহয় নেযাবা সখি, ৰোৱ্ৰ চোঁ খন্তেক।

প্ৰঃ সখী,—প্ৰেমিকে নেখায়, সখি। কি ভয় তোমাৰ!

(সখীসকলৰ প্ৰস্থান।)

চিন্তা,— (লাজ কৰি গাৰ পৰিচ্ছদ ঠিক কৰি লয়।)

(অইন ফালৰ পৰা আগে আগে বিদূষকৰ
আৰু পাচে পাচে শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।)

বিদুষক,—মা দৈ! মা দৈ! আজি যি হে আপোনাৰ বস্তু এফেৰা হেৰা পাই আনিছোঁ! বৰ হেৰাইছিল, মা দৈ! বৰ হেৰাইছিল!

চিন্তা,—পালে কিবা বস্তু দেউ!—সঁচা নে ধেমালি?
হেৰালে হেৰাব পাৰে।—নপৰে মনত।

বিদূষক,—হেঃ! মনত পৰা হলে জানো ততেৰে থাকিব পাৰিলহেঁতেন? বস্তু বুলি বস্তু নহয়, সি এক বাস্তু পুৰুষ, মা দৈ! আপোনাৰ আলাসৰ লাৰু, বাখৰ পতোৱা খাৰু।

চিন্তা,—(নিজৰ হাতলৈ চাই বিদূষকৰ হাতলৈ চায়।)

বিদূষক,—এহে, হাতলৈ চাইছে। হাতত নাই, মা দৈ! পৃথিবীৰ মহাভাৰ। কাষতে ধৰিছোঁ, মাৰে যদি মাৰক চিলা-থাপ। আপোনাৰ হেৰোৱা বস্তু এই ফেৰা।

(শ্ৰীবৎসক দেখুৱায়।)

শ্ৰীবৎস,—কেতিয়া হেৰালোঁ মই?—এইয়া দেখোন।

বিদূষক,—বুটলি আনিলোঁ নহয়! হবইতো! আপুনি

হেৰোৱা নাই, নাই। মই তো হেৰা পাইছোঁ ? গতিকে ন্যায়মতে আপুনি নেহেৰাইও হেৰাল। প্ৰমাণ লাগে যদি মাতক বেত্ৰৱতীক। বেচেৰিয়ে বিয়াৰ আগত যোৱা গায়ন বায়নৰ দৰে বাটে বাটে গৈয়ে আছে, ইফালে যে দৰাৰ দোলাই কান সলাবলৈ ৰোৱাদি আপুনি ভাবৰ দোলাত থমকি আকাশ পাতাল ভাবে বেচেৰিৰ ভ্ৰূভঙ্গেই নাই। পাচলৈ চাই দেখে মহাৰাজ কৰবাতে।—হেৰাই যোৱাৰ নামত ভয় নেখাব, সখি! মইও দেখোন কেতিয়াবা কেতিয়াবা বামুণীৰ কথাত হেৰাওঁ।

শ্ৰীবৎস—বেছ, সখি, থোৱাঁ থোৱাঁ ধেমালি তোমাৰ।
পত্ৰৰ মীমাংসা শুনো মন্ত্ৰণা ঘৰত।
আহক তুৰন্তে মন্ত্ৰী, দিয়াঁ সমাচাৰ।

বিদূষক,—হে হে, সখি! লাগিলে শুদা পিঠিত এবোকোচা বান্দৰ কেকোঁৱাকে আনিবলৈ কওক, তেও আপোনাৰ সেই মন্ত্ৰীটিক আনিবলৈ নকব। ৰাজ সংসাৰ যেনে টেটুৱা, মন্ত্ৰীটিও তেনে কঠুৱা। লাঠুৱা চাঠুৱা চাই কোটাল এডখৰি ফম্মুটি মাৰক, থপ্ কৰে সৰি পৰিব।

শ্ৰীবৎস,—বিশেষ গুপুত গুণে খাটিছোঁ তোমাক।

বিদূষক,—যাবলৈ কৈছে যাওঁ বাৰু। মন্ত্ৰণা ঘৰত কৈ যন্ত্ৰণা ঘৰলৈ আনিবলৈ কোৱা হলে ইমান পৰে আনিও বুঢ়া হলোঁ-হেতেন। পাচে, মা দৈ! বঁ—টা!

চিন্তা,—আহকগই ঘূৰি, দেউ! এই কাজ সাধি।
বটাৰে এবটা বঁটা থম যতনাই!

বিদুষক,—ভাল, ভাল, মা দৈ! মোৰ সখীৰ মন যোগাব পৰা হওক। (প্ৰস্থান।)

শ্ৰীবৎস,—লক্ষ্মী শনি দুজনাৰ, কোৱাঁচোন ৰাণি!
কোন জন মানী লাগে মনত তোমাৰ?

চিন্তা,— জানো, কিবা উপহাস কৰে আঁজলীৰে!
—নজনাই যিটি কথা জানো কেনেকই?

শ্ৰীবৎস,—উপহাস প্ৰেমালাপ আজি মগজুত
নোপোৱা এধানো তুমি;—আঁতৰি পলাল!
ভাবে ভাবে হনাহানি, দোৰ্ঘোৰ সমৰ!
আজিৰ মগজু মোৰ চক্ৰান্তেৰে পূৰ।
সঁচায় সুধিছোঁ, দেবি, কোৱাঁচোঁ বিচাৰি।

চিন্তা,— কমলা সঁচায়, নাথ, ভুবন মোহিনী।
এনেনো লাৱণী দেখোঁ সেই যে ছবিটি,
অনন্ত কোলাত বিষ্ণু সুখে নিদ্ৰা যায়,
কি ভাবে যে সেৱা কৰে কমলা দেবীয়ে,
কোমল কুঁহিৰ যেন লৱনু হাতেৰে!
কমলাৰ কৃপা ধাৰা অনন্ত অপাৰ।
নহয়, নহয়, নাথ! নহ'ল নহ'ল।
ৰবিসুত শনৈশ্চৰ সামান্য নহয়।
গ্ৰহৰূপী জনাৰ্দ্দন বুলি নিতে নিতে,
কৰি আছোঁ নমস্কাৰ ভাৱ-ভকতিৰে।
দুয়োটি সমান যেন লাগিছে মনত।

শ্ৰীবৎস,—দুয়োটি সমান বুলি নোৱাৰা সাৰিব ।

মাৰীচৰ দশা ইযে !—নাই পৰিত্ৰাণ ।

চিন্তা,— নিৰ্বিচাৰে নিজে যদি নিজৰ বিচাৰ,

ক্ষুদ্ৰ নৰে বিচাৰিব কিবা আশা তাৰ ?

শ্ৰীবৎস,—তাতেহে লাগিছে ভাব ; পোৱা নাই পাৰ ।

বুদ্ধি চিন্তা মগজুৰ মানিছে তবধ ।

(ভাবি ভাবি প্ৰস্থান ।)

চিন্তা,— মুখখনি আমোলোৱা দেখিলোঁ নাথৰ ।

কিবা কিবি লাগি গ'ল ; কিবা কিবি যেন !

—নুশুনিলোঁ, নুবুজিলোঁ নীৰৱ ভাষাটি !

(আকুল হৈ ৰজা যোৱা বাটে প্ৰস্থান ।)

চতুৰ্থ দৃশ্য ।

মন্ত্ৰণাগাৰ ।—বেলি ভাটী দিছে ।

(কঞ্চুকীৰ প্ৰবেশ ।)

কঞ্চুকী,—ক'তা দেখোন ? মন্ত্ৰণাগাৰে মুখখন মেলি ৰৈহে আছে । মন্ত্ৰীয়ে বা কাৰ কত তন্ত্ৰী বজাইছে !

(যাব খুজি বিদূষকক দেখি ৰয় ; বিদূষকৰ প্ৰবেশ ।)

কঞ্চুকী,—কোন খিনিত নো খিতিঙ্গালি কৰিলাগৈ ?

বিদূষক,—খিতিঙ্গালি কৰা নাই, দেউ ! কটোৱালি—কটোৱালি হে কৰা হ'ল । মন্ত্ৰীক মাতিবলৈ পঠাইছিল ঠাৰি

আধা-ছিঙ্গাকৈ ফৰ্মুটি উলটিলোঁ। এতিয়া ত'ৰ ঘৰত যদি ভাগ্যে জোকোৰা এটা মাৰি দিয়ে, তেহে।

কঞ্চুকী,—মোকো এই মন্ত্ৰণাগাৰত মন্ত্ৰী আছে নে নাই চাই বেগায় বাতৰি কবলৈ পঠিয়ালে। মন্ত্ৰী নো কিমানত থাকিল ?

বিদূষক,—মন্ত্ৰী শব্দ নহয় যে বতাহত উৰি আহিব। তেজ-মাংসৰ পিণ্ড, তাতে আকৌ গমনটিও হল গজেন্দ্ৰৰ ধৰণৰ। আহিছে চাগৈ এখুজি দুখুজিকৈ কৰবাত কেনিবাদি গুৰি পৰুৱা মৰে বুলি। বাৰু, দেউ! এইবোৰ এৰক। আজি ৰজাৰ এইবোৰ হৈছে কি ? আগে মানে ভাবিছিলোঁ বামুণী ব্যাধিয়ে পালে। নিজে গৈ চালোঁগৈ সিও নহয়।

কঞ্চুকী,—নহয়, নহয় ই বামুণী ব্যাধি নহয়। ৰাণী নহয়, একেবাৰেই পানী। কোব মাৰিলেও ছিটিকি পৰে। ই মন্ত্ৰণাৰ ব্যাধি হে।

বিদূষক,—কিবা এটা ভালকৈয়ে লাগিছে। ঘৰলৈ যাওঁ বুলিছিলোঁ যাবৰ মন নগল। (নেপথ্যলৈ চাই) সৌটি কোন ? মন্ত্ৰী। হেঃ আজি কোটালো যেনে মুখাল, মন্ত্ৰীৰ গতিও তেনে কোবাল। ফোঁপাই গৈছেগৈ। যাওক, দেউ, ৰজাক বাতৰি দিয়কগৈ।

কঞ্চুকী,—যাওঁ। সম্ভেদ পালে মোকো বাতাৰিটো দিবা দেই।

(কঞ্চুকীৰ প্ৰস্থান।)

বিদূষক,—ভাল। মই এতিয়া ভিতৰ-ফোপোলা ভদ্ৰলোকে মানুহ দেখি যেনেকৈ গহীন হয় তেনে গহীনকৈ হওঁনে, নাই ৰোহ পতা তিৰোতাৰ দৰে মুখকে ওফোন্দাওঁ। ছেঃ। ভাও সলাব নোৱাৰিলোঁ। পালেহিয়েই।

(মন্ত্ৰীৰ প্ৰবেশ।)

মন্ত্ৰী,—আছে কত মহাৰাজ ? আহিব কেতিয়া ?

বিদূষক,—অ' আহিব কেতিয়া ? আহিব আৰু যেতিয়াই সুবিধা হয়। আপোনাৰ দৰে আকৌ ফাকে ফাকে চলিলে ৰজাৰ যে কিস্তি পৰিব। আগা-দেৱা কৰিবলৈ সৌডোখৰ কঞ্চুকী বুঢ়া টকৰ্ টকৰ্ কৰে লৰ ধৰিছে।

মন্ত্ৰী,—　অত অলঙ্কাৰ দিয়া সৰু কথাতেই।
জানিও নজনা হোৱা বহুৱা বামুণ।

বিদূষক,—আপুনিও তো জানে বিন্ অলঙ্কাৰে ই টেধৰ বামুণে কথাৰ উত্তৰ নিদিয়ে। জানিও সুধিছিল কিয় ? জানিও নজনা বামুণ হ'ল বহুৱা ; আৰু মন্ত্ৰী—থাওক। জানিও যি জনে জানিছে সেইজন ওলাইছেহি যেতিয়া মনে মনে থাকোঁ। নহলে কিব ওলাব।

(শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।)

শ্ৰীবৎস,—আহাঁ, আহাঁ মন্ত্ৰীবৰ !—অকাল বোধন।
মন্ত্ৰণা শকতি আজি জগোৱাঁ তোমাৰ,
বিনাশি সান্ত্বনা দিয়া ৰহস্য ৰাৱণ।

মন্ত্রী,—অত ৰাজ সৰ্ম্মানৰ নহওঁ আস্পদ।
সূৰ্য্যৰ জ্যোতিৰে জ্বলে বুদ্ধি আপোনাৰ,
জিলিকনি তাৰে মই—ক্ষুদ্ৰ এটি তৰা।
ভয় হয় মহাৰাজ!—নেপাওঁ আশই।
কুম্ভকৰ্ণ বুদ্ধি মোৰ জাগি অকালত,
জানোচা আশাত আনি নিৰাশা মিলায়!

শ্ৰীবৎস,—সন্ধ্যাৰ আগতে আহি দুয়োটি মিলিব,—
হৰিশ্চন্দ্ৰ সমীপত বিশ্বামিত্ৰ যেনে,—
লাগে শেষ সমিধান নহলে নেৰিব।

মন্ত্রী,—স্বৰ্গৰ দেৱক লাগে মৰ্ত্ত্যৰ বিচাৰ!
মহেন্দ্ৰৰ সুবিচাৰ কাতি কৰি থই,
কিয়বা আহিল নামি দেৱতা দুজন?
আচলত কিয় আজি চল নেলাগিল?
নুবুজিলোঁ কি যে ছল দেৱতা হিয়াত।

শ্ৰীবৎস,—সুধিছিলোঁ তাকো মই। নিদিলে সন্ধান।
যি হক সি হক, মন্ত্রী, এৰাঁ বাজে কথা।
বিচাৰৰ প্ৰাৰ্থী আজি দুৱাৰত মোৰ।
হওক অমৰ, নৰ, গন্ধৰ্ব্ব, কিন্নৰ
অৱশ্যে কৰ্ত্তব্য মোৰ সুবিচাৰ কৰা।
কৰা তাৰে সদুপায়, যাতে আজি আমি
সহজে তৰিব পাৰোঁ দুস্তৰ সাগৰ।

মন্ত্রী,—নেদেখোঁ উপায় একো সহজে তৰাৰ।

লক্ষ্মী শনি,—দুখ-সুখ মায়া অনন্তৰ।
সুখৰ নেলাগে সুখ, দুখে নেকান্দিলে;
দুখেই পৰম সুখ, সুখে নিপীড়িলে।
আপোন হেৰাই যায় এই বিচাৰত।
নেপাওঁ অংকণো পাৰ। কি দিম উত্তৰ।

শ্ৰীবৎস,—তাতে হে মজিছোঁ মই, নেদেখোঁ তৰণী।
—প্ৰসন্নৰ যন্ত্ৰণাত মগজু অথিৰ।

বিদূষক,—এনে বৰ বিচাৰটো। মোক সোধা হলে এতে পৰে পানী জাৰি দিলেঁাহেতেন, লেঠা ভাগি মজাকে শুই থাকিব পাৰিলেহেতেন। কিয়? এনেকৈ নকৰে কিয়? এই ধৰক—এফালে ৰাতি "চোৰ চোৰ" বুলি চিঞৰি মৰা এক ফেচাৰ ওপৰত লক্ষ্মী দেবীক উঠি থাকিবলৈ কওক। ইফালে নোম নেগুৰ বৰ্জ্জিত এক শগুণৰ ওপৰত শনি বোলা দেৱতাটি উঠি থাকক। তাৰ পাচত এই দৰে আপুনি হাতেৰে মুখত থপিয়াই লৈ এবাৰ এজনক ইবাৰ এজনক লেখক—"অ'অ'অ'অ'—অলম্—দলম্—কৈলাস—পাত—আচল—গুটি—মহাদেউ—নেগুৰ—কটা—ঘোং।" এই ঘোঙ্গটো যাৰ গাত পৰিব তেওঁকে চোঙ্গলৈ নিব। বচ্।—তেওঁ ছুৱা।

মন্ত্ৰী,—থোৰঁা, থোৰঁা উপহাস, বহুৱালি কথা।
অকামিলা বহুৱাৰ নেথাকে সোৱাদ।
জ্ঞানৰ অতীত এই প্ৰশ্ন গুৰুতৰ,
হাঁহিৰে উৰাব খোজা ৰহস্য পৰ্ব্বত?

বিদূষক,—ভাল, ভাল। আমি বৃষোৎসৰ্গৰ দাগ দিয়া বছুৰা—একেবাৰেই উদঙীয়া। এই দাগ নিদিয়া বোৰ আকৌ নিজ নিজ সীমাত নেথাকে কিয় ? বোলোঁ, পৃথিবীৰ মানুহ পৃথিবীতে থাওক। চকু দুটি মুদিলেও যলৈ যায় যাব। সখি! আপুনি দহৰ দহ কথা শুনি, চকু মেলি চকু মুদাৰ কাম নকৰিব। খোলোচা কৈ দিয়ক, 'নোৱাৰোঁ'। তাতো যদি নেমানে মোলৈ এৰি দিয়ক।

শ্ৰীবৎস,—দিনৰ আয়ুষ আজি এই যায় যায়,
এতিয়াও নকৰিলোঁ মীমাংসা প্ৰশ্নৰ।
কিবা দিম সমিধান দিনৰ শেহত ?
প্ৰতিটো মুহূৰ্ত্ত যায় হৃদয় কঁপাই,
নিৰাশৰ শ্বাসে লেখে এটি এটিকই।
কোৱাঁচোঁ সচিব শ্ৰেষ্ঠ! কিহব উপায় ?

মন্ত্ৰী,—কেনিও নেদেখোঁ ৰক্ষা,—উভয় সঙ্কট!
বুদ্ধিৰ ত্ৰিশঙ্কু মোৰ থমকে মাজত।

শ্ৰীবৎস,—কেনিও উপায় একো নেপালোঁ যেতিয়া,
নিজেই কৰক তেনে নিজৰ বিচাৰ।
বিশেষ পৃথক কৰি দুখনি আসন
থওঁ আজি যতনাই বিচাৰ সভাত;
আপুনি বিচাৰি যদি লয় হে আসন,
আপুনি বিচাৰি পাম বিচাৰৰ পম।

মন্ত্ৰী,—কিন্তু, যদি, মহাৰাজ, ছলনা আমাৰ

জানি যায় অন্তৰ্যামী দেৱতা দুজনে,
জানোচা বালিৰ বান্ধ ছিগিভাগি যায় !

শ্ৰীবৎস,—ছিগি যদি যায় ছল—ঘূৰি দিন লম।
দিন পালে পাই ক্ষণ, বুদ্ধি বাঢ়ি যায়।
ভাৱনাৰো অন্ত নাই, সময়ো তাকৰ।
নকৰি কি কুৰোঁ, কোৱাঁ, এনেটি বিচাৰ ?

মন্ত্ৰী,—ইয়োতো বিচাৰ এক ! লাগিছে মনত।
কৰক আদেশ তেনে, কৰোঁ আয়োজন।
বেদীৰ দক্ষিণে থক স্বৰ্ণ সিংহাসন,
বাওঁফালে আওহাতে ৰূপৰ আসন।
মোহিনী সাজেৰে এই ছলনা লুকাই,
আপুনি মজাব নিজে আপোন মায়াত।

শ্ৰীবৎস,—এয়ে শেষ স্থিৰ হ'ল আজি মীমাংসাৰ।
যোৱাঁ তুমি বন্ধুবৰ, মাতাঁ শ্যালকক ;
আজিৰ সাৰথি হক সচিব শ্ৰেষ্ঠৰ।
তুমিও কৰাঁহি আহি শক্তিৰে সহায়।

বিদূষক,—যাওঁ, সখি, যাওঁ। ইমান পকালে জকালে হে হয় কথা সেই একেটাতেহে পৰিলগৈ। আমি জিজি বুলি খাওঁ, আপুনি মাছ বুলি খায়। সেয়ে জানিবা আপোনালোকৰ জ্ঞানগৰ্ভ-বাণী, আৰু আমাৰ নিচিনা নিচলাৰ বহুৱালি। চাওঁ, বাৰু, কৰ পানী কলৈ যায়।

(প্ৰস্থান।)

শ্ৰীবৎস,—তুমিও যোৱাঁগে, মন্ত্ৰী, কৰাঁ আয়োজন।
আজিৰ দুপৰ যক অনা-জিৰণিৰে
সৌন্দৰ্য্যৰ সাৰ লই গঢ়োৱাঁ যতনে,
বিচাৰ আগাৰ আজি কৰা জাতিস্কাৰ
যোগীৰ হৃদয় যেন নিকুঞ্জ নিৰ্ম্মল।
মন্ত্ৰী—শিৰোধাৰ্য্য কৰিলোঁ আদেশ প্ৰভুৰ।
(দুইৰো দুফালে প্ৰস্থান।)

পঞ্চম দৃশ্য।

বিচাৰৰ বিচিত্ৰ সভা।—বেলি মাৰ যোৱা নাই।

(মাজত ৰাজসিংহাসন, সোঁফালে সোণৰ, বাওঁফালে ৰূপৰ সিংহাসন। পাৰিষদ আৰু সভাসদে বেৰি আছে। শ্যালক অলপ আগত থিয় হৈ আছে। বিদূষকৰ প্ৰবেশ।)

শ্যালক,—আমাৰ মতে সকলো প্ৰস্তুত। মন্ত্ৰী ডাঙ্গৰীয়াই অথন মাছ-ৰোকাৰ চকুৰে চাবলৈ গৈছে। ক'ত কি আসোঁৱাহ ওলায়, কব নোৱাৰিছোঁ।

বিদূষক,—আসোঁৱাহ ধৰোঁ বুলিলে নো কেতেপৰ লাগিছে? এই ধৰাঁ—আমাৰ পাৰিষদে আমাৰ কথা শুনি মুখ মেলি আছে।—

পাৰিষদ,—(মুখ জপাই সেমেনা-সেমেনি কৰে।)

বিদূষক,—ইও এক আসোঁৱাহ! প্ৰথম, নহয় যদি মুখ

জপাব কিয় ? দ্বিতীয়তঃ, কথাটো মিঠৈ নহয় যে শুনিবলৈ মুখৰ দৰকাৰ। কথা শুনোতে ধোৰ্‌াঁখুলীয়াৰ দৰে মুখখন ওপৰঞ্চি খৰচ কৰিব কিয় ?—যাওক, এতিয়া থিৰ দি নেথাকিবা। হৈ চৈ কৰি ফুৰাঁ। সিওটো এটা কাম। অইন নহলে মন্ত্ৰীয়ে তো দেখিব।

সভাসদ,—এঃ দেউ ! আজিৰ ৰাতিৰিটো যদি অলপ আগৈয়ে পালোঁহেতেন।

বিদূষক,—ৰজাই দেৱতা দুজন লগ পোৱাৰ আগৈয়ে নে কি ? ৰাম নৌ ওপজোঁতে ৰামায়ণ লিখিবলৈ আকৌ সেই উঞেও-খোৱা ঋষি জন হলেহে !—আগ বতৰতে পাই নো কি কৰিলোঁহেতেন ?

সভাসদ,—কি কৰিলোঁহেতেন আৰু ! সেই লৰাছোৱালী কেটাকে আনি ভালকৈ এখনি ঠাইত ছল লগাই থলোঁহিহেতেন। সিহঁতে নো দেৱতা কোন কাহানি দেখিছে ?

বিদূষক,—থোৱাঁ, বুইছা নে ? ই সবাহৰ কল নহয়, কাঠৰ কঠুৱা দেৱতা লৰাই দেখি মুখ আকটাই যাবগৈ। তেও বুলি মনে যদি নেমানে, তোমাৰ চোৱা হৈ গলে চকু মুদি দিবা। তাৰ পাচত চকু মেলি চাবা ঘৰৰ ঘৈণীৰ হৈ। (ভাও দেখুৱায়)। আকৌ মুদিবা। আকৌ চাবা লৰা দামুৰীৰ হৈ। গঙ্গা স্নানৰ ফল পোৱাদি আপুনি দেৱতা দৰ্শনৰ ফল পাই যাবা।

সভাসদ,—এঃ দেউ। দেৱতা দেখা জানো কম ভাগ্যৰ কথা !

বিদূষক,—এই দুইজন দেৱতাক চাই যি হে ভাগ্য ফলে তাৰ বাকী আছে কি ? ৰাজ্যৰ এই ব্ৰহ্মা চিকটা ধনগুলৈ কেটালৈ চোৰ্‌াঁ।

গছৰ তলত পৰি থকা ছাল ছিগা ভিকছু কেটালৈ চোৱাঁ। এটাৰ চৰি গৈছে, ইটোৰ পৰি গৈছে; অথচ মুখত টোপ এটিও নাই। তুমি দেৱতা দেখাৰ কথা হে কৈছা, ইহতঁৰ গাত যে এই দুজন দেৱতা লম্ভিছেই।

(মন্ত্ৰীৰ প্ৰবেশ।)

মন্ত্ৰী,—সকলো যতোৱা হ'ল। নাই একো বাকী।

বিদূষক,—যতোৱা হল হয়, তেওঁ বুলি খুঁত বৈ গল।—এই কল গছ বোৰত মানুহে ভেজা দি দেখিবলৈ আপচু কৰি পেলাইছে, কল গছৰ ঠাইত চোৰাত একোজোপা ৰোৱা হলে কেউফালে হল হেতেন।

(সকলোৰে হাঁহে।)

মন্ত্ৰী,— ইমান ধনিষ্ঠা কাল, গৰিষ্ঠ যোগাৰ
মিলাব পাৰিম বুলি নাছিল ধাৰণা।
হিয়াত আশঙ্কা কিন্তু আছে ৰিণি ৰিণি।
হেজাৰে নিখুঁত হক গ্ৰন্থ যতনৰ,
বিদ্বানৰ পৰিতোষ নুপজিলে তাত,
এনেয়ে বিফলে যায় যত পৰিশ্ৰম।—
মজাব নোৱাৰি আজি কামজয়ী ৰাম
শূৰ্পনখা সাজ-পাৰ যদি জহি যায়।

(বাহিৰত "জয় মহাৰাজ শ্ৰীবৎসৰ জয়"!)

বিদূষক,—ফেকুৱাই হৈ দিছে যেতিয়া বাঘ ওলাল।

(আগে আগে কঞ্চুকী পাচত ধৰ্ম্মদণ্ড হাতত লৈ
শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।
বিদূষকত বাজে সকলোৰে প্ৰণাম কৰে।)

শ্ৰীবৎস,—সৌৱা নে কি সিংহাসন সজালা যতনে ?
যতন সাৰ্থক হল, মিলিছে মনেৰে,
সৌন্দৰ্য্যেৰে প্ৰাণমন ভৰিভৰি গল।
শলাগিলোঁ মন্ত্ৰীবৰ, শলাগোঁ শ্যালক
শলাগনি লোৱাঁ, সখী, সৰল হিয়াৰ।

মন্ত্ৰী,—ৰাজ ইচ্ছা অনুযায়ী কৰি আয়োজন
মানিছোঁ নিজকে নিজে ভাগ্যৱান বুলি।
তুলি ললোঁ শিৰ পাতি ৰাজ শলাগনি।

বিদূষক,—মোৰ শলাগনি ফেৰাও আপুনিয়েই লওক।
খোৱা বস্তু হোৱা হলে তেও বোলে ঘৰলৈকে বান্ধি নিওঁ!

শ্ৰীবৎস,—মন্ত্ৰীবৰ।
ফুলিল উচিত কাল বিচাৰ সভাৰ,
নাহিল বিচাৰ প্ৰাৰ্থী দেৱতা দুজন।
বেলি আছে সন্ধ্যালই।—অপৰ্য্যাপ্ত কাম।
ছেগে ছেগে সুটুটালে অটুট কামক,
শেহত সুটুটি জানো জীৱন টুটায়!

মন্ত্ৰী,—কিবা লাভ, মহাৰাজ, বিনা কামে থাকি ?
হিয়াৰ তলিত মুঠে জ্বলিব আবেগ!

যোৱাঁহি, শ্যালক, তেনে সভালে আঁজিৰ
আনা যত অপৰাধী এটি এটি কই।
বিচাৰৰ আৰম্ভণ হল এই বেলা।

শ্যালক,—শিৰোধাৰ্য্য প্ৰভুৰ আদেশ। (শ্যালকে ইঙ্গিত কৰে। এটা কটোৱালে অপৰাধী এটা লই আহি ৰজাক দণ্ডৱৎ কৰে। অপৰাধীক ধৰিলৈ শ্যালক ৰজাৰ আগলৈ যায়। অপৰাধীয়ে ৰজাক দণ্ডবৎ কৰে।)

শ্যালক,—ধৰ্ম্মাৱতাৰ! নতশিৰে নিবেদন,—কালি দুপৰীয়া নগৰৰ নৈঋত কোণৰ এখন পোহাৰৰ পৰা এই অপৰাধীয়ে এসাজ জোৰাই আহাৰ চুৰ কৰিছিল। পোহাৰৰ গৰাকীয়ে সৈ লৈছে। সাক্ষী প্ৰমাণ পাই ইয়াক দোষী সাব্যস্ত কৰা হল। ই এটা চোৰ।

শ্ৰীবৎস,—চোৰ !!——

আখোজা লাগিছে শুনি "চোৰ" কথাষাৰ।
বাহিৰে দেখিছোঁ। বেছ ভদ্ৰৰ সন্তান,
পাৰগ দুখনি হাত দেৱতাই দিয়া,
বাহুত শকতি আছে, নয়নত বল,
লুকালতো বিৰিঙ্গিছে উদ্যম প্ৰাণৰ।
কিয়নো, যুবক, তেনে কোৱাঁ ভাঙ্গি পাতি,
এনেটি শৰীৰ লই কোনটি লাজেৰে
অন্যৰ অৰ্জ্জন ছুৱা বুটলি পলালা ?
জানা তো চোৰৰ দণ্ড ঘোৰ কাৰাগাৰ ?

অপৰাধী,—ধৰ্ম্মাৱতাৰ ! মহাৰাজ ! মই চোৰ !, অতি ঘৃণনীয় চোৰ ! অশেষ লাঞ্ছনাৰে মোক কাৰাগাৰত দিয়ক। সুশুনা শাস্তিৰে পৃথিবীত থকাতকৈ শুনা শাস্তিৰে আপোনাৰ কাৰাগাৰত থাকোঁ। সি যে মোৰ সুখাগাৰ !

মন্ত্ৰী,—কি কোৱা, যুবক, তুমি ? মানিলোঁ। অবাক !

দাৰুণ যন্ত্ৰণাময় এই কাৰাগাৰ,
দুখৰ আগাৰ ই যে, ঘৃণাৰ আলয়।
ভিতৰি আন্ধাৰ দেখি, নহয় আন্ধাৰ ;
বন্দীৰ চিৎকাৰ শুনি সহবেদনাত
কান্দে যেন মন মাৰি মোলান কাৰাই।
ভয়ঙ্কৰ কাৰাগাৰ !—নামৰ নাদত
দুৰ্বৃত্ত হিয়াৰ যত উন্মত্ত বাসনা
ভয়ত নিফুট্ মাৰে হৃদি-গহ্বৰত।
শাৰীৰিক যন্ত্ৰণাৰ আছে লগে লগে
স্বজনৰ অদৰ্শন, পৰাধীন ভোগ,
সমাজৰ সুদূৰত পোৰণি প্ৰাণৰ,
বিশ্বৰ হাঁহিৰ মাজে নিজা নিঃকিনতা,
দাৰুণ যাতনা এই নিমাতী মনৰ
ছাটি-ফুটি কৰে নিতে আকুল তৃষ্ণাত !
এই হেন কাৰাগাৰ শাস্তিৰ আগাৰ ?
নাই নে মমতা স্নেহ আপোন দেহাত ?
কাটিলা কিহেৰে তুমি পৰাণৰ মায়া ?

অপৰাধী,—মই মায়া কটা নাই, মন্ত্ৰীবৰ! সংসাৰে নিজে নিজে ছিঙ্গি দিছে। মোৰ মায়া নাই, মমতা নাই। মোক কাৰাগাৰত দি ৰক্ষা কৰক।

শ্ৰীবৎস,—(মনে মনে) নিতান্ত দাৰুণ ছোট লাগিছে প্ৰাণত!

অপৰাধী,— ——এদিন আছিল, মহাৰাজ! মোৰ পিতৃ পিতামহে বিশেষ কীৰ্ত্তিৰে এইদৰে—এই সভাত থিয় হৈ ৰাজ সন্মানৰ নিদৰ্শন পাইছিল। আৰু, মই—যাওক্। মোৰ পিতৃ বৈশ্যকুলৰ শ্ৰেষ্ঠ আছিল। নেজানো, তেওঁ আজি স্বৰ্গৰ পৰা মোক কুলাঙ্গাৰ বুলি কত গৰিহণা দিছে, কত শাপিছে! তেওঁ মৰিবৰ বেলিকা মোৰ জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতৃৰ হাতত মোক সঁপি দি গৈছিল। ভ্ৰাতৃৰ অসীম যত্নত, তেওঁৰ প্ৰথমা পত্নীৰ অতিচাৰ মৰমত এই আদ্‌বয়সলৈকে কোলাৰ কেচুৱা হৈয়ে থাকিলোঁ। কাম-কাজ, পঢ়া-শুনা একোকে কৰিবলৈ নহল। মোৰ ইমান সুখে নসহিলে, মহাৰাজ! তেওঁৰ প্ৰথমা পত্নীৰ মৃত্যু হ'ল। তেওঁৰ লগতে মোৰ সুখ, দুখ, আশা, ভাৰসা সকলো চিতাত তুলি দিলোঁ। দ্বিতীয় বিবাহে ঘৰ সোমাইয়েই পিতৃদেৱতাৰ এধাৰে বোৱা তেজ দুধাৰ একেবাৰেই পৃথক কৰি দিলে। মোৰ দাবী নাই, দাৱা নাই। সকলো শেষ! আতুৰ হৈ সংসাৰত শৰণ মাগিলোঁ, সংসাৰে ভৰিৰে মোহাৰি গুচি গল। আজি চাৰিদিন অনাহাৰ। ভিক্ষা কৰিবলৈ বংশ মৰ্য্যাদাই বাধা দিলে। চুৰ কৰাত বাজে নষ্টৰ আৰু কি গতি আছে, মহাৰাজ? পেট পূৰাবলৈ বুলি আজি এই দুষ্কৰ্ম্ম কৰিছিলোঁ। পেট পূৰিলত হুঁচ্ পালোঁ।—হিয়াখন

ছিটা-ছিটে ফাটিব খুজিছে। নিজে স্বীকাৰ কৰিছোঁ, মই, মই— !
দয়া কৰি মোক কাৰাগাৰত দিয়ক, মহাৰাজ।

শ্ৰীবৎস,—অহহ !—অযত্নে মলিন হলা স্বভাব সুন্দৰ !

জানা নে নেজানা তুমি ? যাৰ পিতৃ নাই
ৰজা নিজে পিতৃ তাৰ পালে অকাতৰে।
যোৱাঁহি যুবক তুমি, কৰিলোঁ আদেশ,
বিশাল সংসাৰ এই ঘোৰ কাৰাগাৰ
বন্দী হোৱাঁ তাতে তুমি আমৰণ কাল।
অপৰাধী এইজন নিয়াহি, শ্যালক,
ধৰ্ম্মদাস বণিকক দিয়াগে গতাই,
দিয়ক শিকনি যত্ত বাণিজ্য কৌশল।
খুটি খাব পৰা হলে দিবগে উৰাই ;
আপুনি বিচাৰি লব উপায় আপোন।
পোহাৰৰ গৰাকীৰ যিবা ক্ষতি হ'ল
পূৰাব তৰ্জ্জুৰে তাক ৰাজ ভাণ্ডাৰীয়ে।
যোৱাঁহি, যুবক, তেনে, নতুন উদ্যমে
সহজে শিকাগে গই কুলৰ ধৰম।
ঘূৰিবাৰ অপৰাধ লগালে ইদৰে,
লিখি থোৱাঁ সযতনে হিয়াৰো হিয়াত,
ইমান কঠোৰ শাস্তি কৰিম বিধান,
শাস্তিৰে সজাম জানা জুমুধি তোমাৰ ;
পলাব দূৰতে দেখি চোৰাঙ্গ্ চৰাই !

সভাসদ,—উচিত বিচাৰ! উচিত বিচাৰ!

সকলোৱে,—"জয় ধৰ্ম্মাৱতাৰৰ জয়!"

(কটোৱাল আৰু অপৰাধীয়ে ৰজাক দণ্ডৱৎ কৰি গুচি যায়।)

মন্ত্ৰী,—শ্যালক!

আৰু কত আছে বন্দী, নেতা অশান্তিৰ,

বিচাৰৰ শেষ দণ্ড গণি বান্ধেনিত?

(বাহিৰত প্ৰজাই এফালে "জয় লক্ষ্মীৰ জয়", ইফালে "জয় শনিৰ জয়" বোলে।)

মন্ত্ৰী,—ৰবাচোঁ, শ্যালক! শুনা, নেলাগে আনিব।

জয়ধ্বনি উঠে শুনো সিংহদুৱাৰত।

শ্ৰীবৎস,—(আসনৰ পৰা উঠি আগবাঢ়ে। লগত সকলো উঠে।)

(স্বগত) স্থিৰ হ, আতুৰ হিয়া! কত কঁপ আৰু?

পাৰিলি কৰিব যদি আনৰ বিচাৰ,

নিজৰ বিচাৰ কিয় নলবি সাদৰি।

(আগে আগে লক্ষ্মীৰ পাচে পাচে শনিৰ প্ৰৱেশ। সকলোৱে দণ্ডৱৎ কৰে।)

শ্ৰীবৎস,—শত কোটি নমস্কাৰ দুই দেৱতাক।

পৰম পবিত্ৰ হ'ল দীন সভা আজি,

জিলিকিল দেৱতাৰ দিব্য জ্যোতি পাই।

নিজ গুণে আহাঁ মোৰ নমস্য দেৱতা,

কৃপা কৰি নিজে নিজে লোৱাঁহি আসন।

লক্ষ্মী,—তুমিও লোৱাঁহি তেনে বিচাৰ আসন।
কোৱাঁ শীঘ্ৰে যিবা পালা সিদ্ধান্ত প্ৰশ্নৰ।
(লক্ষ্মীয়ে সোণৰ সিংহাসনত, আৰু শনিয়ে ৰূপৰ সিংহাসনত বহে।)
শনি,—আহাঁ, আহাঁ, মহাৰাজ! বহাঁহি বেদীত।
অতৃপ্ত প্ৰাণৰ তৃষ্ণা দিয়াঁ সমিধান।
(দেৱতা দুজনক প্ৰণাম কৰি সকলোৱে নিজা নিজা আসন লয়।)
শ্ৰীবৎস,—বিচাৰৰ প্ৰাৰ্থী আঁজি দেৱতা দুজন!
শুনা শেষ সমিধান, বিচাৰ আমাৰ।
দুয়োজন একাকাৰ সান্তৰ চকুত।
পৰিচ্ছদ, আড়ম্বৰ, চলন, ফিৰণ,
হয়হে অচিন যদি কোনো দুজনৰ,
কথাৰ ধৰণ, আৰু আসন, ভোজনে—
নিৰ্দ্দেশক ছায়া যেনে বাছনি নলৰ,—
বাছি দিয়ে এজনক শ্ৰেষ্ঠতৰ বুলি।
দক্ষিণে সম্মান স্থান বিচাৰ বেদীৰ,
স্বৰ্ণময় সিংহাসন জিলিকে মানেৰে,
বহিছে কমলা তাত, তেওঁ শ্ৰেষ্ঠতৰ।
লক্ষ্মী,—(হাঁহি)
জয় হ'কু, জয় হ'কু, শ্ৰীবৎস ৰাজৰ?
নাচিল হৃদয় আজি কিনো উলাহেৰে,
জ্বলালা সম্মান মোৰ এই পৃথিৱীত
চিৰদিন ঋণী বলোঁ দৈৱতা হিয়াৰে।

কি দিম তোমাক বৰ, হোৱাঁ আয়ুষ্মান।
ফুৰিম ছায়াৰ দৰে লগতে তোমাৰ।

(শনিলৈ চাই কবলৈ ধৰিলে,—)

যোৱাঁ, থাকাঁ শনৈশ্চৰ যিবা মনে লয়।
প্ৰত্যক্ষে শুনিলা আজি পৃথিবীৰ মত।
লাজেৰে মচাগে যোৱা যত অহঙ্কাৰ।
ছায়াৰ কোলালে যোৱাঁ ছায়াৰ নন্দন।

(এই বুলি অভিমানেৰে গুচি গল।)

শনি,—শ্ৰীবৎস !—

সত্যপ্ৰিয় বিচাৰক ভাবিছিলোঁ তোক।
আহিছিলোঁ হেপাহেৰে বিচাৰ আশাত।
কূটৰ মীমাংসা দিলি কূট বচনেৰে।
শিকনি নহল তোৰ আজি এতিয়াও।
জানিছ নে কাক আজি উপেক্ষা কৰিলি ?
স্বেচ্ছায় জোকালি হেৰ খঙ্গাল সিংহক,
বিষধৰ ভুজঙ্গক দলিলি বিচাৰি,
মদান্ধ গজেন্দ্ৰ তই উপেক্ষিলি গ্ৰাহ।
জ্বলালোঁ, জ্বলালোঁ আজি ভীষণ অগনি—
জ্বলালি শনিৰ হিয়া—জ্বল, জ্বল, জ্বল !

(ইটো বাটে খঙেৰে গুচি গল।)

(সভাসদ সকলো জয় পৰিল।)

পটক্ষেপ।

দ্বিতীয় অঙ্ক ।

প্ৰথম দৃশ্য ।

ৰাজপথ ।—আবেলি বেলিকা ।

(দুজন চহাই ভিতৰৰ পৰা কথা পাতি পাতি আহিছে ঃ—)

১ম চহা,—এৰা ! সেই খনতে, কিবা বোলেনে, কাৰেঙ্গৰ আগত মানুহে কোৱা মেলা কৰি থকা শুনিলোঁ। বোলে তিনি কি চাই দিনৰ মূৰত উজনিৰ চাউলো পাইহিহে লাগে। জানো এতিয়া সঁচাই নে মিছাই !

২য় চহা,—উজনিৰ চাউলে নো কিমান দিন উজুৱাব। এইবাৰো খেতি যিখন হব পাইছোঁ। ওপৰত বলে হে বল্ল, দেখে ? ৰাজ-বিষয়াই আকৌ তেও কয় বোলে নৈৰ পৰা লোৰ কাটি পানী বোৱাই দিয়াইছে যেতিয়া খেতি নহব কিয় ?

১ম চহা,—খেতি কিবা হোৱা নাই নে ? আমাৰ ফালে পানী সিঁচি মেলিয়েই বামস্ত মানুহে যি এদৰা দুদৰা ৰুইছিল তাতে উপচি পৰিছিল। হলে হব কি ? এনে না ভূত না চূত কথা দেখা নাই, মোৰ দেউতাটি ঐ ! কৰ পৰা নো কাকতি ফৰিঙ্গ জাক আঁহি চূণচাত কৰিলেহি ! একেবাৰে নৰাৰ গজালি-লৈকে ধূনি পেলালে। দৰ ফালে খেতি নহলেই বোলে। সি বৰষুণ নহলে কি পানী সিঁচি খেতিডাল কৰিব ?

২য় চহা,—আগৰ দিনত বোলে ভেকুলীৰ বিয়া এখন পাতিলেই হেনো বৰষুণে দএ বামে সমান কৰি পেলায়। এতিয়া সেই গাঁৱঁৰ চেঙ্গেলীয়া লৰা-ছোৱালীবাহে ভেকুলী বিয়া পাতিলেহে পাতিলে। অ' সি ডাৱৰ পমক চাৰি দিনক দিনে গেঠেলাহে মাৰিবলৈ ধৰিলে। ভৰ বাৰিষা কেইটা গল। তেও, বাপুৰে! পানী এটুপিও নসৰিল।

১ম চহা,—আপোনালোকৰ ফালে তেওঁ ভেকুলীৰে বিয়াবাৰু পাতিবলৈকে তেহেলৈ যি হওক মানুহবোৰেই ভালে আছে। দৰ ফালে বোলে মেলা ডুৱাৰ মেলাতে আছে। মাউৰে এফালৰ পৰা ধুই হে নিছে হেনো। গোটেই খন হাঁ—হাঁ—কা—কা! পিথবীত মানুহ মাৰি অন্তকে কৰেঁ৷ বুলিছে নে কি?

২য় চহা,—হোঁ ঃ এইফালেও আভোকৰ নমুঠিয়ে পাই গৈছে গৈ। নমৰি যে জীয়াই আছোঁ৷ সিও হল লেঠা।

১ম চহা,—এৰা, এৰা! পাচে ইয়াতে থিয় দিলে দেখোন? আহক এখুজি দুখুজিকৈ আগ বাঢ়োঁহক। আমাৰ গাওঁবুৰাই আকৌ গাৱঁৰ বৰীয়াকৈ ধন লববলৈ গৈছে। মই বোলোঁ৷ ঢৌতে খৰটো মাৰি নগৰখনকে চাই আহোঁ। পিচে কৰবাত বাট পথ পাহৰি হেৰাওঁ বুলি হে পেটে পেটে ভয় লাগিছে।

২য় চহা,—আৰু আগ নেবাঢ়োঁ।। মই এই ফালেই ফাটিম। বৰচোঁ৷ অলপ, দুখৰ সুখৰ কথা পাতি ভাল লাগিছে। কিয়, আপুনি জানো আগে পাচে নগৰলৈ অহা নাছিল।

১ম চহা,—তাহানিয়েই বাৰচেৰেক আহিছিলোঁ৷!

২য় চহা,—এঃ তেনে আচল চালে চকু বৈ যোৱা ঘৰবোৰ নেদেখিলেই। যি হে একোটা ঘৰ আছিল দেউতাটি ঐ! কালি আহি দেখিলোঁহি সেই হেন ঘৰকেটা একেবাৰে ছাই কৰি পেলালে। বাটেদি আহোঁতে তাৰে গোটাদিয়েক মৰিশালি পৰা দি পৰি থকা দেখি আহিব পায়। নগৰত হেনো কথাও নাই, বাৰ্ত্তাও নাই, ছাঁট্ কৰে একোকুৰা জুই আলাসতে উঠি ঘৰ একোটা পুৰি ছাই কৰি পেলায়। জুইও জুই বৰ জুই, পানী ঢালিলে বোলে কোব একাঠি চৰে হে।

১ম চহা,—হোঁঃ! বুইছে এই নগৰীয়াবাহে নোজোকোৱাকো জোকাই ফুৰে, পোটকো পায়; লাজৰ নামেৰে হে সমূলঞ্চে নাই। এইবোৰ জুইত নো মানুহে পানী ঢালে নে? তুতি তৰ্পনাৰে নুনুমালে তাক পানীৰে নুমাবলৈ আহিছে। আমাৰ ফালেও ঘৰ-চেৰেকত লাগিছিল। পিচে এনে জুই নহয় জানিবা। সেইবোৰ কেচা বাম্হনীয়ে পকাতেলত পানী ঢালি লগোৱা জুই।

২য় চহা,—নগৰৰ ভিতৰত অকল এয়ে নহয় হেনো, আৰু কিবাকিবি খন্ হৈছে। সোজনৰ ধৰণ কাৰণত নগৰীয়া যেন লাগিছে। ৰবচোন তেওঁকে সোধোঁ।

(চুৰিয়াৰ কোঁচত পোৰা কল এসোপা লৈ তাৰে
এটা খাই খাই জয়ধন হাঁহি হাঁহি ওলালহি।)

জয়ধন,—এৰা! এৰা! এইদৰে হব লাগে তেহে। ভাবিছিলোঁ যিটো সেইটোৱেই হল। বেছ মজা লাগিল! এৰা! এৰা! হে—হে—হে—(হাঁহে)।

২য় চহা,—হোঁ হেৰি বান্ধ’! কি মজা হোৱাৰ কথা কৈছে ?

জয়ধন,—(আওকাণ কৰি) ইটো ভবা কথাও কল কেটা সিজাদি সিজে নে নিসিজে অথন! যদি হে হয়, এনে নো মজা উঠিব! হে—হে—হে—(হাঁহে)।

২য় চহা,—বান্ধ’ হেৰি! সুধিছিলোঁ, নকলে ? বোলোঁ কি মজাৰ কথা কৈছে ?

জয়ধন,—(উলটি চাই জোকোৰা মাৰি) বান্ধ’, বান্ধ’! কিহৰ বান্ধ’ পালি অ’। বান্ধ’ যে বুলিছ বান্ধিছিলি কিহেৰে ?

২য় চহা,—কেনেকৈ মাতিব লাগে আমি হোজা চহা মানুহ নেজানো দেউতাটি ঐ!

জয়ধন,—কেনেকৈ মাতিব লাগে ? জাত লগাই মাতিবি। নাওগুৰি নাইকিয়া মানুহৰ ঘৰৰ যেন পাইছ হবলা ? কথাৰ লাচতে ‘দেউতাটি ঐ’ বুলিব পাৰ, তাৰে সম্বন্ধ্ ধৰিবলৈ হলেহে জিভাখন কোঁচ খায়।

১ম চহা,—আমি চহা মানুহ! নেজানো, মোৰ প্ৰভু! খঙ্গ খাইছে কিয় ?

জয়ধন,—চহা যে চহা, যাতে পাতে চহা। হেৰ’ খঙ্গ জানো খায় ? খঙ্গক হবলা তইঁতৰ কেৰি গুৰেৰে সনা পিঠা গুৰি মুঠি যেন পাইছ ?

২য় চহা,—আমাৰ দায় নধৰিব, মোৰ প্ৰভু! নেজানি কথা একেষাৰি সুধিলোঁ।

জয়ধন,—মানুহে চাই চিন্তি চলিব লাগে, বুইছ। ই হল

নগৰমাটিৰ কথা। মানুহ দেখিলেই যধে-মধে সম্বন্ধ ধৰিব নেলাগে। "কথাৰ মূৰতে বঁটা পায়, কথাৰ মূৰতে কটা যায়"।—বাৰু! কি সুধিছিলি সোধ।

২য় চহা,—সুধিছিলোঁ বোলোঁ কিহৰ নো মজা হৈছে?

জয়ধন,—যিহকে ভাবিছিলোঁ সেইয়ে হৈছিল। আৰু কিহৰ মজা হব? ভাবিছিলোঁ বোলোঁ সিদিনা বৰ গোলাৰ আলুৰ ভঁৰাল পোৰা দি যদি দক্ষিণহাটৰ কলৰ গোলাবোৰ পোৰে তেনেহলে নো কি মজাই নহয়। আজি সেইয়া চমুচা কলৰ গোলা পুৰিলে। এৰুওৱাৰ ছলতে খা পোৰা কল, আৰু ভৰা যিমান পাৰ মেতেলিত। হে—হে—হে... (হাঁহে)। আৰু এটা ভাবি থোৱা কথা আছে। এদিন যদি এই মাছৰ পোহাৰীবোৰৰ মাছে-চাছে পাচিতে জুই লাগে তেনে এফেৰি লোণ লৈ গৈ আমি বেছ মজাটিকে তুলিব পাৰোঁ। যেনেহে উঠিছে জুইৰ জাউৰ, ইও ফলিয়ায় হে লাগে।

২য় চহা,—জুই লগাৰ কথা দেখিছোঁও শুনিছোঁও। আৰু বোলে কিবা উৎপাত হৈছে হেনো?

জয়ধন,—কিহৰ উৎপাতডাল আছে অ'? তহঁতৰ দৰে হবলা মান্ধাতাৰ আমোলৰ কথা লৈয়ে থাকিব লাগে? এটা নতুন দেখিলেই তহঁতৰ লাগে উৎপাত, নাই জানিবা এলাপাকতে দ'লৰ কলচীবোৰ খহি খহি পৰিলেই, নহয় জানিবা শেনে পটা পোৱালিকে নিলে, তাত আকৌ উৎপাতডাল কিহৰ? নগৰৰ কথা নিতৌ নতুন। এতিয়া পুৰণি কিবা হলে হে নগৰৰ উৎপাত।

১ম চহা,—শনি দেৱতালৈ কিবা আগ-ভাগ কৰা হৈছে জানো?

জয়ধন,—আগ-ভাগ কৰিব লগীয়া হলে শনি দেৱতাই কৰিব। ৰজাই কৰিব কিয় ? বিচাৰ কৰাবলৈ আহিছিল, হক্ কথা কৈ দিলে বচ্‌ গুচি যাবগৈ পায়। তাকে নকৰি আকৌ এইখন ভেঙ্গুচালি পাতি ফুৰিছে কিয় ?

(নেপথ্যত ঘৰত জুই লগাৰ পোহৰ আৰু শব্দ হয়)

এঁ্যা—এঁ্যা—সৰ্ব্বনাশ। সৌখন গোটেইখন ৰাঙ্গলী কৰিলে। সেইখন আমাৰ ঘৰৰ ফালেই! হয়, হয়! খালে—খালে—। (এইবুলি লৰি গুচি গল।)

১ম চহা,—ইস্ ৰাম্ ৰাম্! গুৰু গুৰু! হয় যি হয়!

২য় চহা,—সৌ কুৰা! সৌ কুৰা! এইফলেলৈকে আহিছে, ৰাম্ ৰাম্! ৰাম্ ৰাম্!

(দুয়ো এপিনে পলাব খুজি এপিনে লৰ মাৰিলে।)

(যিফালে জয়ধন গৈছিল সেই ফালৰপৰা বৰ বেগেৰে শনি আহি ওলাল।)

শনি,—(শূন্যলৈ চাই)

কমলাৰ আশ্বাসত ঐশ্বৰ্য্য মদত
দোপে দোপে বাঢ়ে তোৰ ক্ষুদ্ৰ অহঙ্কাৰ।
মেলিলি নয়ন তেও মণি নমনিলি ?
ভাবিছ তুনাই তই ছলিবি শনিক ?
হয়হে সিঁচিছ ধন শ্বেতকীৰ হাতে
সনাহী নাটনি তোৰ নাটনিতে ৰ'ল।
শিকনি নিদিলে মই কোনে দিয়ে তোক ?—
প্ৰজাৰ পীড়ন কিন্তু উদ্দেশ্য নহয়।

যাওঁ শীঘ্রে শেষ ঢাল মাৰোঁ এই বেলা,
এৰি দিওঁ প্ৰজাজাক আনন্দ ৰাজ্যত।
হেৰ হেৰ কমলাৰ কোলাৰ কেচুৱা!
পাৰ যদি বাধা কৰ, মাত কমলাক,
প্ৰকাশক অম্ভোজাই দম্ভ আপোনাৰ।

(বেগেৰে গুচি গল।)

(ঘৰ জুইলগা ফালৰপৰা পিঠি আৰু টিকা মোহাৰি মোহাৰি বিদূষক আহি ওলালহি।)

বিদূষক,—ইস্ ৰাম্ ৰাম্! গোটেইখন ভক্ ভকাইছে দেখোন! বখলাবখলে ঢৌৰেই তুলিলে নে কি? তেহেলেই খহিয়েই যাওক। তেও সেই কেচুৱা ছোৱালীজনী জুইৰ মাজৰ পৰা আনি মাকৰ কোলাত যে দিব পাৰিলোঁ এই য়ে বহুত।

(নেপথ্যত বিজুলীয়ে চিক্মিকায়।)

ৰাম্ ৰাম্! এই ছাট্ আকৌ কি? সেই সখীয়ে গঙ্গাৰ পাৰত দেখা বিধেই নে কি? হয় হয়! নাই মুঠে এই দেৱতা তুটিৰ কোবত তিষ্ঠাই টান হল। কেইটা ভজেৰে নো দেখা নিদিয়ে! জুই, জিলিকনি, আন্ধাৰ-মুধাৰ! আন্ধাৰ-মুধাৰ, জিলিকনি, জুই! এৰাম্! কিমান দেখিবা, কিমান শুনিবা! অ' এই ফাললৈকে আহিছে দেখোন! আহকেই বা যাওকেই। মই বাটৰ পৰা আঁতৰি গায়ত্ৰী গাই চকু মুদি থাকোঁ। এইবোৰ জিলিকনি চিলিকনি চাই ফুৰা ভাল নহয়।

(বাটৰ পৰা আঁতৰি চকু মুদি থাকে।)

(আকুল ভাৱে লক্ষ্মীৰ প্ৰবেশ।)

লক্ষ্মী,—শ্ৰীবৎসৰ প্ৰিয়সখা এয়ে ধনঞ্জয়।
ব্ৰাহ্মণ! ব্ৰাহ্মণ! —চোৱাঁ চকু মেলি
নমালা কমলা আজি তপস্যাৰ বলে।

বিদূষক,—যেয়ে হোৱা মোৰ দূৰৈৰ পৰাই সেৱা। দূৰৰ ঢৌ দূৰতে মাৰ যোৱাঁ। মই চকুও মেলিব নোৱাৰোঁ, বিচাৰ চিচাৰো কৰিব নোৱাৰোঁ। নুছুবা নুছুবা। গায়ত্ৰী সানি মই ওধৰ পৰা মোধলৈকে বিধুতি। কাণি মুনি বাই মোৰ গাত দোষ নাই।

লক্ষ্মী,—পৰম দয়ালু তুমি পবিত্ৰ ব্ৰাহ্মণ!
সকলো প্ৰধান গুণ উজলে তোমাত—

বিদূষক,—মানুহৰ দৰে দেৱতাই ও ৰান্ধনি উচটাই জোল খায়! অ' মোক চিনি পোৱা নাই হবলা। মই হে যেনে লাখৰ বাখৰ ৰান্ধনি দিম পিচে অকল ভোট মৰিচৰ পাচলিৰে আঞ্জা ৰান্ধি। ডেডাউৰিৰ কোবত কাছুটি এৰি যাবাগৈ চাবা।

লক্ষ্মী,—আতুৰ অন্তৰ মোৰ নকৰাঁ আমনি—

বিদূষক,—আমনি এতিয়া কৰিছে কোনে? সেই হেন আহল-বহল ৰাজ আলিটো পৰি আছে সিমানটোৱেও অটা নাই নে? আলিৰ দাঁতিত সেও হৈ চকু মুদি থকা লেৰেলা বামুণটোক যে মহটিয়াবলৈ আহিছা? খোলোচা কথা কি দিলোঁ,—মই বোলোতে একেবাৰে নিৰক্ষৰ চুণ যেন টেঙ্গা শেহবতৰীয়া আম। অইন এটাইবোৰ যেতিয়া পকি জহিব তেতিয়াহে আমাৰ পকিবৰ বতৰ। তুমি কুলিৰ দৰে কুহুলিয়াইছা হে হয় সি কি পকিব?

লক্ষ্মী,—শুনাচোন চকু মেলি কথা গুৰুতৰ !

সমুলি বিপন্ন আজি শ্ৰীবৎস তোমাৰ।

বিদূষক,—এঁ্যা—এঁ্যা !—চকু দুটাৰেও শুনিব লাগিব নে। বাৰু, চকু যদি মেলিব লাগিলেই তেনে তোমাৰ সেই জিলিকনি জিলমিলনিবোৰ জোনাকি পৰুৱাৰ দৰে লুকাই থোৱাঁ। সেই-বোৰ চকুত লাগিলে দেখোন কিবা এটা হৈ যাবৰ মন যায়।

লক্ষ্মী,—সম্বৰিলোঁ নিজ জ্যোতি, চোৱা দ্বিজবৰ !

চকুত জলক্ আৰু নেলাগে কদাপি।

বিদূষক,—(চকুমেলি) বচ্ !—এতিয়া কৈ থাকা যিমান পাৰা মানে। নাক, কাণ, চকু, মুখ এটাইবোৰ মেলি মইও শুনি থাকোঁ। সখিৰ কি হল বুলিছিলা ?

লক্ষ্মী,—সৰল চিতীয়া ৰজা আশঙ্কা বিহীন

প্ৰজাৰ প্ৰেমত মজি ফুৰে ৰাতি দিন।

নাই জনা কিন্তু, দেহি, ঘূৰি পলকত

কালকূট মন্ত্ৰ পাই শনি-মন্থৰাৰ

উগাৰিব আশীবিষ কৈকেয়ী-প্ৰজাই।

—হাহাকাৰ নগৰত আতুৰে কান্দিছে,

লুতাহেৰে বই যোৱা শীতল লোতকে

নুমুমালে অতদিন শনিৰ হেপাহ !

পাতিছে দুনাই এক ষড়যন্ত্ৰ জাল।

লাগিছে আতঙ্ক ঘোৰ—নেজানো কি কৰে !

যোৱাঁ তুমি শ্যালকক বুজোৱা বাতৰি,

থাকক সজাগে আজি সাজু সেনাদল
কাৰেঙ্গৰ চাৰি পাশে দুৰ্গৰ মুখত,
ইঙ্গিততে পাৰে যাতে শত্ৰু মোহাৰিব।
আছে গই ৰজা নিজে পশ্চিম হাটত,
বিপদৰ সুৰুঙ্গায় লই যোৱাঁগই
ৰাখিবা বুজাই মেলি দুৰ্গৰ মাজত।
মইও যাওঁ, আঁৰে আঁৰে ফুৰোঁগে শনিৰ,
লোৱাঁ, লোৱাঁ, এই পাহি খোপাৰ মালতী
জনাবা যেতিয়া লাগে সবল প্ৰাণেৰে
আপুনি কমলা নিজে অন্নপূৰ্ণা হই
ভুঞ্জাব নিতৌ, এয়ে দেৱান্ন নতুন।

(খোপাৰ মালতী দিয়ে।)

(বিদুষকে হাত পাতি সেৱা কৰি লয়।)

লক্ষ্মী,—যোৱাঁ শীঘ্ৰে দ্বিজবৰ! নকৰিবা হেলা।
ৰাখাগে ৰজাৰ প্ৰাণ, ৰজাৰ সম্মান।
শনিৰ চক্ৰান্ত কি যে বুজি উঠা টান।

(বেগেৰে প্ৰস্থান।)

বিদুষক,—কথা যে ইমানত পৰিবগৈ কটা আগে যদি জানিলোঁ-হেতেন কেলৈ ইমানবোৰ হবলৈ পায়!

(নেপথ্যত বিজুলীয়ে চিক্‌মিকায়।)

ইস্ ইস্! সেইয়া আকৌ জিলিকিল! গায়ত্ৰী, গায়ত্ৰী! যোৱাঁ মুঠে জিলিকনি হে জানা।

সোণৰ সিংহাসন খন দি তোমাক বৰ বুলিলে তেও ৰজাক ৰাখিব নোৱাৰঁ। আহিছা চালছিগা বামুণৰ ওচৰলৈ। লৰ বামুণ এতিয়া টকৰ্ টকৰ্।

(বৰ বেগেৰে গুচি গ'ল।)

দ্বিতীয় দৃশ্য ।

পশ্চিম হাটৰ ৰাজপথ ।

সন্ধ্যা লগা নাই।

(এফালৰ পৰা ১ম, আৰু বিপৰীত ফালৰ পৰা ২য় নগৰীয়া আহি ওলালহি।)

২য় নগৰীয়া,—কলৈ গৈছিলি অ' দমন ?

১ম নগৰীয়া,—যাবি কলৈ ? নমৰিলোঁও নিজীলোঁও ঘৰত সোমালেও জানিবা জুই একুৰাত হে সোমালোঁ। ওলাই আহিলেও গাটো লাগে ৰাই-জাই। কেতিয়াবা এনেহে লাগে যেন নিজৰ ডিঙ্গিত নিজে ফাঁচ্ লগাই মৰি যাম।

২য় নগৰীয়া,—মৰিবি কেলৈ ? কিবা অকল তোৰেই হৈছে নে? সংসাৰ গোটেই খনৰে! আজি চাইদিনে খুদকণ এটাৰ মুখ নেদেখিলোঁ—আমি কৰিম কি ?

১ম নগৰীয়া,—থাকি নো কি সংসাৰ তাৰিবি অ'। লৰা-ছোৱালীকেটাৰ চিপ্ লবলৈ হে বাকী। ওলাই আহিলোঁ বোলো কৰবাত কিবা এটা পাওঁ কি চাওঁ। সৌৱা ৰজাই এই

মুঠি ধন দি পঠিয়ালে এতিয়া দেগৈ কটিয়ায়। ধন দিও বস্তু পাবলৈ নাইকিয়া হল, ক'ত মৰ মৰগৈ।

২য় নগৰীয়া,—ৰজাই নো বাৰু কৰিব কি? প্ৰজাই নো বাৰু কৰিব কি? চাউল পাত অনাবৰ কাৰবাৰ কৰিও একো কৰিব পৰা নাই, এতিয়া আৰু হাতী এটা আনি মুখত ভৰাই দিলেহি হে হব।

(ভিতৰৰ পৰা কথা পাতি পাতি জয়ধন
আৰু তৃতীয় নগৰীয়াৰ প্ৰবেশ।)

জয়ধন,—চাচোন বাৰু তাৰ কাণ্ডখন! দিলোঁ তাক ভালকৈয়ে পোটোকা। পাইছে মজা।

১ম নগৰীয়া,—অ' বোলোঁ কি দিলা?

জয়ধন,—দিলোঁ ভালকৈয়ে চুঙ্গা চাই সোপা।

(চতুৰ্থ নগৰীয়াৰ প্ৰবেশ।)

৪ৰ্থ নগৰীয়া,—কি হল হে? কিহৰ গোলমাল উঠিছে?

জয়ধন,—মুঠিবতো গোলমাল। দুখীয়া হৈ উপজিছিলি কেলৈ? মৰ এতিয়া, তহঁত দুখীয়াবোৰ জানো মানুহ। দুঠেঙ্গীয়া হাঁহ পাৰ হে। তহঁতক মুচৰি মুচৰি খালেও দোষ নাই।

(পঞ্চম নগৰীয়াৰ প্ৰবেশ।)

৫ম নগৰীয়া,—কিনো সুখীয়া দুখীয়াৰ কথা ওলাইছে হে?

জয়ধন,—ওলাব কিটো? দুখীয়া নহয় জানিবা সুখীয়াহঁতৰ বলধ, সিহতঁৰ গাধ, সিহতঁৰ ছাগলী, ৰাতি দিন সিহঁতৰে খাটনি

খাটে তেও গুণ নাই, এনেবোৰ কথাৰ মূৰতে আজি এটাক বেছ মজা দি আহিছোঁ, বেগায় অথন গা কৰিব নোৱাৰিছে, একেবাৰেই লম্বা কৰি দিলোঁ।

(ষষ্ঠ নগৰীয়া ক্ৰমে এটি এটিকৈ
অনেক নগৰীয়াৰ প্ৰবেশ)

৬ষ্ঠ নগৰীয়া,—কাক ? কাক ?

জয়ধন,—জানো ৰতন নে ফতন সেই সদাগৰটোক। চাচোন তাৰ কাণ্ডখন্। ভাটীৰ চাউল দমাদমে আনি তাৰ ঘৰত সুমাই থৈছেহি। আমি দুখীয়া নহয় আমি খাবই নেপায়। সি সাঁচি থৈছে সেই নগৰৰ পেটুৱা পেটুৱা বোন্দোৰা বিষয়াকেটালৈ। পেটে ককালে ছিগা ইমানবোৰ মানুহে তাৰ দুৱাৰ মুখত থিয় দি আছে, সি তেও কেৰেপকে কৰা নাই। আমি কিবা মাঙ্গনাই মাগিছোঁ নে কি ? সাঁচি ধন লবি, তাত আকৌ কেটেৰা জেঙ্গেৰা-খন কিহৰ ? ধন সিহতঁৰবোৰ হে ধন, আমাৰ বোৰ খোলাকটি ? আগে যিবোৰ বস্তুত এটা কাকিনী আছিল তাত দহোটাকৈ দিছোঁ, তেও সি কয় বোলে তহঁত কুকুৰধূলি, তহঁত ডাল সলীয়া, যা দুৱাৰ মুখৰ পৰা আঁতৰি গৈ কত মৰ মৰগৈ। আৰু কিমান সহিবি অ' ? গাটো গোটেই জ্বলি উঠিল। আগ বাঢ়ি গৈ দিলোঁ তাৰ ওকনি শিৰতে এটাঙ্গোন, একে টাঙ্গোনেই চিৎ খাই পৰিল।

৩য় নগৰীয়া,—চিৎ খাই পৰিবলৈ হে পালে বাকীবোৰে

ফেনেকি পেলালে গৈ—একেবাৰেই লফা লোৱা দি ললে। পাইছে ভালকৈয়ে ঠেলা। এতেপৰে সিপৰীয়া হ'লগৈ কি ছ'ল গৈ।

চতুৰ্থ নগৰীয়া,—বেছ হল, কুকুৰ চাই টাঙ্গোন পৰিল, বেছ পালোঁ।

১ম নগৰীয়া,—যদিহে সি মৰিল ৰজাৰ ঘৰৰ পৰা একো জগৰ নেলাগিব নে?

জয়ধন,—জগৰ লাগিলেই বা কিটো নো কৰিব? ঘৰ সোমালেগৈ হেজাৰ ডাল শূলে বিন্ধি ধৰেহি, ৰজাৰ ঘৰৰ এডাল শূল, দিলে দিব। হাঁহি হাঁহি যাব পাৰিম।

৩য় নগৰীয়া,—পেটৰ ভোকত এনেয়ে মৰি আছোঁ। জীয়াতে মৰাতকৈ মৰি মৰাটো ভাল।

৫ম নগৰীয়া,—বেছ কৰিলা, ইহতঁৰ উত্তগুালিও দিনক্ দিনে চৰি হে আহিছে, খোলাৰ মাছৰ দৰে ভাজ্ খাই থকাত কৈ মৰি যোৱাই ভাল।

৬ষ্ঠ নগৰীয়া,—অ' ভালেটিহে তাৰ ঘৰত শ্যালক, নগৰপাল গোটেই খন আহি উবুৰি খাই পৰিছেহি।

(এজন সম্ভ্ৰান্ত বিষয়াৰ বেশে শনিৰ প্ৰবেশ।)

শনি,—ৰতন সদাগৰ মৰিল! মৰক, বেছ হল। আজি পৃথিবীৰ পৰা এটা অত্যাচাৰী আঁতৰিল। ভয়ঙ্কৰ নৰঘাতী ৰাক্ষস এটাৰ ক্ষয় হল। আজি আমাৰ বৰ আনন্দৰ দিন! বৰ সুখৰ দিন!

জয়ধন,—শুন্ শুন্! ডাঙ্গৰীয়াই কি কয়! মৰিল বেছ হ'ল!

সকলোৱে,—মৰিল বেছ হ'ল। মৰিল বেছ হ'ল!

শনি,—সি ভাবিছিল পৃথিবীত ধনীবোৰ ৰজাৰ বিষয়াবোৰেই হে জীয়াই থাকিব লাগে, ইবোৰ মৰি জাহ যাওক। দুখীয়া মানুহ সঁচাকৈ মানুহ নহয়নে কি? সিহতঁক চিকুটিলে, গুৰিয়ালে, ভৰিৰে লেটিয়াই লৈ ফুৰিলে সিহঁতে দুখ নেপায় নে কি? সিহঁতৰ লৰা ছোৱালীলৈ, নিজৰ তিৰোতালৈ সকলোৰে সাৰ নিজৰ প্ৰাণলৈ কি দয়া নাই? সিহঁতৰ প্ৰাণত কি আকাঙ্ক্ষা নাই? উচ্চ আশা নাই? সিহঁতৰ হিয়া কি এক প্ৰকাণ্ড মৰুভূমি?

জয়ধন,—বেছ কৈছে ডাঙ্গৰীয়া! সি ভাবিছিল পশুতকৈও অধম!

সকলোৱে,—হয় হয় পশুতকৈও অধম! পশুতকৈও অধম!

শনি,—জেঠৰ বাৰ খৰেৰে মূৰ খৰাই, ভৰ বাৰিষাৰ ধাৰাষাৰ বৰষুণেৰে মূৰ তিয়াই, হেমন্তৰ কাটি নিয়া হিমেৰে মূৰ ঠেৰেঙ্গা কৰি, তেজক পানী কৰি, হাৰক মাটি কৰি, কপালৰ কেচা ঘাম বোৱাই দুখীয়াহঁতে কাৰ আগপেচান ধৰিছে; নেমাতি সুবুলি বলধৰ দৰে কাৰ বিলাস বাসনাৰ যোগান যোগাইছে? তেও সিহঁতৰ হৃদয়ত করুণাৰ কণা নাই! দুখীয়াবোৰ যদি আজি কিহবাৰ দুখীয়া তেনে একমাত্ৰ সিহঁতৰ মৰমৰ। নহলে নো এই বিশাল বিশ্বৰ কোলাত দুখীয়াৰ দুখ কত?

সকলোৱে,—নহয় কি? নহয় কি?

শনি,—সিহঁতেই সহস্ৰ বাধা বিঘিনি আনি দুখীয়াৰ উন্নতি পথ জেঙ্গায়। সিহঁতেই দুখীয়াক গছত তুলি লৈ গুৰি কাটে। আজি দুখীয়াৰ বৰ দুৰ্গতি। ঘৰ পুৰি ছাই হৈছে। চকুৰ আগত লৰা ছোৱালীয়ে ভোকত ভাত নেপাই, পিয়াহত পানী নেপাই হিয়া ভেদি যোৱা হেপাহৰ দৃষ্টি এটা মাক বাপেকত থৈ দাৰুণ হুতাহেৰে চিৰদিনলৈ চকু মুদিছে। আজি ৰাজ্যময় অনাবৃষ্টি মহামাৰীৰ হাহাকাৰ উঠিছে। প্ৰজাৰ আৰ্ত্তৰাও, দীন দুখীয়াৰ ক্ৰন্দন শুনি কোন প্ৰাণ থিৰেৰে থাকিব পাৰিছে? এনে দুৰ্দ্দিনতো ৰজাই মৰম কৰি দিয়া ধন নি, ৰজাৰ ধনৰ ভঁৰাল নি দুখীয়াহঁতে সিহঁতৰ ঘৰত তুলি দিছেগৈ, তেও সিহঁতৰ হেপাহ পলোৱা নাই।

সকলোৱে,—নাই নাই, নেখায় মানে কত হেপাহ পলাব!

শনি,—কোনোমতে মুখলৈ হেপাহেৰে এগৰাহ তুলি লওঁ, সিহঁত ইমান নিষ্ঠুৰ ইমান নিৰ্দ্দয় সেই গৰাহ কাঢ়ি নি পিশাচৰ দৰে হাঁহিৰ খলকনি তোলে! উস্, কি নিদাৰুণ! তেনে কি আজি দুখীয়াৰ দুখত চকুপানী টোকোঁতা কোনো নাই?

জয়ধন,—দুখীয়াৰ বন্ধু কোন আছে?

সকলোৱে,—কোনো নাই, কোনো নাই!

১ম নগৰীয়া,—ৰজাই দুহাতেৰে ধন সিঁচিছে। সিহঁতে আকৌ বিধি পথালি হে দিয়ে।

শনি,—সঁচা কথা কৈছা ককাইটি ঐ! ৰজাই দুহাতেৰে ধন ছটিয়াইছে, ঘৰে ঘৰে গৈ সান্ত্বনা সিঁচি অনেকৰ দুখ নুমাইছে। মানুহ হৈ মানুহৰ যিমান উপকাৰ সাধিব পাৰে তাতোকৈ বেছি

সাধিছে। আমি দুখীয়াবোৰ ইমান অকৃতজ্ঞ নহওঁ। সহস্ৰ মুখেৰেঁ ৰজাৰ শলাগনি লৈছোঁ। ৰজা আমাৰ পৰম দয়ালু, পৰম কাৰুণিক!

সকলোৰে,—বেছ কৈছে! বেছ কৈছে!

শনি,—কিন্তু কঙ্কাইহঁত ঐ! ইফালে ভাবি চোৱাঁ ধন সোণ খাই কি জীয়াই থাকিব পাৰি? হাতত মুঠিয়ে মুঠিয়ে ধন আছে অথচ পোৰাপেট ভোকত জ্বলি গৈছে। কাণত সান্ত্বনা আছে অথচ পোৰা হিয়া শোকত ছাই হৈ গৈছে। ৰাতি দিন ইমান পোৰণি ইমান যন্ত্ৰণাতো দুৰ্গতিৰ অন্ত হোৱা নাই। ইকি মানুহৰ দুৰ্গতি যে অন্ত হয়? দেৱতাৰ ক্ৰোধানল দিনে নিশাই দপ্ দপ কৰে জ্বলিব লাগিছে।

সকলোৰে,—হয় হয়! দেৱতাৰ কোৰোধ! দেৱতাৰ কোৰোধ!

শনি,—যদি ই দেৱতাৰ ক্ৰোধ, তেনে এই ক্ৰোধ জ্বলালে কোনে? স্বৰ্গৰ শান্তিময় কোলাৰ পৰা নন্দনবনৰ পাৰিজাত পৰিমলেৰে আমোলমোলোৱা মন্দাকিনীৰ শীতল তীৰৰ পৰা চেঁচনি বিচাৰি দুজন দেৱতা দাৰুণ ছোটেৰে পৃথিবীলৈ নামি আহিছিল। বৰ আশা কৰিছিল কোন শ্ৰেষ্ঠ কোন হীন বিচাৰ কৰি দিব। ইচ্ছা কৰা হলে কি বিচাৰ কৰিব নোৱাৰিলেহেতেন!

জীয়ধন,—হেঁাঃ, যমক লৰা মাৰিবলৈ কব লাগিছে! ইচ্ছা কৰিলে নো নোৱাৰে কেলৈ?

সকলোৰে,—পাৰিলেহেতেন! পাৰিলেহেতেন!

শনি,—যাৰ ওচৰলৈ আহিছিল তেওঁ কৰিলে কি? স্বৰ্গৰ দেৱতাক উপলুঙ্গা কৰি ছলনাৰে ছলিলে। তেওঁ জানে ইতিপূৰ্ব্বে দশৰথ ৰজাৰ ৰাজ্যত শনিয়ে কি দুৰ্গতি কৰিছিল! তেওঁ আৰু জানে অইনক উপলুঙ্গা কৰিলে ৰক্ষা আছে, শনি গ্ৰহক উপলুঙ্গা কৰিলে নিস্তাৰ নাই!

সকলোৱে,—এৰা এৰা! শনি দেৱতাৰ কথা আৰু কব লাগিছে নে?

শনি,—তেনে জানি শুনি শনিক তুষ্ট নকৰি আমাক এই দুৰ্গতি দিওৱা নাই নে? আমাৰ দুৰ্গতিৰ মূল একমাত্ৰ—এই শ্ৰীবৎস।

সকলোৱে,—ঠিক্ কৈছে! ঠিক্ কৈছে!

শনি,—এই দুৰ্গতি জানি শুনি কৰি এতিয়া আমাক ভা ল ৰি বোলাইছে। হিয়াত থকা-সৰকাকৈ শেল মাৰি চকুৰ পানী মচি সান্ত্বনা দিছে—'নেকান্দিবি'। শৰীৰত ভয়ঙ্কৰ অগনি জ্বলাই মিঠা মাতেৰে সুধিছে—'পুৰিছে নে কি'? ইমান নিষ্ঠুৰ! ইমান কপটীয়া! এই নিৰ্ম্মম অত্যাচাৰী কিমান দিন কুসুমপুৰত থাকি আমাক নিতে নিতে নতুন অত্যাচাৰত হাহাকাৰ কৰোৱাব তাৰ কি নিশ্চয় আছে। ইয়াৰ নিস্তাৰৰ উপায় নাই নে?

সকলোৱে,—উপায়! উপায় লাগে!

শনি,—উপায় অৱশ্যেই আছে। ৰাজদৈবজ্ঞই কৈছে যিমান দিন কুসুমপুৰত শ্ৰীবৎস থাকিব সিমান দিন দুখীয়াৰ দুৰ্গতি নুগুচে। কুসুমপুৰত শ্ৰীবৎস তো আছেই। অত ইন্দ্ৰিয়ৰ ভোগ,

অত সুখৰ, অত বিলাসৰ সিংহাসন এৰি যদি শ্ৰীবৎস, যাবই তেনে ইমানবোৰ নিৰীহ দুখীয়াৰ হিয়া ভাঙ্গিছিঙ্গি চূৰমাৰ কৰিব কোনে? ককাইহঁত ঐ! যন্ত্ৰণাৰ বোলে এইয়ে শেষ নহয়! এতিয়াই চৌৰাশী নৰকৰ যন্ত্ৰণা দিনে ভুগিছোঁ। ছিদ্ৰে ছিদ্ৰে প্ৰতিপলে সহস্ৰ সহস্ৰ নজনা নুশুনা যন্ত্ৰণাই আগুৰি ধৰিব। তেজ মাংসৰ শৰীৰ আৰু কিমান সহিবি?

জয়ধন,—নহয় অ' এনেও নাই তেনেও নাই, আহ, ইয়াকে ৰাজ্যৰ পৰা খেদাওঁ।

সকলোৱে,—মাৰ মাৰ শ্ৰীবৎসক। খেদা তাক খেদা।

শনি,—আৰু শুই নেথাকিবি। মনত ৰাখিবি আহাৰৰ অভাৱত শুকান কণ্ঠেৰে মৰি যোৱা তহঁতৰ লৰা ছোৱালীৰ বিকট ছবি। মনত ৰাখিবি নিৰীহ দুখীয়াৰ হিয়া ভেদি যোৱা হাহাকাৰ। অন্ত কৰ, অন্ত কৰ। এই দুৰ্গতিৰ অন্ত কৰ।

জয়ধন,—মাৰ, মাৰ শ্ৰীবৎসক! অন্ত কৰ, অন্ত কৰ।

সকলোৱে,—মাৰ, মাৰ শ্ৰীবৎসক। খেদা তাক খেদা।

১ম নগৰীয়া,—এইয়া এই ফালে গৈছে। এই ফালে। এই ফালে।

সকলোৱে,—কোন ফালে? কোন ফালে?

১ম নগৰীয়া,—এইয়া, এইফালে।

সকলোৱে,—মাৰ, মাৰ শ্ৰীবৎসক। খেদা তাক খেদা।

(শনিত বাজে বাকীবোৰ হুৰামুৰি কৈ গুচি গল।)

শনি,— কি সাধ্যে মুমাবি তই এই দাবানল ?
জ্বলিলি অনঙ্গ নিজে ভোলাক জ্বলাই।
সহজ চিকাৰ প্ৰজা—পোহনীয়া পশু
ভয়ঙ্কৰ আতুৰত উচ্ছৃঙ্খল হ'ল !
দণ্ডেৰে শাসন তাৰ নহয় সম্ভৱ।
মনে মনে বাজে কিন্তু আশঙ্কা ভীষণ !
জ্ঞানোচা—মগজু ফুটি ঘৰচীয়া হাতী
দুৰ্ম্মদ দুৰ্বৃত্ত হই বিদ্ৰোহীৰ দলে
পান কৰি ৰাজৰক্ত পিয়াহ পলায় !
যদিহে বধেগে ৰজা এই বিকাৰত
দহি পুৰি ৰাতি দিন প্ৰতিশোধ লোৱা,
নপলাব হৃদয়ৰ দাৰুণ হুতাহ।
কন্দা তো নহব তাৰ হিয়া ভাঙ্গি ছিঙ্গি ?
যাওঁ নিজে সাৱধানে ছলেৰে আঁজুৰি
বাঘৰ দাঁতৰ পৰা আনোগে ৰজাক !

(বেগেৰে প্ৰস্থান।)

(অইন ফালৰ পৰা বিদূষকৰ প্ৰবেশ।)

বিদূষক,— (আচৰিত হৈ) বাঃ ! এওঁ শনি তো কম নহয়। এওঁ শনি নে ৰমণক দ্বীপৰ ফণী ! একে ফুতে অজলা প্ৰজাজাকক বিষত বলিয়া কৰিলে। এই মাত্ৰ শ্যালকক বাতৰি দি নেপালোঁ-হিয়েই প্ৰজা গোটেইজাক জাঙ্গুল খাই উঠিল্। সেই পেটকটা,

নাৰীছিগা, ভাতৰ ভতুৱা গোটেই জাকে তুৱাৰ দাং হুল জোঙ্গ্' লৈ খেদা ধৰিছে "মাৰ মাৰ শ্ৰীবৎসক। খেদা তাক খেদা।"

(নেপথ্যত "মাৰ মাৰ শ্ৰীবৎসক। খেদা তাক খেদা।")

নাই, নাই! বায়ুকো বিদ্ৰোহৰ বায়ুয়ে পাই বলিয়া কৰিলে। নহলে সিঞাৰিৰ কিয়? "মাৰ, মাৰ শ্ৰীবৎসক! খেদা তাক খেদা।"

(নেপথ্যত—"মাৰ, মাৰ শ্ৰীবৎসক। খেদা তাক খেদা।")

(জয়ধন প্ৰমুখ্যে বিদ্ৰোহীদলৰ প্ৰবেশ।)

জয়ধন,—সৌটো, সৌটো, শ্ৰীবৎসৰ সখিয়েক বামুণ। ধৰ তাক, সি বাতৰি দিব পাৰিব।

সকলোৱে,—ধৰ, ধৰ! শ্ৰীবৎস ক'ত আছে ক।

(বিদূষকক সকলোৱে ধৰি জোকোৱে।)

বিদূষক,—হেৰ নোজোকাৰিবি ঐ! নোজোকাৰিবি, মই লেৰেলা বামুণ—

জয়ধন,—মনে মনে থাক বিটলিয়া। শ্ৰীবৎস কত আছে উলিয়াই দে।

বিদূষক,—যিকেটা হে জোকাৰ দিছ, সি গুলাওক চাৰি ঠাহ্ হে খাইছে।

চতুৰ্থ নগৰীয়া,—ইয়াৰ কথা কোনে শুনি থাকিব ঐ। মাৰ, মাৰি পাৰকৈ দে। বচ চিলিম ছিগক।

(জোকাৰে।)

বিদূষক,—ৰবি, ৰবি। মই মৰিলে হলে কথা কব নোৱাৰিম একা, তহঁতক পাচে লগা বাতৰি কোনে দিব ?

জয়ধন,—শ্ৰীবৎস কেনি গ'ল ক।

বিদূষক,—কেতিয়াৰ কথা লাগে ?

জয়ধন,—এতিয়া, এতিয়া, এতিয়া কেনি আছে ?

বিদূষক,—কিবা বোলে নে পূব হাটত।

সকলোৱে,—পূব হাটত বোলে পূব হাটত। ব'ল, ব'ল, মাৰ, মাৰ শ্ৰীবৎসক।

জয়ধন,—ব'ল ব'ল। যদিহে মিছা ইয়াৰো মূৰ লম।

(হুৰাহুৰিকৈ সকলোৱে প্ৰস্থান।)

বিদূষক,—উস্! ইমানেই নহয় বুলিহে আছিলোঁ। যা, যা! শ্ৰীবৎসক তহঁতৰ দৰে বলিয়া কুকুৰ যেন পাইছ হবলা হৈ চৈ কৰি টঙ্গনিয়াই মাৰিবি ? ৰজা ইফালে পশ্চিম হাটতে থাকিল। আজি নো কোন দেৱতাই মোৰ সখিক ৰক্ষা কৰে।

(বিপৰীত ফালে বেগেৰে
প্ৰস্থান।)

তৃতীয় দৃশ্য।

নগৰৰ পশ্চিম সীমান্তৰ এটি পঁজা।

সন্ধ্যাৰ আগতে।

(এজনী দুৰ্ভিক্ষ পীড়িতা তিৰোতাই পাগলীৰ
দৰে বহি চিপ্ৰাঙ্গেৰে গাত খানে।
ওচৰত হাত ভৰি বান্ধি থোৱা
পাঁচ বছৰীয়া ছোৱালী
এজনী পৰি থাকে।)

ছোৱালী,—আজিৰ পৰা মোৰ ভোক লাগিলে মনে মনে কান্দি শুই থাকিম। মই ডাঙ্গৰকৈ নেকান্দোঁ। মাৰ মাৰি মাৰি থলে মই দুখ পাম, নেমাৰিবি মই নেকান্দোঁ। হেৰ আই! মোক নুপুতিবি। নুপুতিবি। মাটিৰ তলত পুতি থলে মই উশাহ নেপাম। মোক এৰি দে। মই নেকান্দোঁ।

শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।

শ্ৰীবৎস,—আতুৰৰ আৰ্ত্তৰাও আৰু শুনো কেনি?
(চাই) ——ইকি!——ইকি!

ছোৱালী,—আইয়ে মোক পুতি থব খুজিছে। মই কান্দি থাকোঁ গুণে মোক পুতি থব। মোক এৰুৱাই দিয়াঁ।

শ্ৰীবৎস,—নিবিনাবি শকুন্তলা, নকৰিবি ভয়!
আপুনি আহিছে এই তোৰে মাত শুনি
তোলনীয়া পিতা তোৰ, তুলিব যতনে।

তিৰোতা,—শাখিনি! গজমুৰি! তোৰ মৰদাহেই বাপেৰকো খালে। জীবলৈ ইমানটো হেপাহ! ৰ তোক জীয়াম মা—টিয়েৰে।

(চিপ্ ৰাঙ্গেৰে মাৰ এটা মাৰিব খোজে।)

শ্ৰীবৎস,—(বাধা দি চিপৰাঙ্গডাল কাঢ়ি আনে।)

ইকি!—ইকি! পাগলিনি!—সাৱধানে থাক।

পাপীৰ কৃতান্ত নিজে ৰঙ্গা সমুখত,

আত্মহত্যা মহাপাপ আচৰিবি তই?

ছোৱালী,—নেমাৰিবা। নেমাৰিবা। মোৰ আইক নেমাৰিবা।

তিৰোতা,—নে, নে চিপৰাঙ্গ কাঢ়ি। (নিজৰ ৰিহাৰে ডিঙ্গি মেৰিয়াই চিপ্ গাঁঠি দি পলাব খোজে।)

শ্ৰীবৎস,—(আগচি ধৰি,)

সাৱধান! সাৱধান! আপোনঘাতিনি!

মৰাৰ হেপাহ তোৰ ইমান প্ৰবল?

এনেয়ে নিদিওঁ তোক টিপতে মৰিব;

ৰাতি দিন যন্ত্ৰণাত চকু পানী টুকি

বিবেকে মাৰিব তোক কামুৰি কামুৰি।

হেৰ হেৰ পিশাচিনি! দয়ামায়া হীনা!

দহ মাহ দহ দিন জঠৰেৰে বেৰি

কত কষ্টে সন্তানৰ মুখনি দেখিলি,

আপোন ৰক্তৰ ধাৰা—স্তনৰ ধাৰাৰে—

আপোন পাহৰি তই তুলিলি তাঁলিলি,
কত ৰাতি উজাগৰে চুলি ছিঙ্গি তোৰ
মাগিছিলি জীৱদান এই সন্তানৰ,
হুমুনিয়া কাঢ়ি কত এইটি শিৰত
উৰালি কতনা ৰোগ। আছে নে মনত ?
মাখি এটি পৰে যদি জীৱ উৰে তোৰ।
ক্ষন্তেক নেদেখি কৰ আমন-জিমন।
বচন অমৃত ফুটা সন্তানৰ মুখ,—
লাখে লাখে চুমা দিও নুটুটে হেপাহ।
আজি তই সেই হেন মায়াৰ পুতলি,
প্ৰাণৰ ছবিটি তোৰ, হেপাহৰ হাৰ,
কোন প্ৰাণে বলি দিবি আপোন হাতেৰে ?
কোন প্ৰাণে চাবি তই বিদায় চকুৰ
ৰই যোৱা কথাষাৰি তীব্ৰ হুতাহৰ ?
তেজডাঁহী পিশাচিনী কঙ্কালমালিনী
তাইৰো বাৎসল্য আছে আপোন পুতত,
ভীষণ অৰণ্য মাজে দুৰন্তা বাঘিনী
তাইৰো মমতা আছে নিজ সন্তানত।
স্বভাৱ-কোমলা এনে সংসাৰ-মোহিনী
তয়ে যদি হলি এনে, নৰৰ ধাউতি !
কিসতে শাঁতাব নৰে সংসাৰ মৰুত ?

তিৰোতা,—(উচুপি উচুপি কান্দে।)

শ্ৰীবৎস,—কান্দ্ আজি শতধাৰে, কান্দ সন্তাপেৰে।
সহস্ৰ ধাৰেৰে ব'ক্ জাহ্নবী লোতক!
চতুৰ্ব্বৰ্গ সাধনৰ সাধ্য দেহা তোৰ
কি সুখ আশাৰে তই নাশিব খুজিলি?
পচে নিতে নৰকত নৰকৰ কীট
দোৰ্ঘোৰ পাতকী তাৰো প্ৰাণত মমতা,
সিও কৰে হাহাকাৰ যম যন্ত্ৰণাত!
প্ৰাণৰ মমতাহীন তাতোকে পাতকী,
নৰকৰো নৰকত নাই স্থান তোৰ।
দুৰ্ভিক্ষ! দুৰ্ভিক্ষ!—উস্ কিযে নিদাৰুণ!
জীৱন্তে প্ৰেত সজা বিশেষত্ব তোৰ!
চুপি চুপি নিয় আগে ঋক্ষৰ হুতাহে
সংসাৰীৰ সুকোমল হিয়াৰ সমল,
প্ৰেতৰ জঁকাত খাজি প্ৰেতৰ হৃদয়
শেহত চোবাৱ্ তই ঘোৰ শ্মশানত।
কুৎসিৎ সমাপ্তি তোৰ হৃদি বিদাৰক!
ভয়ঙ্কৰ মহামাৰী শতগুণে ভাল।

তিৰোতা,—উস্ মোৰ মুৰটো ঘূৰাইছে। (বহে।)

(বিদুষকৰ প্ৰবেশ)

বিদুষক,—এইয়া, ইয়াতে সখিয়ে পখিয়াপখি কৰিছে। ত'ত যে ৰাজ্য গোটেইখনতে বাঘভালুকে নখিয়ানখি কৰিছে খবৰেই নাই। আহক আহক। বৰ আচৰিত কথা।

শ্রীবৎস,—দেখিলোঁ প্ৰত্যক্ষে আজি যেনে আচৰিত,
নিজে দেখি আচৰিতে হব আচৰিত।
জীৱনৰ আধাআধি উৰালা তুমিও
দেখিছা নে কেতিয়াবা আপোন হাতেৰে
আপোন মাতৃয়ে নাশে আপোন নন্দিনী ?
দেখিছা নে নন্দিনীক নাশিব নোৱাৰি
নিজৰ অমূল্য প্ৰাণ দিয়া জলাঞ্জলি ?
চোৱাঁ, আজি চোৱাঁ সেই অদ্ভুত মানবী
কাষৰত বন্ধা আছে বলিৰ কলিটি।

বিদূষক,—আপুনি তো সহজ কথাত নুবুজে। এই ধৰক, ওলোটা কথাই তো আচৰিত ! আপোনাৰ কথাটো ওলোটালেই মোৰ কথা ! গতিকে মোৰ তো আৰু আচৰিত। ইয়াত দেখিছে পিয়াহ কটিওৱা মাকে পেটুছিগা ছোৱালী এজনীৰ পেটু উলিয়াব খুজিছে। ত'ত যে পেটুছিগা লৰা ছোৱালীবোৰে পিয়াহ কটিওৱা মাকৰ টেটু চেপিব খুজিছে। আহক, আহক। এহেলৈ আহি শুনকহি।

শ্রীবৎস,—ডাকিনী দাঁতত এৰি কোমল কলিকা,
কি সত্তে আঁতৰি গই ওমলোঁ তোমাৰে ?
অজস্ৰে কৰিছে চোৱাঁ অশ্ৰু বৰিষণ
তথাপিতো নেডাঙ্গিলে হিয়াৰ ডাৱৰ।
পগলা হলা নে সখি দেখিও নেদেখি ?

বিদূষক,—হেঁঃ। ৰাজ্য জুৰি যি হে জাগল উঠিছে তাত

ছাগল বামুন যে পাগল হলেই নে এছাগল ৰজাও পাগল হব লাগিব। মোৰ চিলিম ছিঙ্গিছিলেই। আপোনাৰো ছিঙ্গিবলৈ বনাই ফুৰিছে। আহকচোন, শুনকহি। (নেপথ্যলৈ চাই) এই, এই, এই ফালে। (হত বাউলি দি মাতে।) (তিৰোতা জনীৰ ফাললৈ গৈ) ৰ'বি ৰ'বি! এইটো গাত নো কিয় খানিছিলি? হেঁই বেটি! এই অপঁইতা ছোৱালী জনী যাগ দি পকাব খুজিছিলি হবলা? ইমান যদি খকেই লাগিছিল কেচাই কেচাই নোচোবালি কিয়? খাবলৈ খুটিবলৈ নহল বুলি নিজৰ ছোৱালী জনীৰ এনে গতি কৰিবি, নহয়? হোঁ, হোঁ, হাত মেল্। ধৰ্, এই পাহ লক্ষ্মী আইৰ খোপাৰ মালতী। যেতিয়াই যি খাবৰ মন যায় তুতি তৰ্পণাৰে ফুল পাহকে কবি, আপনি লক্ষ্মী আই আহি অন্নপূৰ্ণা হৈ তোৰ যোগান ধৰিবহি। ল আকৌ। উঃবা! মুখলৈ ভেবা লাগি চাই হে আছে দেখোন।

তিৰোতা,—(হাত পাতি লয়।)

(কটোৱালৰ প্ৰবেশ)

(ৰজা আৰু বিদূষকক প্ৰণাম কৰে)

বিদূষক,—হ'ল নে?

কটোৱাল,—হয়, দেউ, হ'ল।

বিদূষক,—এই অঞ্চলত কিবা শুনিলি নে?

কটোৱাল,—নাই, দেউ, একো শুনা নাই। পূৰ্ব হাটত হে ভিৰ্ দিছে। ক্ৰমান্বয়ে দলটো বেচি হে হৈ গৈছে।

বিদূষক,—ঘোৰা ক'তা?

কটোৱাল,—সৌৱা। সৌ তাত।

বিদূষক,—বচ্ তেনে। তই এতিয়া এই মানুহজনী সেই ছোৱালীজনীৰে লৈ ধৰমশালালৈ যাগে। সাৱধান! এই পাগলী। যেতিয়াই ছোৱালীজনীৰ মুখত চুমা খাই কান্দিব তেতিয়াই বুজিবি তাই জ্ঞান পাইছে। তেতিয়াই তই তাইৰ হাতত থকা ফুল পাহিক খুজি যিহকে মন যায় খাবলৈ কবি, মই ইয়াৰ খবৰ লম।

শ্রীবৎস,—অদ্ভুত নির্ম্মালি তুমি পালা কেনেকৈ?

ছিঃ ছিঃ সখি! ক্ষান্ত হোৱা। নকৰা ধেমালি।
আতুৰেৰে ৰঙ্গ কৰা নিতান্ত গৰ্হিত।
আলৌলঙ্গুৱাকই নিয়া ডুয়োজন
অনাথ আশ্রম মেলি কৰাগে যতন।

বিদূষক,—অনাথ আশ্রম বুলি জহাবলৈ যিবা আছিল, তাৰো ভিকাচন ভাগিল। আশ্রম-ভাণ্ডাৰীয়ে ইনান দিন অনাথক তাৰি তাৰি এতেপৰে বৈতৰণীৰ পাৰ পাবগৈ পায়। ৰাজ্য জুৰি বাঘ-ভালুকে জিভাৰে দাঁত শনাব লাগিছে। বাঘৰ দাঁতত নাচিবলৈ বাঘতেলে ধৰা নাই, ইহঁতক পঠিয়াই লওক। সকলো কম, শুনি থাকিব।

শ্রীবৎস,—কি তাল বজোৱা তুমি সুবুজোঁ সমূলি।

ৰঙ্গেৰে চলোৱা তাল নানান ধৰণে
শুনি শুনি লাগে ভাল, তালো ভাল ৰয়।
যিবা ভাল কৰা তুমি নেবান্ধোঁ বাধাৰে।
মানক কোটালে তেনে আদেশ তোমাৰ।

বিদূষক,—যেই সেই মোহৰ এটা নহলে তইঁত নলৱ তো, ৰজাৰ মুখৰ মোহৰ পালি বৈ আছে কিয় ? যা। মুঠে এইটো ভয় ৰাখিবি—আদেশৰ অলপ হেৰ্ফেৰ্ হলে তোৰ মুৰোটোৰো হেৰ্ফেৰ্ হব।

কটোৱাল,—ভাল।

(দুইকো প্ৰণাম কৰে)

(ছোৱালীৰ বান্ধ মেলে)

তিৰোতা,—(উঠি) উস্! উস্!—মহাৰাজ! মহাৰাজ!—(কান্দে)

শ্ৰীবৎস,—যথেষ্ট যথেষ্ট হ'ল। দগ্ধ হৃদয়ৰ
বুজিলোঁ সঙ্কেতে সেই নীৰৱ কথাটি।
আজিৰ কাহিনী ইটি স্মৃতিৰ কক্ষত
থাঁৰি থম চিৰদিন অতি আগ্ৰহেৰে।
যোৱাঁ, যোৱাঁ সাৱধানে পালাগে সন্তান,
মনত ৰাখিবা মুঠে এই সন্তানৰ
নতুন জনম হ'ল আজি যন্ত্ৰণাত।
একেটিতে দুটি হল, পিয়াবাঁ দুধাৰে ;
যত্নে অনা ৰত্ন এটি কৰিবা যতন।

তিৰোতা,—উস্! উস্!—দেউ! দেউ!—(কান্দে।)

বিদূষক,—যা বেটি যা। বাটে পথে কেউ কেউৱাব নেলাগে। ঘৰ পাইও কেউ কেউৱাগে।

(কটোৱালৰে সৈতে মাক জীয়েকৰ প্ৰস্থান।)

(বিদূষকে ৰজাৰ কাণত ফুচ্ ফুচাইকয় ।)

শ্রীবৎস,—কি কোৱাঁ, কি কোৱাঁ সখি, কি শুনালা আজি ?
সম্ভৱ দানবী ভাব দেৱৰ হিয়াত,
তথাপিতো অসম্ভব বাতৰি তোমাৰ ।
আপোন পুত্ৰই নাশে পিতা আপোনাৰ !

বিদূষক,—আচৰিত, সখি, আচৰিত ! দেশ উলটিল, ৰাজ্য উলটিল ! শনিৰ চক্ৰান্তত গোটেইখন গুচিল ! আজি যে আপুনি বাছি আপোনাক বাছি উলিয়াব পাৰিম তাৰ আশাই নাছিল ।

শ্রীবৎস,—নিতান্তই প্রজা যদি হই মতলীয়া
ছিঙ্গি দিলে মায়া বান্ধ, দোষ কাৰ তাত ?
আপোনাৰ পিতা হই পুত্ৰৰ নাটনি
দিনে ৰাতি অশ্রু ঢালি নোৱাৰোঁ উটাব,
অনাহাৰে উজাগৰে নোৱাৰোঁ পূৰাব,
কিবা দোষ সন্তানৰ উদ্ভ্রান্ত হোৱাত ?
যোৱাঁ তেনে, মাতি আনা বিদ্রোহীৰ দল,
অকামিলা হিয়া মোৰ দিওঁ উদঙ্গাই
হানক সহস্র শেল শত মুষ্ট্যাঘাত ।
শতধাৰে বই য'ক্ অশক্ত শোণিত,
পান কৰি পিতৃৰক্ত, ৰাজ ৰক্ত ধাৰা,
তৃষ্ণার্ত্ত সন্তানে মোৰ তৃষ্ণা পলুৱা'ক ।
দুর্ব্বল পৰাণ এনে নধৰোঁ মিছাতে ।

নাশি যদি পায় সুখ অসুখী প্ৰজাই
মাতাঁ মাতাঁ, বন্ধুবৰ! সন্তপ্ত সন্তান,
হাঁহি হাঁহি দিওঁ প্ৰাণ দধীচিৰ দৰে।

বিদূষক,—এৰা! সিমানেই হে বাকী আছে। সেইজনী মানুহে লৰা-ছোৱালী পালিব নোৱাৰি নিজে মৰিব খোজাত আচৰিত হৈছিল, এতিয়া নিজে কৰিছে কি? নাই দধীচিৰ নাম লৈ আত্মহত্যাৰ পাপ পাতলাব খুজিছে। দধীচি মৰিল বুলি আপুনিও মৰিব নে? দধীচিৰ এতিয়া হাৰবোৰে ভোকত মঙ্গহবোৰ খাই জকাজক জকাটো বজ্ৰময় কৰিলে। পেটত একো নসহা হল, অনাহাৰে থাকিব লগাত পৰিল। আল পৈচান ধৰিবলৈ লৰাও নাই, তিৰোতাও নাই, এনেয়ে মৰা। তাতে জানিবা ঢোৰে খৰটো মাৰি মৰিবৰ বেলিকা অলপ মৰোঁ বুলিয়ে মৰিলে। আপোনাৰ কেউফালে পূৰ হৈ আছে, আপুনি মৰিব কিয়? লৰা-ছোৱালীৰ উস্তগুলি বেছি হলে মাক বাপেকে নিজে মৰি মৰি যায় নে, নাই চিৰিপনি এচাৰিৰে চিৰিপ্ চিৰিপ্ লগাই দিয়ে?

শ্ৰীবৎস,—এদিন উছৰ্গি দিলোঁ প্ৰজাৰ সুখত
তুচ্ছ এই হিয়াখনি স্বাৰ্থ চিকোণাই,
মাৰে ৰাখে যিবা কৰে কৰক প্ৰজাই।
কৰ্ত্তব্যৰ পৰিণাম মৃত্যু বা মঙ্গল
শিৰ পাতি লম তুলি বিনা ওজৰেৰে।
মৃত্যুৰ ভয়ত কিয় মৰিম মিছাতে?

বিদূষক,—অ' আপুনি দেখোন কথাৰে ফেৰ হে পাতিছে!

আপুনি ভাবিছে মই আপোনাৰে ভেঙ্গুচালি কৰিছোঁ। মই কিৱা মোৰ বুধিৰে আপোনাক নিবলৈ আহিছোঁ নে? লক্ষ্মী আইয়ে যেনেকৈ। যি বুধিৰে আপোনাক নিবলৈ কৈছে মইও তাকেই কৰিছোঁ। মই নেৰোঁ। আহক চোচোৰাই হওক বগৰাই হওক মই নিহে এৰিম। নিব নোৱাৰিলে যে ব্ৰহ্মবধৰ পাতক নলগাই এৰিম তাকো নেভাবি নেথাকিব।

শ্ৰীবৎস,—কমলাৰ ইচ্ছা এনে কিয় হ'ল, সখি!

ৰিদূষক,—কিয় হ'ল ফটুৱা বামুণে কি বুজে? (নেপথ্যলৈ চাই) সৌৱা, সৌৱা শ্যালক পালেহি। আহক, আহক। ঘোৰাৰ খুৰাৰ ধূলিৰে গোটেইখন ধুৰলি কুঁৱলী হল। আহক এই ধূলিৰেই বিদ্ৰোহীৰ চকুত ধূলি দি কাৰেঙ্গত সোমাই নাককেটা জাৰি-জোকাৰি একো ফেৰি তেল দি শুই থাকোঁগৈহঁক।

শ্ৰীবৎস,—নগলে তো নেৰা তুমি। কি কৰোঁ উপায়?

বলাঁ সখি, পূৰ্ণ হ'ক ইচ্ছা কমলাৰ।

অহহ!

তাৰিব নোৱাৰি আজি আতুৰ তনয়

পলায় কাতৰ পিতা উলটি নেচাই।

বিদূষক,—সৌৱা, সৌৱা,—সৌ কালে

(দুইৰো প্ৰস্থান।)

৪র্থ দৃশ্য ।

কাৰেঙৰ কোঠা ।

বেলি ভাটী দিলে ।

(মন্ত্ৰীৰ প্ৰবেশ)

মন্ত্ৰী,—অত কৰি নোৱাৰিলোঁ বুজাব প্ৰজাক !
একেটা আটাহ পাৰে সহস্ৰ কণ্ঠেৰে
"মাৰ মাৰ শ্ৰীবৎসক খেদা তাক খেদা ।"
সুদূৰ দিগন্ত জিনি জয় জয়কাৰ
ফুটিল সিদিনা মাথোঁ কৃতজ্ঞ কণ্ঠৰ,
আজি সেই প্ৰজাকুল ঘোৰ প্ৰতিকূল
নৃপৰ নিৰ্ম্মূল বাঞ্ছি ঢালে হলাহল !
অবিশ্বাসী বিষধৰ দুমুখীয়া সাপ,
তাৰো আছে কালাকাল মুখ সলোৱাৰ ;
বিবেক গৌৰব যাৰ তেনে শ্ৰেষ্ঠ জীৱে
সলায় বৰণ নিজা যিমান বেগায়,
নসলায় তত বেগে শাওনৰ মেঘে !—
আকুল যন্ত্ৰণা মোৰ কূল হেৰুৱাই,
নিদিয়ে ৰজাই কাষ, নিদিয়ে প্ৰজাই ।
সুবিশাল ৰাজ্য এই ৰাখোঁ কেনেকই ?
শেষ হ'ল নীতি যত, দণ্ডনীতি বাকী
নেটানি ৰাজ্যৰ ৰশ্মি কঠোৰ হাতেৰে
নেজানো মেলায় প্ৰজা কোন লক্ষ্য লই ?

(শ্যালকে কঁপি কঁপি আহি মন্ত্ৰীক প্ৰণাম কৰে ।)

শ্যালক,—পূব দুৱাৰত ৰক্ষা নাই। গোটেই দুৱাৰ বেৰি, গোটেইজাক গড়ৰ ভিতৰত সোমাব খুজিছে। বাধা নেমানে! তম্বি নেমানে। খালি মুঠে 'মাৰ মাৰ।' শিলগুটি আৰু ইটা দলিয়াইছে। বহুত নগৰপাল জখম কৰিলে। এই পকীঘৰৰ বাহিৰৰ পৰাই সিহঁতৰ হো-হোৱনি শুনি। কি হয় ৰজাৰে মীমাংসা কৰি এটা উপায় দিয়ক।

মন্ত্ৰী,—ধৰিছা ধাৰলে ধন নিৰ্ধন জনক!!

শ্যালক,—নহয় ডাঙ্গৰীয়া; আগেমানে বিদ্ৰোহী জাক ভালেই আছিল, যেতিয়াই ৰাজ দৈবজ্ঞৰ বিধান শুনিলে তেতিয়াৰ পৰাই ৰক্ষা নাইকিয়া হ'ল। এই ৰাজ দৈবজ্ঞই হে যৎকূটৰ ঘাই। যদিবাও সি গণি-পিতি পাইছিল, দেশ কালৰ এই গতি দেখি কিয় প্ৰকাশ কৰিলে। লুকাই থোৱা হলে কথা কিয় ইমান হবলৈ পায়? তাক আটক কৰি কিবা এটা কৰিব নোৱাৰি নে?

মন্ত্ৰী,—নুবুজিলোঁ। কিবা দোষ ৰাজ দৈবজ্ঞৰ।

প্ৰজাৰ মঙ্গল ভাবি, ৰাজ্যৰ মঙ্গল,
সিদ্ধান্ত জ্যোতিষ গণি শাস্ত্ৰৰ বিধান
যিবা পালে দিলে কই সত্য সাহসেৰে;
মানবী মহত্ত্ব তাত ফুলে বিতোপন।

শ্যালক,—তেনে কি উপায় কৰে কৰক। সিফালে চাগৈ বাহিৰ গড় ভাঙ্গি এতেপৰে মাটিৰে সমান কৰিব পায়। প্ৰত্যেক ছটা ইটাত একোটা নগৰপালৰ প্ৰাণবায়ু উৰাব পায়। মই হলে অইন একো উপায় দেখা পোৱা নাই। ইহঁতৰ আগ ৰণুৱা চাই

গোটাদিয়েকক পিঙ্গ দি নিচানত আঁৰি থলেহে যদি বাকীজাকৰ ৰমলিয়নি শাঁত হয়। চিৰদিন উদণ্ডৰ লগত লেন্ দেন্ কৰি উদণ্ডৰ ধাতুৰ গম নেপাওঁ নে?

মন্ত্ৰী,—নুশুনিলা নিজ কাণে সিদিনা মাথোন
ৰজাৰ আদেশ যিবা সেনাপতিলই—
"মাৰাঁ যদি এটি প্ৰাণ বিদ্ৰোহী দলৰ
ভাবিবা মৰিল ৰজা লগে লগে তাৰ।"

(বিদূষকৰ প্ৰবেশ।)

আহিছে নে মহাৰাজ? কোৱা, বিদূষক!

বিদূষক,—অঁ, আহোঁতে জানিবা আহিছে, সেয়ে এখুজি দুখুজিকৈ। দেখা পাওঁতেও পাব, সেয়ে কেনেবা এজন মহাৰাজক।

মন্ত্ৰী,—বিপদৰ ভয় কেনে তুমি তো নুবুজা।
কত শ্ৰম কত চেষ্টা কৰি ৰাতি দিনে
কিহেৰে হুৰাওঁ তাক হাৰিলোঁ বিচাৰি।

বিদূষক,—বিপদক হব পায় বাঘ বা শিয়ালৰ লগৰ পাইছে ভগা ঢোল কোবাই হুৰাবলৈ? সি যে ফিচিকা চুৰীয়াবিশেষ। ফিচিকা চুৰীয়া পিন্ধিলেহে তাৰ মহিমা পাব। সি উঠোঁতে ফিচিকিব, বহোঁতে ফিচিকিব, হাঁচিত ফিচিকিব, কাহত ফিচিকিব, আন নেলাগে নেমাতি নুবুলি বহি থাওক, তাতো ফিচিকিব। তাত টাপলিও নেমাৰিব, সিয়নিও নিদিব। সিয়নি দিয়ক, সিয়নিতে পোতনি লৈ ফিচিকনিয়ে বিয়নি মেলিব। তাকে নকৰি তাক তেয়নী কৰক অইন নহলেও মনটোৰেই জিৰণি হব।

(শ্ৰীবৎস আৰু চিন্তাৰ প্ৰবেশ ।)

শ্ৰীবৎস,—কিবা বাৰ্ত্তা মন্ত্ৰীবৰ ! পালা কি সন্ধান ?
কত দিনে মুক্ত হয় এই কাৰাগাৰ ?

মন্ত্ৰী,—(কৰযোৰে)
মহাৰাজ ! পিতৃ মোৰ ! পৃথিবী ঈশ্বৰ !
মৰষক নিজগুণে সেৱকৰ দায় ! —
বজ্ৰময় বাৰ্ত্তা প্ৰভো—

(নীৰব।)

শ্ৰীবৎস,—কাতৰ নহবঁা মন্ত্ৰী !—নকৰিবঁা ভয় !
খটালোঁ হিয়াত মোৰ বৃত্ৰৰ হৃদয়,
মহেন্দ্ৰৰ বজ্ৰাঘাতে নোৱাৰে ভেদিব ।
অমঙ্গল বাৰ্ত্তা শুনি দুয়োখনি কাণ
ইমান বলিষ্ঠ হল ব্যায়াম-বলত,
প্ৰলয় গৰ্জ্জন গাজি শেষ অমঙ্গলে
নোৱাৰে কঁপাব তাৰ ক্ষুদ্ৰ এটি ৰেণু ।
কোৱাঁ কোৱাঁ, শীঘ্ৰে কোৱাঁ বাতৰি তোমাৰ ।
পলমেৰে পাতলোৱা নাই প্ৰয়োজন ।

মন্ত্ৰী,—নসৰে মুখত কথা, কি দিম বাতৰি ?
কৰে যদি কিবা দায় নসজা বচনে
মাৰ্জ্জনা কৰিব ত্ৰুটি প্ৰকাশি কৰুণা ।
—জ্যোতিষ জলধি মথি সিদ্ধান্তৰ সাৰ
যিবা পালে সমিধান ৰাজ দৈবজ্ঞই

ভয়ঙ্কৰ হলাহল—অতি সাংঘাতিক !
দশবৰ্ষ স্থূলদশা সূৰ্য্যৰ স্থতৰ,
পাতনিতে দুবছৰ চুচৰি সাৰিল।
ভীষণ উৎপাত দল স্তৰে স্তৰে সাজি
আছে বোলে অগণন দূৰ ভবিষ্যত।
জ্বলি গল দশাধিপ, নাই প্ৰতিকাৰ
কেনিও নিস্তাৰ নাই বাকী কি বৰ্ষত।
ৰাজ্য জোৰা অমঙ্গল দিলে মন্ত্ৰ তাৰ,—
"জিলিকে হে যদি ৰাণী ৰাজ মুকুটেৰে
অন্ধকাৰ অত্যাচাৰ আঁতৰি পলাব"

(নীৰব।)

শ্ৰীবৎস,—বুজিলোঁ। বুজিলোঁ। মত জ্যোতিষ শাস্ত্ৰৰ।
কিবা বোলে প্ৰজাদলে এই বিচাৰত ?

মন্ত্ৰী,—বুলিব কি প্ৰজাদলে ? দিব কিবা মত ?
উচ্ছৃঙ্খল প্ৰজাদল মানব্ব নহয়
সংহাৰৰ মহাযন্ত্ৰ গৰ্জ্জিব লাগিছে।
ৰজাৰ সলনি হলে ভাগ্যৰ সলনি,
স'চা হক মিছা হক, এই বিশ্বাসকে
হাফোলি ধৰিছে তাক, নেৰে কদাপিতো,

শ্ৰীবৎস,—কিয় কৰোঁ। আৰু তেনে মিছাতে পলম ?
শান্তি স্থখ আশা কৰি সন্তানে এদিন
জয়ধ্বনি তুলি তুলি তুলিলে মুকুট,

অকামিলা হল শিৰ এই দুৰ্দ্দিনত,
ধিক্কাৰৰ দোপে দোপে খহক কিৰীটি।

(মুকুট খুলি।)

নামি যোঁৱা মানে মানে মুৰৰ মুকুট,
দেৱৰ নিৰ্ম্মালি তুমি, ধৰাৰ গৌৰব,
নিজহাতে পানী দিওঁ পালিব নোৱাৰি।
চূড়ান্ত গহনা এই, ৰমণীৰ প্ৰাণ,
পিন্ধাঁ পিন্ধাঁ যতনেৰে, প্ৰাণৰ প্ৰতিমা,
শাঁত হক দহা পোৰা প্ৰজাৰ হৃদয়।
যথাযথ আয়োজন কৰাঁ, মন্ত্ৰীবৰ !
অভিষিক্তা হক ৰাণী এই এতিয়াই।
দুৱাৰে দুৱাৰে কৰাঁ ঘোষণা প্ৰচাৰ,—
'খেদিব নোৱাৰি দুখ দুখীয়া প্ৰজাৰ
কাপুৰুষ শ্ৰীবৎসই পুলকি পলাল ;
মহাৰাণী হ'ল ৰাণী, মাতৃৰ নিচিনা
পিতৃ পৰিত্যক্ত প্ৰজা পালিব প্ৰেমেৰে।

(ৰাণীৰ হাতত মুকুট দিয়ে।)

চিন্তা,—(মুকুট হাতত লৈ আঠুকাঢ়ি)

ক্ষমা কৰাঁ, ক্ষমাঁ কৰাঁ, হৃদয় দেৱতা !
সহস্ৰ বৃশ্চিক আছে ইয়াত লুকাই।
কঁপিছে অবলা হিয়া ৰাখাঁ অধিনীক।

বিদূষক,—উৰ্‌বা! মুকুটটোত আকৌ বৃশ্চিক ওলাল কৰ পৰা? বৰদ বাদ নোখোৱা বাবে ভগা ঢাৰি পাটিত উবহ হয় তাকো মানো, কাকৈৰ হুলকেডাল ভয়তে চুলিত নুমুমুৱাই কাৰণে জাপৰীৰ মুৰত ওকণী হয় তাকো মানো। এই জাহি ৰ'দত জহাই থকা কুচিৰে নীৰাই থকা মুকুটটোত আকৌ বৃশ্চিকে বাহ লবলৈ পালে কেনেকৈ? ফাওতে মুকুটটো পাইছে পিন্ধি নথয় কিয়? বৃশ্চিকে কামুৰিলে খহাই থব। কিবা আপোনাক কোনোবাই বান্ধি শাস্তি কৰিছে নে?

মন্ত্ৰী,—মহাৰাণী! কোনে বোলে অব্‌লা আপুনি?

অতি লাজ কৰে গুণে লাজুকী লতাই
নিলাজী নামেৰে তাৰ লাজটি লগায়।
ইচ্ছা হল ঐন্দ্ৰিলাৰ ইন্দ্ৰানী আসন
মুহূৰ্ত্ততে উতলিল দৈত্যৰ সমাজ;
বাজিল ৰণৰ ভেৰি ত্ৰিদিব পুৰত,
অজস্ৰে কৰিলে পাত অমৰ শোণিত,
তেজেৰে ৰাঙ্গলী কৰি মন্দাকিনী ধাৰা
নন্দনৰ পাৰিজাত ওপঙ্গালে তাত;
ইন্দ্ৰাণী লিগিৰী হল ঐন্দ্ৰিলা ৰাণীৰ।
ঘটিলিকিছে যত কাণ্ড বুৰঞ্জী বুকুত
চালি চালে আদি তাৰ ইচ্ছা ৰমণীৰ।
ই হেন ৰমণী দেবী, অব্‌লা কিবুলি?
বেৰি এই শান্তিময় ৰজাৰ কাৰেঙ্গ

সহস্র সন্তানে আজি কান্দে হুমাৰাৰে।
কিমান সহিব আৰু লৰাৰ কান্দোন ?
লাহেৰে লয়হে যদি ৰজাৰ মুকুট,
আমাৰো আনন্দ হয়, আনন্দ প্ৰজাৰ,
হাহাকাৰ ঘূৰি হব জয় জয়কাৰ।

চিন্তা,—তুমাই নকব দেউ, ধৰোঁ চৰণত,
নধৰিব মন্ত্ৰীবৰ, কৰিছোঁ মিনতি।
এনেয়ে অবলা জাতি তাতে যে আঁজলী,
নেজানো শাস্ত্ৰৰ কূট, নেজানো যুকুতি।
জানো মাথোঁ এই সাৰ, শিক্ষা জননীৰ,
স্বামী তিৰী দুয়োজন কায়া আৰু ছায়া।
নিপিন্ধে কায়াই যদি মূৰত মুকুট,
ছায়াই পিন্ধাটো কেনে স্বভাৱ বিৰোধ।

(শ্ৰীবৎসক কয়)।

আৰাধ্য দেৱতা মোৰ, প্ৰাণৰ গৰাকী !
অতদিন স্নেহ দৃষ্টি দিলা অধিনীক ;
আজি কিয় আঁজলীক বঞ্চিতা কৰিছা ?

শ্ৰীবৎস,—হ হ হ !!!—

বাসনা বিৰাগ দেখি হাঁহি উঠে মোৰ।
কতনা শতিকা জপি এই বাসনাই

সাঁচে সাঁচে মুকুটৰ মূৰটি ঢলায়,
জপি জপি কত যুগ ঢলা মূৰটিয়ে
মুকুটৰ মালাধাৰি মূৰত মেলায়।
শেষ লক্ষ্য বিলাসৰ, মানবী আশাৰ,
আজি সেই মহামণি মুকুট ৰজাৰ
নিজে যাচি ফুৰি ফুৰে লোৱাঁ লোৱাঁ বুলি।

অ হ হ !!—
তুমিও বুজিলা ৰাণী মুকুট-মহিমা ?
নামে উঠে ফুৎকাৰত চঞ্চল প্ৰজাৰ,
অমূল্য নামটি তাৰ, মূল্য নাইকিয়া।
স্বাধীন দেখিছা বাজে, নহয় স্বাধীন ;
পৰাধীন যন্ত্ৰণাৰ উৎকট বান্ধোন।
নেকান্দিবাঁ প্ৰাণ মোৰ, ক্ষান্ত হোৱাঁ তুমি।
নোৱাৰোঁ বুলিলা তুমি পালিব মুকুট,
দিয়া যাকে মন যায় এই মণ্ডলীৰ।
সুযোগ্য শিৰত দিবা সুযোগ্য মুকুট,
মৰ্য্যাদা ৰাখিবা তাৰ শত ধিক্কাৰতো।
তোমাৰ বাছনি যেয়ে সেয়ে মোৰো ৰজা,
দোৱাম অযোগ্য শিৰ যোৰ হাত কৰি।

চিন্তা,—আহক কাযৰ চাপি, সচিব-ৰতন,

অঞ্জলা হাতেৰে দিওঁ ৰজাৰ মুকুট
যতনেৰে তুলি ল'ক্ সুযোগ্য শিৰত।
(মন্ত্ৰীক মুকুট দিয়ে ; মন্ত্ৰীয়ে আঁঠু কাঢ়ি লয়।)
(শ্ৰীবৎসৰ পদধূলি শিৰত সানি　লৈ কলে)

চিন্তা,—এয়ে এই আঁজলীৰ মহাৰ্ঘ মুকুট।

বিদূষক,—"জয় জয় জগদ্ধাত্ৰী আদৰ্শ মহান্"।　ফটুৱা বামুণক কন্দুৱালা মোৰ আই ! কন্দুৱালা।　　(চকু মোহাৰে।)

শ্ৰীবৎস,—যোগ্যজন জুৰি ললে মুকুটে ৰজাৰ।
এনেকে এদিনা ঠিক্ কাৰণ জলত
শৰৰূপে মহাসতী ফুৰিছিল উটি
উপযাচি নিজে নিজে লোৱাঁ লোৱাঁ বুলি।
ত্ৰিমূৰ্ত্তিৰ দুজনাৰ নোযোগালে মন,
যোগ্য বুজি যোগৰাজে জোৰালে নিজেৰে ;
তাতেহে হাঁহিলে বিশ্ব, মাধুৰী ফুটিল।
লোৱাঁ লোৱাঁ মন্ত্ৰীবৰ, যোগ্য শিৰ পাতি,
হাঁহক মধুৰ হাঁহি মধুৰ প্ৰজাই।
ৰজা হল মন্ত্ৰীবৰ বিশাল ৰাজ্যৰ—
ভেৰিৰ নাদেৰে কৰাঁ ঘোষণা প্ৰচাৰ।
এনে এটা নাদ যাতে গাজি উঠে ভাত,
অশান্তিৰ অণু যত ঘোলা পৰি যায়,
অবাকত ভুলে সুৰ আবেগে প্ৰজাৰ।
সাৱধান মন্ত্ৰীবৰ, অতি সাৱধান

সামান্য নহয় এই ৰজাৰ মুকুট,
নমজাবাঁ উৎসৱত লক্ষ্য আপোনাৰ।
কৰ্ত্তব্যৰ ক্ষেত্ৰ চোৱাঁ দিগন্ত বিয়াপি
টুকি টুকি কেচা ঘাম ৰুবা শস্য তাত,
শেহৰ ভোগালী বিহু অতি ভয়াবহ,
প্ৰজাৰ ধিক্কাৰ ধ্বনি, অশান্তি প্ৰাণৰ,
অপমৃত্যু পুৰস্কাৰ ৰাজ খিতাপৰ।
পিন্ধাঁ, পিন্ধাঁ পিন্ধি বুজাঁ মহিমা কিমান,
উস্!—আজিহে বান্ধৰ শিৰ মুকলি লাগিল।
মুকলি লাগিছে এই জগৎ সংসাৰ,
বলিছে মুকলি বায়ু মুকলি মূৰত।

মন্ত্ৰী,—(তলমূৰ কৰি)

মহাৰাজ!—মহাৰাজ!—

শ্ৰীবৎস,—মহাৰাজ! মহাৰাজ!—কোন মহাৰাজ?
জিলিকে ৰজাৰ জ্যোতি কাৰ শৰীৰত?
ৰশ্মিহীন অংশুমান,—শ্মশানৰ ছবি,—
উৰি যোৱা উৎসৱৰ মোলান মণ্ডপ,—
প্ৰচণ্ড প্ৰতাপী ৰজা ক্ষমতা-বিৰহী
কিবা কাঠা আছে তাত? বৃথা সম্বোধন।
বোলাঁ যাক মহাৰাজ, চোৱাঁ সেই জন
অতি দীন অতি হীন প্ৰজাটিৰ দৰে
ভিখাৰী দলেৰে মিলি ৰাজ-দুৱাৰত

মাগি লব ৰাজ-কৃপা কৃতকৃত্য বুলি ।
সামান্য সন্তান মই মুকলিমূৰীয়া,
আপোনাৰ স্বত্ব যিবা বিচাৰি বিচাৰি
ইচ্ছা হয় এই দণ্ডে শিৰ গুঁজি দিম
শিৰৰ তৰঙ্গময় বিদ্রোহ বানত ;
সহস্র কণ্ঠত মোৰো কণ্ঠটি মিলাই—
"মাৰ, মাৰ শ্রীবৎসক, খেদা তাক খেদা" ! —
ভীষণ গর্জ্জন কৰি বিদাৰোঁ গগন ;
লৰি য'ক্ সিংহাসন, কঁপক জগৎ
মুমক সনাহী আশা ৰাজপাটলই ।
——কি কলোঁ, কি কলোঁ মই আপোন পাহৰি ?
নডৰিবা মন্ত্রীবৰ, এই প্রলাপত ।
অতি নির্জ্জু প্রজা হম, নিৰীহৰ দৰে
নিজানে আপোন মনে ফুৰিম উমলি ।
পিন্ধা পিন্ধা মহাৰাজ ! ৰজাৰ মুকুট ।
শেষ ভিক্ষা এই মোৰ, ৰাজ-কাৰেঙ্গত
দিয়ে যেন দিন দুই শান্তিৰে শ'তাব ।
নাই আৰু কথা মোত । পলাওঁ, পলাওঁ ।
উস্ !
অত কৰি নোৱাৰিলোঁ নিচুকাব প্রজা !

(লৰি লৰি গুচি যায় । পাচে পাচে চিন্তা আৰু বিদূষকৰ প্রস্থান ।)

(সকলোৱে অলপ পৰ তলকা মাৰে ।)

মন্ত্ৰী,—('হাতত মুকুট লৈ ভাবি ভাবি খোজ চলাই)
লাগিছিল কিবা হব, হল কিবা আজি!
লীলা ই যে নিয়ন্তিৰ নোৱাৰি বাধিব।

(অলপ ভাবি)

এনেয়ে থাকোঁতে বজা বিদ্ৰোহ ৰাজ্যত
নাই!—
ৰাজ প্ৰতিনিধি মই কৰিম শাসন!

(দৃঢ় সঙ্কল্লেৰে প্ৰস্থান।)

(পাচে পাচে শ্যালক আদিৰ প্ৰস্থান।)

৫ম দৃশ্য।

কাৰেঙ্গৰ বাৰাণ্ডা।

আবেলি।

(কঞ্চুকীয়ে ভাবিব লাগিছে)

কঞ্চুকী,—ভাবিছিলোঁ বোলোঁ ৰাজ কাৰেঙ্গত মোৰ শ্ৰীবৎসৰ সুখ দেখি দেখিয়েই উদাসীন হাৰকেডাল পেলাব পাৰিম। বিধতাই নসহিলে। যিদিনাই ৰজাই গা ধোৱাৰ এৰেহা পানীটোপা ক'লা কুকুৰটোৱে চেলেকিলে সেই দিনাই গাটো চেবাই গল। ভাবিছিলোঁ কিবা এটা হব। কিবা ও কিবা আচল কিবাটোৱেই হল। অতকৈ লগে লগে ফুৰিছোঁ হে হয় মাত এঁকেষাৰিকো পোৱা নাই। মোৰ লগ এৰি এৰি ফুৰিছে। এৰক মোৰ লগ, মই তো নেৰিছোঁ। সেই সৰুটিতে মোৰ বুকুৰ নোম এডালি

এডালিকৈ লেখি থৈছে। সেই নোম এতিয়াও সৰা নাই। বুঢ়া হাৰকেডালত জীৱ থাকে মানে টানি আঁজুৰি মাগি হওক খুজি হওক ৰজাৰাণী হালকে খুৱাবই লাগিব। সিঁইতৰ নো আৰু কোন আছে ?

(এনেতে শ্যালক আহি ওলালহি।)

শ্যালক,—এ, কঞ্চুকী দেউ ইয়াতে আছে। মই গোটেই খনতে বিচাৰি চলাত কৰিলোঁ।

কঞ্চুকী,—আও ! মোকে বিচাৰি ফুৰিছে নে ? মই দেখোন কাকো দিবও নেলাগে, কাৰো পৰা পাবও নেলাগে। সম্পত্তিৰ ভিতৰত যি আছে আমাৰ গা-টি হে। তাত মোৰ দুখনত বাজে আৰু কাৰো হাত নাই দেখোন।

শ্যালক,—সঁচাকৈয়ে দেউ ! মই আপোনাৰ ওচৰলৈ হে আহিছোঁ।

কঞ্চুকী,—মই বুজিছোঁ। বুঢ়া হলোঁ বুলি ৰঙ্গ ধেমালিৰো ভু নোপোৱা হলোঁ নে ? আহিছে চাগৈ ভনীয়েকৰ ওচৰলৈ ; মোৰে মুখ ছালি মাৰি মুখ খন ধৰাই লৈছে।

শ্যালক,—আপুনি নো ক'ৰ ভনীয়েকৰ কথা কৈছে ?

কঞ্চুকী,—এৰা। পাহৰিব লগা হ'ল যেতিয়া পাহৰিবই। কেলৈ ?—সেই চিন্তাদেবী—আগেয়ে যে ৰাণী আছিল।

শ্যালক,—ভনীয়েকেই ককায়েকক চিনি নেপালে, ককায়েকে নো ভনীয়েকক এতিয়া চিনি পাব কিয় ? নুশুনিলে জানো

সিদিনা ? ৰজাই নিজ মুখেৰে যাকে মন যায় তাকে মুকুটটো দিবলৈ কৈছিল। মন্ত্ৰীয়েহে ৰাজ্যখন পালিব পাৰে ? আমাৰ গাত ৰাজতেজ নাই নে কি ? নিজৰ দেশ এৰি তাইৰ আলমতে এই খনত পৰি আছিলোঁহি, তাই কৰিলে এনেকুৱা ! নক'ব দেউ, তেনে জনী ভনীৰ কথা। ৰ'ব, দেউ, এইবোৰ কথা এৰি দিয়ক। আপুনি পাচে এতিয়া কৰে কি ? আগৰ কামতে নেথাকি নো বুঢ়াকালত ক'ত লটি-ঘটি হবগৈ ? আগৰ সকলোৱেই আগৰ দৰেই থাকিব, কেৱল দুজন সভাসদে হে বুঢ়া বুলি অৱসৰ লৈছে। ভাবিবৰ চিন্তিবৰ আৰু সময় নাই। কি কয়, কওক।

কঞ্চুকী,—সেই দুজনৰ লগত আৰু এজন হলেহে দেখে চকুটো বহিব। ৰাজসংসাৰৰ আলপৈচান ধৰিয়েই তিনি কাল কটালোঁ। বাকী কালটো অলপ পৰকালৰ চিন্তা কৰি তীৰ্থে তীৰ্থে ফুৰি কটাব খুজিছোঁ। নতুন ৰজাৰ কথাও নতুন। তাকে চাই অলপ নতুন ধৰণৰ ৰং চং লগাই খাটিব, যাতে আমাৰ ওপৰত একো খং বিষ নুঠে।

শ্যালক,—হেঁঃ—ৰং চং খুৱাবলৈ আৰু নতুনকৈ শিকাব নেলাগে। সিমান ফেৰাই নোহোৱা হলে ৰাজসংসাৰত ইমান দিন টিঘিলৃঘিলাব নোৱাৰিলোঁহেতেন। আপোনাৰ হকে অকল খাটনি কি ? আৰু কৰিব লগীয়া হলেও কৰিবলৈ প্ৰস্তুত।—এতিয়া কলে বঢ়াই কোৱা হব। যিদিনাই আপোনাক প্ৰথমে দেখিলোঁ, সেই দিনাৰ পৰাই আপোনালৈ কিবা এটি ভক্তি সোমাল। যক্, দেউ ! আপুনি আশঙ্কা নকৰিব। আপোনাৰ গাত মুঠে টোপ্ এটাকে

পৰিবলৈ নিদিওঁ। খুব সোণকালে তীৰ্থলৈ গৈ আপোনাৰ মনোৰথ পূৰ্ণ কৰকগৈ।

(সেৱা কৰি গুচি গল।)

কঞ্চুকী,—বুঢ়া শালিকাই মাত লবলৈ হে আছে। ৰাতি দিন হিয়াৰ ভিতৰত কিহবাই মাতিব লাগিছে, "বেলা হ'ল। বেলা হল'।" ইমান দিন অৰ্থৰ কোঢ়ালত সেই মাত শুনা নাছিলোঁ। এতিয়া শুনিও নুশুনিম নে? নাই আৰু একো নাই। প্ৰাণৰ ভয়ে মোক ঘূৰাব নোৱাৰে। শ্ৰীবৎস চিন্তাক বুকত বান্ধি তীৰ্থে তীৰ্থে ঘূৰি ফুৰিম, শেষৰ নিশ্বাসটিৰেও মোৰ বিপন্ন শ্ৰীবৎসক বিচি যাম। আজি ৰাজ্য নাই, ৰাজ সুখ নাই, বুঢ়া কঞ্চুকী আছে হে তেও। সিহতঁৰ সেৱাই মোৰ ধৰ্ম্ম, সিহতঁৰ সেৱাই মোৰ কৰ্ম্ম

(এই বুলি লাহে লাহে গুচি গল)

(ইফালৰ পৰা শ্ৰীবৎস আৰু চিন্তাই কথা পাতি পাতি লাহে লাহে আহি ওলালহি।)

শ্ৰীবৎস,—এনেয়ে উপচি আছে বিপদৰ বানে,
জুমুৰি ভেজনি পুনু ঢালি তুমি তাতে
নেভাঙ্গিবাঁ পাৰ ভাৰ, নুবুৰাবাঁ হিয়া।
ভাল পোৱা তুমি মোক, এই দোষতেই
সাধনাৰ চিন্তামণি চিন্তাৰ জনম
দিবা নে কি জলাঞ্জলি অনাকাৰণতে?
—দুদিন দূৰত থাকাঁ বাহিৰে আঁতৰি,
যাৱতে নেযায় এই নিশা দুৰ্য্যোগৰ;

সুখৰ পুৰাতে পুনু বাসন্তী অশ্ৰুৰে
চাকই চকোৱো দুয়ো মিলিম হুতাহে।
ভাবি চোৱা, প্ৰাণ মোৰ! এৰি দিয়াঁ আৰু
একেটি কথাৰ সেই একে এটি ধাৰ।
চিন্তা,—একে জনী চিন্তা, নাথ, সেৱকী তোমাৰ।
বৰষা আশীষ নিতে একেটি শিৰতে,
একেটি কথাৰে যেন একে দেৱতাকে
একে পূজা কৰি ফুৰে জীৱনে-মৰণে!
শ্ৰীবৎস,—বুজালতো নেমানিলে আৰু কি উপায়?
ৰজাৰ জীয়াৰী তুমি লৱনু পুতলি,
কলাকলে বাঢ়িছিলা সুখৰ কোলাত,
ঐশ্বৰ্য্য পাচনী নিজে সন্তোষে যে ধাই
অভাৱৰ আঁৰে আঁৰে তুলিলে যতনে।
মহাৰ্ঘ মাণিক যাৰে দীন পৰিয়ালে
হেলাৰঙ্গে নিব পাৰে গোটেই জীৱন,
হেটালি খেলিলা তুমি সেই মাণিকেৰে।
নেজানা তো অভাৱৰ কষ্ট কি দাৰুণ?
জমকা ৰান্ধনীশাল ৰান্ধনী নিপুণ,
সকলো ঋতুয়ে নিতে যোগায় সম্ভাৰ,—
জুৰিব জগতে জোৰে কি যে ঐক্যতান!
নিতে নিতে ভুঞ্জা তুমি দেৱান্ন নতুন,
সপনতো দেখা নাই দুৰ্ভিক্ষ ৰাক্ষস!

কত যে উৎকট সিটো কি বুজিবা তুমি ?
বেণু বীণা মঞ্জিৰাৰ সুললিত তানে
কোমল শ্ৰৱণ জুৰি নিতে নিচুকায় ;
কেনেকে শুনিবা, প্ৰাণ, হিংস্ৰ শ্বাপদৰ
দিগঙ্গনা কঁপি যোৱা ভীষণ গৰ্জ্জন ?

চিন্তা,—নিপিছলে মন মোৰ শঙ্কা আশঙ্কাত।
তোমাৰ বিৰহ,—সি যে দুৰ্ভিক্ষ দুৰ্জ্জয়।

(তললৈ মূৰ কৰে।)

শ্ৰীবৎস,—কত দিন কলা তুমি সাবটি আবেগে
সেই যে কাহিনী এটি ফুলনি বাৰীৰ।—
জীৱন বসন্ত ফুলি উঠিলে যেতিয়া
জেতুকী কৰিলে গাল কুহুমীয়া তাপে,
ফুলনি মাজত পাই মত্ত মধুকৰে
পাতিছিল সুড়ঙ্গ তাৰ মধুৰ আশাত ;
নুবুজি ভ্ৰমৰ-প্ৰেম সদ্য যন্ত্ৰণাত
লৰিছিলা চিঞৰত আপোন পাহৰি।
হুলস্থূল লাগি গল অন্তেস্ পুৰত,
—ৰাউচি জুৰিলে তাত সখীৰ সমাজে !

চিন্তা,—(লাজ কৰি মূৰ ঘূৰায়।)

শ্ৰীবৎস,—আজি সেই মল্লিকাৰ সুকোমল কুঁহি,
আলসুৱা সাৰ তুমি, কুঞ্জলতাডালি.

গুচি যাবা পদব্ৰজে অৰণ্য মাজত!
পদুমী চৰণ ছুই আবেগে জিকাৰি
গজলীয়া বননিৰ বনৰীয়া প্ৰেমে
আঁচুৰি কামুৰি চুমি কণ্টকী দাঁতেৰে,
বোলাব চৰণ দুটি তেজ আলতাৰে!
শৰতৰ চন্দ্ৰাৱলী—কেনে সুশীতল!
ঘামি জামি লোৱাঁ ভাতে বিলাহী বিচনী,—
সিও যেন অসহন দেখিলোঁ চকুৰে!
আজি সেই মুখখনি, সুকোমল দেহা,—
কোমলৰো কোমলতা, লাৱণ্যৰো লণী,—
খুলি দিবা উদঙ্গাই প্ৰখৰ খৰত,
দেই পুৰি চুহি নিব বৰণ চিকোণ।
কি সাহে ভেদিবা তুমি বজ্ৰ সুকঠিন,
বান্ধিবা মাতঙ্গ ঘোৰ বেলিৰ সূতাৰে?
জানি শুনি যাচিছিলোঁ ৰজাৰ মুকুট,
তাকো দিলা দলিয়াই নেজানো কি ভাবি!
কিবা সুখ আশা কৰি ভবিষ্য জীৱন
ভয়ঙ্কৰ আন্ধাৰত খোজা লুকুৱাৰ?
চিন্তা,—জানো কিয় আন্ধাৰত খোজা লুকুৱাৰ!
কৰিব কি অৰণ্যৰ অপাৰ অপায়ে?
বেজীৰে বিদৰা বাট সহজ সূতাৰ,
সহজ দুৰ্য্যোগো তেনে পাচনী চিন্তাৰ।

শ্রীবৎস,—অত যুক্তি অনুভূতি মানি গল হাৰ ;
তথাপি, হিয়াৰ হাৰ, হাৰ নেমানিলা।
এই শেষ অনুৰোধ ৰাখা মোৰ প্ৰাণ,—
নিলগে থাকাচোঁ এই দিন দুই চাৰি
আনন্দেৰে পিতৃৰাজ্য সুখৰ কোলাত !
স্নেহময়ী জননীৰ মউ-সনা প্ৰেম,
পিতাৰ আশ্বাস বাণী—অতল চেনেহ,
ভাইভণী সকলৰ সাঁচনী মৰম,
বাল্যসখা ৰঙ্গিণীৰ প্ৰাণৰ প্ৰণয়,
জনমভূমিৰ ৰাগ—স্বৰ্গতো বিৰল,—
আবৰি ধৰিব হিয়া, আছে ৰই ৰই
বিৰহৰ চিন্তা তাত নিদিয়ে সোমাব !
—সুখে আছা তুমি, দেবি, মাতৃৰ কোলাত
এই চিন্তা-স্মৃতি লই মন-মন্দিৰত
আঁতৰি পলাম মই দূৰ দূৰলই ;
জীৱনৰ দুৰ্যোগত, ঘোৰ আন্ধাৰত
উমানে চিনিম বাট দুগুণ সাহসে।
চিন্তা,—দুনাই নকবাঁ, নাথ, নকবাঁ দুনাই !
আপদীৰ পিতৃৰাজ্য আৰু আপদীয়া।
তললই চোৱা চকু বন্ধু বান্ধৱৰ,
বোজাৰ দুৰ্ভৰ ভাৰ পিতাৰ মনত,
মাতৃৰ পুতৌ বেথা, ঘৃণা ইতৰৰ,

তোমাৰ বিৰহ তাতে আৰু তীব্ৰতৰ,
কোন প্ৰাণে সহোঁ নাথ, অতনা যাতনা ?
ভিক্ষাৰিণী গুণে দেবী দক্ষৰ নন্দিনী
ভুঞ্জিলে লাঞ্ছনা কত আদি সমাজতো ।
সহস্ৰ কণ্টকে আহি মনৰ ৰাজ্যত
বিন্ধিবহি ৰাতিদিন দিবহি যাতনা ;
ৰিজনিত অতি তুচ্ছ বনৰ কণ্টক ।
ধৰিলোঁ সাবটি মই চৰণ যুগল,
গুচি যাব মন মোৰ ছায়াটিৰ দৰে,
নিনিয়া দেহাটি যদি, করুণা তোমাৰ ।
বিৰহত মাটি হোৱা মাটিৰ দেহাটি
এৰিম মাটিতে আজি ।—ধৰি কিবা লাভ !

(এই বুলি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰিলে ।)

শ্ৰীবৎস,—(নিচুকাই)

নগই নেৰিছা তুমি ।—নকৰিবা খেদ,
যোৱাৰ ইচ্ছাটি যদি ইমান প্ৰবল,
আহাঁ তেনে ডুয়োজনে কৰোঁ আয়োজন ।
ৰাতিৰ আন্ধাৰ নামি আহিব যেতিয়া
চাৰি পাশে লই তাকে আঁতৰি পলাম, ।
—আন্ধাৰে আন্ধাৰে যাম ঘোৰ আন্ধাৰলে !
উস্ !—
ভৱিষ্যৰ গৰ্ভ সি যে আৰু অন্ধকাৰ !—

নেথাকোঁ তথাপি এই বাসুকী ৰাজ্যত ।
লোৱাঁ সেই মুক্তামালা অতি গুপুতেৰে
যাচিছিল কমলাই আদৰে যিধাৰি,
কৌশলে কঁথাৰ মাজে লওঁ সুমুৱাই
— ৰহস্যৰ তত্ত্ব যেন মায়া ঢাকনিৰে !

(এই বুলি দুখোজ মান গল, কাৰেঙ্গৰ ফালে চাই
দীঘল হুমুনিয়া কাঢ়ি আকৌ
কবলৈ ধৰিলে,—)

চাই ল নয়ন মোৰ ! এই শেষ দেখা !
তোৰে তৃপিতিৰ গুণে সুন্দৰ নগৰ,
বিতোপন কলচীৰে জিলিকা কাৰেঙ্গ
শেষ ৰশ্মি পৰি কেনে কৰে তিৰ্‌বিৰ্‌ !
সাগৰৰ তলি সিঁচি তুলিলি মাণিক,
গাঁথি তাৰে আলিয়ন জুলালি যতনে,
জিলিকে আজিও সেই একেটি হাঁহিৰে,
বিষাদ ৰেখাৰে মাথোঁ তই হে মলিন !
চাই ল নয়ন, আৰু অশ্বগজ শালা,
চাই ল চাই ল তোৰ নন্দনকানন,
নেদেখ সৌন্দৰ্য্য তই পুৱালে ই ৰাতি ।
অত ধন, অত ৰত্ন ঐশ্বৰ্য্য বিভৱ
দমালিহি হুতাহেৰে আক্ৰোহী হাতেৰে,
সকলোটি পৰি ৰল নোলাল লগত,

ওলালি তয়ে হে আজি অকলশৰীয়া—
মহাযাত্ৰী আত্মা যেন দেহ ৰাজ্য এৰি !
চা ঘূৰি, কেনি গল ঐশ্বৰ্য্য বিভৱ !
লুপ্ত হল সকলোটি জীৱন সন্ধ্যাত !
অহহ !—
লুপ্ত হল সকলোটি জীৱন সন্ধ্যাত !
উস্ !—
সহস্ৰ কণ্টকে যেন বিন্ধিছে হৃদয় !
বিদায়-জলক, চকু, নোৱাৰ সহিব ?
পলোৱাঁ পলোৱাঁ, প্ৰাণ, পলাওঁ আপুনি
নেৰিবা তুমিয়ে, দেবি ! জীৱনে মৰণে।

(চিন্তাক আলসুৰাকৈ হাতত ধৰি লৈ গুচি গ'ল।)

ষষ্ঠ দৃশ্য।

গাৱঁলীয়া ঘৰ।

বেলি ভাটী দিছে।

(বিদূষকে পেট মোহাৰি মোহাৰি বাৰাণ্ডাত টহলি ভাবিব লাগিছে,—)

বিদূষক,—শহুৰৰ ঘৰতো মৌজ এটা আছে। ভালেটিহে সাগৰত পেট নেপেলালে ভগৱান বিষ্ণুৰ বৈকুণ্ঠত গা নুজুৰায়। হেঃ হেঃ হেঃ সেই বৰাগী মহাদেউৰো হিমালয়ত কৰিলেহে তপস্যাও

হয়! ইস্ দেহি!—সংসাৰ গোটেইখন যদি এটা মানুহৰ শহুৰে-কৰেই ঘৰ হয়!—ঈশ্বৰে নো এনে এটা মানুহ স্ৰজি চাইছে নে? —জানি শুনি মইও সখিক শহুৰেকৰ ঘৰলৈ যাবলৈ ৰাৱ বুৰি শপত দি থৈ আহিছিলোঁ। গৈছে নে নাই যোৱা অথন। এৰি থৈ আহিলোঁ। হে হয় মনটোৱে কিবা চেৰেঙ্গ চেৰেঙ্গ কৰিছে। বিপদৰ পোনৰ হেঁচাতে মানুহটো কিবা পোটোকা পৰ্হি গল (পদুলিলৈ চাই) সৌৱা আকৌ কোন? আলিবাটত মৰাচালি ধৰি বা বলাই আহিছে। ভঙ্গটো দেখি লখিমী আই যেন লাগিছে। হয় লখিমী আইয়ে মোৰ! জিলিকনি চিলিকনি নাই, বেছ দেখি।

(বৰ দুখেৰে লক্ষ্মীৰ প্ৰবেশ।)

আহঁা আহঁা মোৰ মাতৃ! অধমৰ সেৱা এটিকে লোৱাঁ। পাদ্য অৰ্ঘ্য দিবলৈকো হ'ল এতিয়া শহুৰৰ ঘৰ।

লক্ষ্মী,—ধনঞ্জয়, প্ৰিয়সখা শ্ৰীবৎস বাছাৰ,—
　　আগচিছে কথা মোৰ হিয়া কঁপনিয়ে।

বিদূষক,—হিয়া কঁপনিটো এটা সোঁচৰা ব্যাধি। কোৱাঁ, কোৱাঁ, মোৰ সখিয়নীৰ কেনে।

লক্ষ্মী,—তাতেহে উতলা আজি কমলাৰ হিয়া।
　　নিশাই যেতিয়া কালি শীতল হাতেৰে
　　শুৱালে আঁচল জাপি ক্লান্ত সন্তানক,
　　নেজানো কি জমকত উঠি অকস্মাত্,
　　নিৰাশ্বাস প্ৰেমিকৰ উদ্ভ্ৰান্ত আবেগে
　　গুচি গ'ল ৰজাৰাণী অন্ধকাৰ ভেদি!

বিদূষক,—গুচি গ'ল?—কেনি?

লক্ষ্মী,—পদ্মিনীৰ প্ৰেম লই তপন প্ৰেমিকে
যি পথে উজলি গ'ল পিঠিত আন্ধাৰ,
ফাটি গ'ল ৰজাৰাণী সেই পথে পথে।
ঢালিলে কুঁৱলী অশ্ৰু বিৰহী পুৰীয়ে;
শোকাহত পশুপক্ষী—নীৰৱ, নিতাল;—
নিমাতে বিনায় যেন কৌশল্যাৰ প্ৰাণে!
নিচেই নিঃকিন জানি নিশা চেনেহীয়ে
আঁচলে আবৰি নিলে নেজানি কলই।
নতুন বাতৰি লই অলপ পাচতে
উদিলেহি ক্ষীণ চন্দ্ৰ ৰোহিনীৰ সতে,
নুদিল দুনাই দুয়ো মোলান ৰাজ্যত।
—শূন্য হ'ল ৰাজপুৰী আজি অতদিনে!

বিদূষক,—কিনো বোলে ঐ! ধৰি ৰাখোঁতা কোনো নোলাল নে? কঞ্চুকী বুঢ়া মৰিল নে জীয়াই আছে? তুমি ও নো কোনমতে ধৰি বান্ধি ৰাখিব নোৱাৰিলা নে?

লক্ষ্মী,—দিনতে নমনে দেহি কঞ্চুকী-কৃপণে;
চুৰি হল আন্ধাৰত দম্পতীৰত্ন
নমনিলে, নেজানিলে, নেপালে সন্ধান।
পুৱাই বাতৰি পাই বাউলৰ দৰে
কান্দি কাটি চুলি ছিঙ্গি লৰে উৰ্দ্ধশ্বাসে।
অতনা যতন মই কৰিলোঁ গোপনে

ঐশ্বৰ্য্য সজাত বান্ধি মোহ জিঞ্জিৰিৰে
ৰাখিছিলোঁ। ৰাতি দিন দুহাত বুলাই ;
বিকট মূৰতি দেখি ছায়ানন্দনৰ,
মহাত্ৰাসে আৰ্ত্তৰাৱে ছটফট কৰি
আঁজুৰি ছিঙ্গিলে পাহু মোহ-বন্ধনৰ ;
উৰি গল জিঞ্জিৰিৰে সজা-সুৰুঙ্গায়।

বিদূষক,—ভাল কথাখন হ'ল দেউতাটি ঐ ! কেনৈ আঁতৰি আহিছিলোঁ। কব নোৱাৰোঁ। এই কেদিন তেও মূৰকেটাতে আবুৰ আছিল। এতিয়া মূৰ উদি হল যেতিয়া যেয়ে পায় সেয়ে টকৰিয়া-বহি। চুহ্ বোলোতাও নাই।

লক্ষ্মী,—সেই হে আহিলোঁ। লৰি অত উধাতুৰে।
পাৰি দিছে দেহা দুটি বিপদ বানত !
বনৰ বিপদ,—সি যে নজনা ভীষণ ;—
প্ৰতি পলে হুমিয়ায় চৰা প্ৰকোপেৰে !
হোৱা যদি প্ৰিয়সখা শ্ৰীবৎস বাছাৰ,
শলাগ উহনি বলি চকুলো এতিলে
সেমেকোৱা চকু যদি পৰিছে মনত,
আহাঁ আহাঁ এই বেলা, দিয়াঁ প্ৰতিদান।
কাতৰ আহ্বান শুনা শ্ৰীবৎস-দশাৰ।
মগজু আকুল হল ব্যাকুল ভাৱেৰে,
মুমায় মুমায় বুদ্ধি গধুৰ হিয়াৰ ;

দিয়াঁ উদগনি যোৱাঁ, দিয়াঁ সঞ্জীৱনী
ধেমালিৰ উমে উমে হিয়া পাতলাই।
পথৰ সমল লোৱাঁ খোপাৰ মালতী
আৰু এটি দিওঁ যাচি ৰাখিবা সাদৰি ;
যাচিব আহাৰ ইয়ে নানান যতনে।

বিদূষক,—(হাত পাতি লৈ নমস্কাৰ কৰে।)

লক্ষ্মী,—নহয় সময় ইটো কথা শুণিবৰ।
আহাঁ তুমি লগে লগে ;—পলে যুগ যায়।

বিদূষক,—আহাঁ বুলিছা হয়, এতিয়া উৰি যাবৰে মন গৈছে। তালৈকো আকৌ ঘৰৰ চিন্তাকেৰাৰ চিন্তা এটা কৰি থৈ নগলে নো কেনেকৈ নিশ্চিন্ত হওঁ? যাম যেতিয়া যামেই। যোৱাঁ তুমি। এই ধৰা দোখোজৰ আগা-পিচা। আমাৰ দক্ষিণা লোৱা খোজ নামেৰে যি হে এবিধ পোচাকী খোজ আছে তাক লগাবলৈ পালে বাটৰ ঊজুটিত ওফৰা ফেঁট লেখিও তৰণি নেপাবা। আগ বাঢ়াঁ। যাবৰ বেলিকা কৈ যোৱাঁ কেনি ক'ত সখিৰ লগ ধৰিব পাৰিম।

লক্ষ্মী,—পুৰীৰ সাবট এৰি যোৱা শেহ ৰাতি
দুপৰৰ পথশ্ৰম কৰিছিল দুয়ো।
এনেতে পাচতে দেখি পূব দুৱাৰত
ৰঙ্গা পৰি জ্বলি উঠা চকু জগতৰ—
তৰ্জ্জন কৰিছে যেন "পলাবি কলই",—
হঠাৎ থমকি ৰ'ল,—প্ৰাণৰ সংশয়!

পশ্চিমৰ পথে পথে দূৰ সীমান্তত
দেখিবা প্ৰকাণ্ড বন নিজান গহীন।
অলপ দূৰতে তাৰ বট-বনষ্পতি,
আছে তাতে নৰপতি নেজানি কি গতি,
নিমাতে নিফুটে দেহি অপেক্ষি আন্ধাৰ
ব্যাধৰ ভয়ত যেনে কপোত কপোতী।
উৰি যোৱা তেনে তুমি সেই বনলই,
গধূলিতে মিলি যাবা ৰজাৰাণী সতে!
অহ!—
আকুল পৰাণ মোৰ নেজানো কি হয়!

বিদূষক,—যোৱাঁ মোৰ আই! থাওকতে মোৰ সেৱা এটিও লৈ যোৱাঁ। মই এই গৈছোঁ।

লক্ষ্মী,—চাবাঁ যেন বিলম্বই নহৰে সুযোগ।

(এই বুলি আকুলভাৱেৰে লক্ষ্মী গুচি গ'ল।)

বিদূষক,—(খোজ চলাই ভাবিবলৈ ধৰিলে,—)

এতিয়া আমাৰ সখিয়নীক কৰা হয় কি? কিমান দিন হয় কোনে জানে? খুওৱা পিন্ধোৱাৰ ভাৰ হে মোৰ ওপৰত। ফাও মাৰি মাজ মূৰতে আৰু এপাহ খোপাৰ মালতী পালোঁৱেই। তাকে দি দে লৰ্। আৰু কোনে ধৰে? এতিয়া তেওঁক নো লগ পাওঁ কেনেকৈ? তেওঁ বা—ভিতৰত কৰ মেল মাৰি আছে গৈ। চাঁওচোন, সঁহাৰিকে এটা দিয়েই! (গল হেঁকাৰি মাৰে।)—ওচৰত নাই হব পায়। (ডাঙৰকৈ গল হেঁকাৰি এটা মাৰে।) শুনাগৈ নাই

নে কি ? নাই। বৰ মেলত লাগিল। কাকো বা পাতিছে, কাকো বা ভাঙ্গিছে, তাৰ কি অন্ত আছে চাগৈ। (আকৌ গল হেঁকাৰি এটা ডাঙ্গৰকৈ মাৰিলে)। (ভিতৰত ঢুৱাৰ মেলাৰ শব্দ হয়।) এইবাৰ হাঁকুটী লাগিল। হয়, লাগিল !—সেই চন্দলায়মুঙ্গৈ বেটী-জনী নে কি আকৌ ? নহয়, আমাৰ জনাই হে।

(মিচিক-মাচাকফৈ হাঁহি হাঁহি বামুণী ওলালহি।)

গল হেঁকাৰি মাৰি বিদূষকে সুধিলে,—) অ' ওলালাহি।

বামুণী,—ইমানকৈ যে গলহেঁকেৰিয়াইছে ডিঙ্গিত কিবা লাগিল হব পায় ?

বিদূষক,—এৰা, ভালকৈয়ে লাগিছিলা। সেইয়া ওলালা নহয়।

বামুণী,—ইঃ হয়, হয়! মুখেৰে মাতিলে আমি নোলাওঁ-ৱেই।

বিদূষক,—মাত যে বন্ধ। মাতা কেনেকৈ ?

বামুণী,—ঘৰত নো মাতে কেনেকৈ ?

বিদূষক,—আঃ। এইখন যে শহুৰৰ ঘৰ। আমাৰ আৰু লাজ্-বিজ্ নাই নে ? মনে মনে মাতঁা দেও, কৰবাত আকৌ কোনোবাই শুনিব।

বামুণী,—ইঃ ! লাজৰ বাকী আছে কি ? কেলৈ বা মাতিছিল ?

বিদূষক,—মাতিছিলোঁ৷ কেলৈ ?—এনেয়ে নহয় দেও, এনেয়ে নহয়। আজি আৰু জেকৃজেকাব নোৱাৰা। খালি হাত নহয়।

এই সিদিনা যে সুধিছিলা খোপাৰ মালতী—এই পাহেই সেই মালতী। হোৱঁা।

বামুণী,—ইঃ! হয়, হয়! তামোলৰ চোবাই কি চুক ভেকুলীয়েই।—মই জানো জনা নাই!

বিদূষক,—ঠিক্ কৈছা। তুমি "জানা," অথচ হাতৰ মুঠিত লুকাই আছে কাৰণে "জনা নাই"। মোৰ হাত ছুৱাৰৰ চুক মেলি দিলোঁ, চাবাঁ, চাবাঁ ভেকুলীটোৱে জঁপিয়াব।—এইটো ভেকুলী।

(ফুল দেখুৱায়।)

বামুণী,—হয়, হয়, খোপাৰ মালতী পাবলৈ লখিমী আইক বা পাইছিল ক'ত?

বিদূষক,—লখিমী আই আহিল কি, দিলে কি, গল কি। তেওঁৰ গাত কিবা তত আছে নে?

বামুণী,—ইঃ! সঁচা হে জানিবা।

বিদূষক,—আনা লাগিলে তাম তুলসী, শপতকে খাই দিওঁ।

বামুণী,—সঁচাকৈ আহিছিল যদি আমাক নেমাতিলে কিয়?

বিদূষক,—তোমাক মতাহেতেন বা কি কৰিলাহেতেন?

বামুণী,—কি কৰিলোঁহেতেন? সেৱা এটি কৰিবও নেপায় নে?

বিদূষক,—থোৱাঁ, থোৱাঁ। আমাৰ ছাটকে লৈ কঁপি-জঁপি গৈছেগৈ। তোমাৰ ছাটৰ ভেজনি পোৱা হলে দেও দি গলগৈ-হেতেন। উকা-উকিকৈ সেৱা হলেও আছিল, সিদিনাৰ দৰে উৰুলিৰ কোবত জুৰুলি জুপুৰি কৰি পঠিয়াবলৈ? গোটেই-

খন গাওঁ ৰজনজনাই যাওক। গাৱঁৰ মানুহে চাপি আহি লাগিলে পূজক মোক অৱতাৰ বুলি। অইন খিতাপেও জুৰিছে, সেই ফেৰা খিতাপ নহলেও হব। হোৱাঁ, লোৱাঁ যদি লোৱাঁ।

বামুণী,—(হাত মেলি লয়।) চাওঁচোন বাৰু, প্ৰমাণকে কৰি।

বিদূষক,—ভক্তিভাৱে কৰিবাঁ।

বামুণী—বাৰু। আইৰ ভাত খাবৰ হক। প্ৰমাণ কৰি চাব লাগিছে।

বিদূষক,—কিয়, আইয়ে এতিয়াও ভাত খোৱা নাই নে?

বামুণী,—পিতাই ভটীয়াই যাবৰ পৰা আইয়ে দেখোন শিৱ-পূজা কৰি তিনি পৰীয়া হে আজৰি হয়।

বিদূষক,—ইমানকৈ শিৱপূজা কৰে কিয়?

বামুণী,—কৰে কিয়! পিতাই আৰু ভালে কুশলে আহিব নেলাগে নে কি?

বিদূষক,—ৰবা, মই যদি কৰবালৈ যাওঁ তুমিও শিৱপূজা কৰিবা নে?

বামুণী,—ইঃ! নকৰি হে থাকোঁ জানিবা।

বিদূষক,—বেছ, বেছ। যোৱাঁ তেনে প্ৰমাণ কৰাঁগৈ। মোৰ লাখুটিডালে, জাপিটোৰে, ঘাগৰি গাতি খনে, আৰু খৰম জোৰে ইতি মধ্যতে দি থৈ যোৱাঁহি।

বামুণী,—আকৌ ফুৰিবৰ হল হব পায়? বেচি দূৰৈলৈ হলে যাব নোৱাৰে। সাজ নৌ লাগোঁতেই ওলাবহি লাগিব।

বিদূষক,—সাজ নৌ লাগোঁতে জোনো নোলায় দেও।

বামুণী,—ইঃ! হয়, নানো তেনে মই।

বিদূষক,—যোৱাত বেলি হলে পোৱাতো বেলি হব একা! ই মোৰ কথা নহয়, আই লখিমীৰ কথা!

বামুণী,—পাবহি হলে লাগিব।

বিদূষক,—পাবহি কি? পাবই লাগিব!

বামুণী,—সাজ লগাৰ আগতে!

বিদূষক,—সাজ লগাৰ আগ কি? পাৰিলে তাৰো এফেৰি আগতে।

বামুণী,—বাৰু তেনে। (যাব খোজে।)

বিদূষক,—অ' মোৰ সেই কমণ্ডলুডোখৰ নেপাহৰিবা।

বামুণী,—ফুৰিবলৈ যাওঁতে কমণ্ডলু আকৌ কেলৈ?

বিদূষক,—কিবা জগৰ লাগিব নে? বিন্ কমণ্ডলুৰে আমাৰ পিতামহ ব্ৰহ্মাৰ ছবি এখন কেতিয়াবা দেখিছা জানো। আমি তেওঁৰ নাতি-নতিয়ন যেতিয়া অইন নহলে তেও ফুৰোঁতেই কমণ্ডলুডোখৰ নিয়াটো উচিত। কি বোলা?

বামুণী,—মই গতি কেনেবা পাইছোঁ।

বিদূষক,—পাচলৈ কি হয় কব নোৱাৰোঁ, অন্ততঃ সেই বৰ গছৰ তললৈকে গতি একেবাৰেই পোন। দেখিবা নহয়। বেলি নকৰিবাঁ আকৌ।

(বামুণী ভিতৰলৈ গ'ল।)

পাকটো দিছে ভালকৈয়ে। এতিয়া কৰোঁ কি? কওঁ নে নকওঁ? কলেও জানোচা পেন্-পেননিখন লাগে। সখিক

বিচাৰোঁ। চাবি নিচুকোৱাৰ উপায় বিচাৰিয়ে জানোচা কাছুটি এৰিব লগীয়াত পৰে।—নহয়! কোৱাই হে ভাল। কোনে জানে কিমান দিন হয়।

(বামুণীয়ে জাপি, লাঠি, খৰম, কাপোৰ আৰু কমণ্ডলু আনি দিলেহি।)

এহে! বেছ বেছ টিটু পখিলা! বোলোঁ মাটিত পাও পাবিছিল নে নাই। দিয়াঁ, দিয়াঁ।

(বিদূষকে কাপোৰ কানি পিন্ধে।)

বামুণী,—সঁচাকৈয়ে বহুত দূৰৈলৈ হলে নেযাব। আইয়েও হাক দি পঠিয়াইছে।

বিদূষক,—নহয়, বুজিছা আইক কবা আজি কেবা দিনো সখিৰ বাতৰি পোৱা নাই। এবাৰ পাক এটা মাৰি লগ ধৰি আহোঁগে।

বামুণী,—বাতৰি লবলৈ বুলিয়ে দেখোন আজি পুৱাই মানুহ এজোৰা পঠালোঁ। আপুনি যাব লাগিছে কিয়?

বিদূষক,—মানুহ পঠালা, ভাল কৰিলা। সি আহি মোৰ জানিবা কাণৰ খচ্-খচনিটো মাৰিবহি। পাচে সখিক চাবলৈ যিটো পোৰণি চকুত উঠি আহিছে তাৰ উপায় কি?

বামুণী,—এতিয়া আপুনি ৰজাৰ কাৰেঙ্গ পাবগৈ? সেই মানুহজাকে আপোনাক ছান্দি ফুৰিছে। নেলাগে যাব।

বিদূষক,—মানুহ জাকে ছান্দিছিল ৰজাৰ সখিয়েকক। এতিয়া সেই ৰামো নাই, অযোধ্যাও নাই। ভয়ডাল কিহৰ?—এতেকে তুমি ভিতৰলৈ যোৱাঁ। অ' একেষাৰ কথা সোধোঁ সোধোঁ বুলি

সুধিব পৰা নাই। মোৰ যে ভৰিত পাখি আছে. তুমি জানা কি নাজানা ?

বামুণী,—জানো পাখিয়েই আছে নে ফাঁকিয়েই আছে। যি আছে আজিলৈ সেই দৰেই থওক। কাইলৈ যলৈ যায় যাব। হকা বাধা নকৰোঁ।

বিদূষক,—আজি এই কেঁড়াৰ থাকি নো কি যইগু কৰিম ?

বামুণী—আজি মোমাইদেৱে ইমান কৈ শপত-শাতি দি মাতি পঠিয়াইছে আই, আপুনি, ভনীটীহঁত আৰু মই বোলে তালৈ যাব লাগিব।

বিদূষক,—কেলৈ ? খাবলৈ ?

বামুণী,—অকল খাবলৈকে নহয়। ভাৱনা চাবলৈ। তাহানিয়েই আগ কৰি থোৱা ভাৱনাটো আজি পাতিছে।

বিদূষক,—ভাৱনা কৰাই জানো ভাৱনা চায়।—সি ভাৱনা লৈ ৰাৱণা হে কৰে।——বাৰু, ৰ'বা। কি ভাৱনা নো ?

বামুণী,—নল দময়ন্তী।

বিদুষক,—ইঃ বৰ ভাৱনাটো। কেলৈ, নল দময়ন্তী ভাৱনা তুমি দেখা নাই জানো। এই ধৰা, তুমি জানিবা দময়ন্তী, মই জানিবা নল। তুমিয়ে মইয়ে জানিবা একেখন কাপোৰেৰে আছোঁ! হঠাৎ চোৱা! (উচাপ খাই) মোৰ দৰেই নলে উচাপ খাই উঠিল। উঠিয়েই নালীয়া কটাৰী এখনেৰে কাপোৰখন কাটি নিজৰ ভাগটো লৈ দময়ন্তীৰ মুখলৈ ৰ লাগি চাই কলে,—

"অস্, অস্, অস্! এই চন্দ্ৰমুখ খনি কেনেকৈ এৰি থৈ যাওঁ?" জানিবা তোমাৰ ভগা পাচী যেন চন্দলাই মুখ খনেই চন্দ্ৰমুখ!

বামুণী,—ইঃ, হয়! এনেনো চুপতি কৰিব পাৰে!

বিদূষক,—ৰ'বা, শুনা! তাৰ পাচত কৰিলে কি, ওপৰলৈ হাত দুখনি মেলি কলে,—"হে দেৱতাসকল! তোমালোকক মোৰ এই দময়ন্তী ফেৰাক গতালোঁ। ভোক লাগিলে ভাত এমুঠি কটিয়াবাঁ, আৰু যদিহে পিয়াহ লাগে তেনে পানী এডোঙ্গা চেলেকাবাঁ।" এই বুলি দোখোজমান গুচি গল। (দুখোজ মান গৈ আকৌ উলটি আহি) বেচেৰাৰ মনত দময়ন্তীয়ে আকৌ উক্ দিলে। আকৌ আহি মই এতিয়া তোমাক যেনেকৈ চাইছোঁ সেই দৰে গোটেই জনীক এলাই পেলাই চালে। চাই কলে,—"মোৰ দোষ ক্ষমা কৰিবাঁ। মই তোমাক এৰি যাবলৈ ওলাইছোঁ। মই বৰ নিষ্ঠুৰ! কি কৰিম? নেৰি যে নোৱাৰোঁ। তুমি পিতাৰাৰ ঘৰতে সোমাই থাকাঁগৈ। আৰু এক মুহূৰ্ত্তও ৰব নোৱাৰোঁ। যাওঁ, যাওঁ, পলাওঁ, পলাওঁ, বুলিয়েই এই দৰে চাই চাইয়ে একে ভমকতে গুচি গ'ল। আৰু কোনে ধৰে!

(বেগায় গুচি গ'ল।)

বামুণী,—কথা কিবা হে। সঁচাসঁচিকৈ গুচিয়ে গ'ল নে কি? গ'ল হে হব পায়। চাওঁচোন বাৰু।

(আগবাঢ়ি চাবলৈ গুচি গ'ল।)

সপ্তম দৃশ্য ।

—— ০ ——

অৰণ্যৰ মাজ ।

———

ৰাতি দুপৰীয়া ।

(কান্ধত কঁথা আৰু টালি টুপলিৰে
শ্ৰীবৎস আৰু চিন্তাৰ প্ৰবেশ ।)

শ্ৰীবৎস,—সমূলি নমনো পথ, নেদেখোঁ উপায় ।
উজুটিত উফৰিছে অন্ধলা উমান !
চৰণে চলায় আজি নয়নৰ কাম,—
অযোগ্য হাতত যেন সাম্ৰাজ্য বিশাল !
উস্ !——
প্ৰতিপদে বাঢ়ি আহে তৰঙ্গ ভীষণ !
কি ভয় কি ভয় মোৰ ? এই যে হৃদয়
বিবেকী সন্তানে পাই বন্ধালে শিলেৰে ।
প্ৰচণ্ড বেগেৰে আহাঁ, তৰঙ্গ তাণ্ডৱ,
আহাঁ নাচি ভয়ঙ্কৰ শত কণ্টকেৰে !
হানাহি ভীষণ খুন্দা ভীষণ হুঙ্কাৰে
সাগৰৰ তীৰ যেন এই হৃদয়ত ;

অতি শান্ত, অতি ধীৰ ধৰণীৰ দৰে
মানি লম চুমা বুলি প্ৰতিটো আঘাত।
চাপি-কুচি আহাঁ আজি বনৰ আন্ধাৰ,
সুখে দুখে একাকাৰ, বন্ধু বিপদৰ,
শাসিত, শাসন, আৰু শাৰ্দ্দুল, হৰিণ,
উচ্চ, তুচ্ছ, ধনী, দীন, অধৰ্ম্মী, ধাৰ্ম্মিক
মিলি যায় মহামেলা তোমাৰ কোলাত।
তোমাৰ বিশ্বাস পাই মোকোলালোঁ হিয়া,
আতুৰ সন্তপ্ত আজি এই দেহা দুটি
পাৰি দিলোঁ, যেনি ইচ্ছা নিয়া উটুৱাই।
(এই বুলি আগ বাঢ়ি এখুজি দুখুজিকৈ যাবলৈ ধৰিলে।)
—কত দিন অমানিশা এই অৰণ্যত
ভ্ৰমিলোঁ অকলশৰে পথ হেৰুৱাই,
কপালোঁ দিগন্ত ফুঁকি শিঙ্গা মৃগয়াৰ,
গছে গছে লেনিয়ালে প্ৰতিধ্বনি তাৰ,
আশ্বাসিলে আতুৰক দূৰ দূৰণিত ;
সঘনে ফোঁকৰা আজি নিজ দীৰ্ঘশ্বাস
ভয়ঙ্কৰ কৰি তোলে নিমাতী নিশাই,
থাকি থাকি চকোঁ যেন হৰিণীৰ দৰে !
নাছিল জ্যোতিৰ কণা, সঙ্কেতৰ লেশ,
উমানতে চিনিছিলোঁ প্ৰহৰৰ পথ।
—,মনৰ আন্ধাৰে জানো জগৎ আন্ধাৰ !

উস্ !—কণ্টক,কণ্টক !
নাহিবাঁ নাহিবাঁ, দেবি, বিন্ধিব চৰণ।

চিন্তা,—নেযাবাঁ নেযাবাঁ তেনে উজোৰ্ৰাঁ উলটি।—
ৰাতিৰ কণ্টক সি যে অতিকে ভীষণ !

শ্ৰীবৎস,—নহয় ভীষণ, দেবি, নহয় ভীষণ।
শান্তিৰ জুৰণি আছে ৰাতি কণ্টকত।
প্ৰজাৰ হৃদয় যেন দিনৰ কণ্টকে
ছেগ বুজি মৰ্ম্মস্থল বিন্ধিব যেতিয়া,
বিষাব সান্ত্বনা তাত,—কি যে সাংঘাতিক !

(ঘূৰি আহে।)

চিন্তা,—চাওঁচোঁ, চাওঁচোঁ নাথ, চৰণ দুখানি।

(থেপিয়াই চায়।)

শ্ৰীবৎস,—(বাধা দি)
ব্যায়ামী চৰণ মোৰ কঠুৱা, কৰ্কশ,
ক্ষুদ্ৰপ্ৰাণ কণ্টকে তো নোৱাৰে ভেদিব।
আহাঁ, আহাঁ পাচে পাচে—বৰ অন্ধকাৰ !

চিন্তা, —সঁচাকৈয়ে নাথ, ই যে ভীষণ আন্ধাৰ !
মেলিছোঁ নয়ন তেওঁ নাই মিলা বাট !
নেজানো যাতনা কত ভুঞ্জে সেই জনে
নয়ন আছিল যাৰ নয়ন বিহনে !
তথাপি, তথাপি নাথ, কঁপা নাই হিয়া।

কিবা যেন কিবা এটি আশাৰ কাহিনী
দেখিছোঁ, শুনিছোঁ এই সৰমা-নিশাত ।
শুনিছোঁ সঙ্গীত যেন, নাচিছে হৃদয় ।
—অথচ কেনিও কতো নাই সাৰ সুৰ ।
ৰত্ন দীপে দীপান্বিতা মণি জিলিকনি
অস্তেস পুৰৰ যত উজ্জ্বল প্ৰদীপ
আঁতৰি জ্বলিছে সউ নীলিমা কোলাত ।
অকণি আজৰি পাই আঙ্খি চকুজোৰে
উধাতুৰে পিয়ে যেন চেঁচনি আন্ধাৰ ।
—শীতল নয়ন মোৰ, শীতল পৰাণ ।

শ্ৰীবৎস,—ক্ষন্তেক আজৰি সি যে স্বৰগৰ দূত !
ভয় হয় মনে মনে আজৰি আজিৰ
যুগমীয়া হই জানো জীৱন জ্বলায় !

চিন্তা,—সঞ্জীৱনী জিৰণিত বলৰ জনম !
ক্ষন্তেক জিৰোৱাঁ, নাথ ! বহাচোঁ অলপ ।
ইকি ! নাথ,—চোৱাঁ সউ সুকুঙ্গায়
চৰি অহা পোহৰৰ ৰেখা দিগন্তত !
চোৱাঁ কেনে বিতোপন আশাৰ সঞ্চাৰ,
—দূৰত পুষ্পক যেন অযোধ্যা পুৰৰ !

শ্ৰীবৎস,—পোহৰৰ ৰেখা ?—

চিন্তা,—ওলাল ওলাল, চোৱাঁ, ৰোহিণীৰ জোন ।—
কেনে লুকালুকি খেলে পাৰ্থিব পাতেৰে !

শ্রীবৎস,—পোহৰৰ ৰেখা ?—অহ !
সংসর্গী ভাৱনা তাৰ হৃদি-বিদাৰক !
যাওক !—
সুটুটালে বেচি পথ শেষৰ প্ৰহৰে ।
—অজ্ঞানৰ বহুশ্ৰম জ্ঞানৰ সহজ !
আঁহা, দেবি, নাই ভয়, আঁহা আগুৱাই ;
অলপ দূৰতে আছে নিৰাপদ স্থান !

(হঠাৎ পট পৰিবৰ্ত্তন জোনৰ পোহৰত নাচি থকা নৈ ।)

শ্রীবৎস,—(থমক খাই)
ইকি ?　যাবা কেনি ?　নদী সমুখত !
সীমান্তত এই নদী !　বৰ আচৰিত !
এই বন বিভাগত নাইতো জুৰণি ?
কত দিন ৰাতি এই অৰণ্য ভ্ৰমিলোঁ,
ৰিণিকা সন্ধান দেখোঁ নিদিয়ে স্মৃতিয়ে !
লৰৰ নিষ্ফল নই,—ৰোধিলেহি গতি !
কিমতে সিপাৰ পাওঁ এই সমস্যাৰ ?

চিন্তা,—কিন্নে লয়লাসে বয় বিনন্দীয়া নই !
টানিছে নয়ন জুৰি মোহন ভঙ্গিমে,
ঢলি ঢলি যায় যেন গহীন সোঁতত ।
নামিল ইফালি জোন নিজানে পানীত,

সোনালী জোনাকী পমি আছে বই বই
—অমৃত নিজৰি যেন ধাৰা অমৃতৰ !
আবেগে জিকাৰি উঠি ৰোমাঞ্চ তটিনী
অলেখ হিল্লোল তুলি হেন্দোলে লাহত ;
কীটৰ গীতেৰে তাল তুলিছে নিশাই !
বলাচোঁ, বহোঁগে প্ৰভু পানী ঘুৰলিত।
এই মহা আনন্দৰ, নৃত্য উৎসৱৰ
শীতল শান্তিয়ে প্ৰাণ জানো শীতলায়।

(দুয়ো নামি যায়।)

তাহানি এনেকে, নাথ, লগৰীৰ সতে
চন্দ্ৰভাগা তটিনীৰ ফুলাম পাৰীত
হাঁহিত হাউলি কত বহিলোঁ নিৰলে ;
পাতিছিল কত কথা ৰাঙ্গলী সখীয়ে,
উৰণীয়া কথা কত নিপিন্ধালে মোক !
পাহৰোৱা ছলে মই মুখনি ঘূৰাই,
চেপি চেপি হাঁহি মোৰ দিলোঁ চকুজুৰি
জোনাকে বোলোৱা সেই নাচনী পানীত,
লেখিছিলোঁ সৰু ঢৌ এটি এটি কই।
হয় হয় এই শেষ অমূলক লেখ,
এনেতে এছাটি বাই দুষ্ট লৰা যেনে
সিঁচি বিছি সৰু ঢৌ দূৰলে পলায়।
হুলাই তুলিলোঁ লেখ সকলোটি মিলি,

দুনাই আপোন ভুলি লেখকো ভুলিলোঁ।
ভুলাভুলি উজানত কত মজিছিলোঁ।

শ্ৰীবৎস,—নমজে যি তটিনীত, তটিনীৰ তীৰ
মজিবৰ মজা তাৰ, জমে সমাজিক।
মজিল হৃদয় যাৰ, তাৰ মজা কত ?
নিজান ৰচনা এই লীলা প্ৰকৃতিৰ
সোণৰ হৰিণ যেন হয় অনুমান!—
যেই কি নহ'ক শেষে, এই শেহ ৰাতি
পৰাণে বিশ্ৰাম মাগে অতি কাতৰেৰে।
বিশ্ৰাম! বিশ্ৰাম কত এই আতুৰৰ!
—সউব্ৰা হয় নে দেবি, জনপদস্থান ?
উজাগৰে আছে চোৰাঁ ওপৰঞ্চি ক্ষাম,
ৰিণিকি জ্বলিছে বন্তি ভাগৰত ক্ষীণ!
অন্ধকাৰ হৃদয়ত জ্বিলিকনি তাৰ
জ্বলিছে দুগুণ তেজে, নাচিছে আশাই।
সম্প্ৰতি কিমতে তৰোঁ অচিন তটিনী।
কোন আছে বন্ধু মোৰ এই দুৰ্য্যোগত ?

(নেপথ্যত—"আহ, আহ।")

ইকি! কাৰ কণ্ঠস্বৰ!—
গোন্ধতে ললেহি নে কি উন্মত্ত প্ৰজাই ?
অথবা দুৰ্দ্দান্ত কোনো অনাৰ্য্য দেশৰ

গুপ্ত অভিসন্ধি লই প্ৰবেশে কানন ?
—বিপদ কদাপি নাহে বিনা লগৰীৰে !

(নেপথ্যত—"আহ, আহ।")

বাজে যেন এটি কণ্ঠ, বহুত নহয়,
সৰল চেনেহী মাত হিয়া কোমলায় !
কেনে যেন লাগে দেবি, কোৱাঁচোন শুনি ?
সউৱা সউৱা চোৱাঁ নদীৰ গৰ্ভত
আহে কোন নাৱৰীয়া ;—তাৰে এই মাত !

(নাৱৰীয়া বেশে ভগা নাও এখনত শনিৰ প্ৰবেশ।)

শনি,—আহ, আহ ! চুক, চুক্ চুক চূক ! আহ।

শ্ৰীবৎস,—কাক মাতা নাৱৰীয়া, অত চেনেহেৰে ?

শনি,—ঔ ! কাক মাতিবি ? এই কালিৰে পেৰা আমাৰ সেই পছু হাল হেৰাল। তাকে বিচাৰি গোটেই খনত চলাত কৰিছোঁ। কৰবাত দেখিছিলি নে ঐ অ'। অ' ইপাৰে নহয়, সিপাৰে হে দেখোন। হেৰ ! তোঁহত কোন ? ৰাম, ৰাম, ৰাম, ৰাম !

শ্ৰীবৎস—নাই ভয়, নাৱৰীয়া, নহওঁ পিশাচ।
তেজ-মাংসে গঢ়া আমি তোমাৰে নিচিনা।

শনি,—তেজ-মঙ্গহৰ গঢ়া হলেও তাত চপৰাচপৰে তেলে খাইছে এক ! তোঁহতে বুজাহে নাই ! ইমান পিত্। দিনত বাঘ

ভালুকৰ মাইতঙ্গত, ৰাতি পৰচেষ্টাৰ হুৰ হুৰণিত সেইখন মৰিশালিত ৰাইখ আছে হোঁ ? এই শেহ ৰাতিখন, তোঁহতো বাইৰু ! হেৰ, সাবৰ জীবৰ মন অছে যদি আঁতৰহঁক একা। ৰাম্, ৰাম ! ৰাম, ৰাম !—মই হলে কথা খাৰ কেনেবা হে পাইছোঁ। তোঁহত মানুহ নহৱ, কিবা হে। ৰাম, ৰাম ! ৰাম ৰাম !

(যাব খোজে।)

শ্রীবৎস,—নপলাবাঁ, নপলাবাঁ, সৰল নাবিক !

মাতিছে কাতৰে দুটি ভাগৰুৱা জীৱে,

দুজন অতিথে আজি আশ্রয় মাগিছে।

শনি,—অতিথ বুলিছা হয়, জানোচা মাণ্ডৰৰ গাত বুলি শিঙ্গিত হাত পৰেগৈ ঔ !

শ্রীবৎস,—নিতান্ত সৰল তুমি চহা নাৱৰীয়া !

লোৱাঁহি প্রমাণ তেনে, আহাঁ কাষ চাপি,

স্থূল দেহা দুজনাৰ ছায়া আছে পৰি।

শনি,—(দূৰৰ পৰা ডিঙ্গি মেলি চাই) হয় যি হয়। সৌকেটা ছাঁহ পৰি আছে। ৰবা, পিচেন। আপোনালোক নো কৰ পৰা আহিছা ? ৰজাঘৰীয়া মানুহ যেন লাগিছে। লগত সেইয়া কোন ? তিৰোতা মানুহ ? উস্ ৰাম, ৰাম ! বৰ পিত্ ! বৰ পিত্ !! ইমান পৰ যে জীয়াই আছা !

শ্রীবৎস,—সৰুটিৰে পৰা দুয়ো ৰজাৰ কাৰ্য্যত

কটালোঁ জীৱন আধা কুসুম পুৰীত !

কাৰ ৰাজ্য এইখনি কোৱাঁচোঁ, নাবিক।

শনি,—এইখন কিবা বোলেনে সুবদন ৰজাৰ ৰাইজ। এতিয়ান কি কৰিব গুণাইছা? ইয়াতে থিয় দিয়ে থাকিবা নে?

শ্ৰীবৎস,—নিৰুপায় গতিহীন বিদেশী পথিক।
তাৰা যদি জীৱ দুটি তৰিব তোমাতে।

শনি,—মইনো এতিয়ান তাৰোঁ কেনেকৈ? নাওখন হ'ল ফুটা। পানীও হল হাতীয়ে মাউতে থাউনি নোপোৱা। মানুহো হলা দুটা। তাতে আকৌ লাকুটি-লুকুটা টালি-টুপলিৰে এখন ঘৰ। একে ভৰাতে কি সাইধে নিম!—এটা কাম কৰোঁ! মানুহ দুগৰাকী এভৰাত বলা। টালি-টুপলি ইটো ভৰাত লৈ যামহি।

শ্ৰীবৎস,—(স্বগত)—কি কৰোঁ উপায়?
দিয়ে দিওঁ কঁথাখনি সঁজুলিৰে সতে,
লৈ যক আগভৰা সিটো পাৰলই।
নিশঙ্ক চিত্তেৰে যাম দুয়োজন পাচে।—
কিন্তু, কিহে বাধা দিয়ে, "নিদিবাঁ নিদিবাঁ",—
বলীৰ দানত যেন দৈত্য পুৰোহিত!

(প্ৰকাশ্যে)
নাবিক!—
সমূলি নাই তো ভাৰ এই সঁজুলিৰ।
সামান্য ইখনি কঁথা পাতল টুপলি
নিয়া যদি সকলোটি একেভৰা কৰি
কমিব শ্ৰমৰ ভাৰ, জিকিবা সময়।

শনি,—নাই, নাই, নকবাই ! এই ৰাতিসন্ লগত তিৰোতা মানুহ লৈ এনে মৰ সাহ কৰিব নোৱাৰোঁ। পানী বাম হোৱা হলে, নাই বোলে লগী বহিলেও এক কথা আছিল।

শ্ৰীবৎস,—নিয়া তেনে কঁথাখনি সাজ-সঁজুলিৰে ;
নিৰ্ভয়ে দুয়োটি যাম পাচৰ ভৰাত।

(কঁথা আৰু সাজ-সঁজুলি নাৱত দিয়ে।)

শনি,—ইস্, ৰাম, ৰাম্ ! চোৱাঁহি। নকৈছোঁ বোলোঁ এখন ঘৰ। ফুটা নাও বুৰিবলৈ দুআঙ্গুলি হে আছে। এইখন নাৱত আকৌ গোটেই মসা যাবলৈ ওলাইছিলা। বেলি নহয়। সাউতকৰে পাৰ কৰিম, চোৱাঁ।

(হঠাৎ এটা শব্দ হৈ মায়ানদী শনিৰ লগত অন্তৰ্দ্ধান হয়।)

শ্ৰীবৎস,—ইকি, ইকি !—
কেনি গল নদীখনি কেনে ফোটোকাৰে ?
সপোন ! দিঠক !—ই যে প্ৰত্যক্ষ সপোন !
ইন্দ্ৰিয়ৰ ভ্ৰান্তি, নতু মস্তিষ্ক বিকাৰ !
কঁপিছে শৰীৰ মোৰ !—অতি আচৰিত !
—সজাগে আছা তো, দেবি ! আহাঁ কায চাপি,
উস্ !—
আগচিছে দণ্ডকাৰ ৰাক্ষসী মায়াই।

শনি,—(নেপথ্যত)—শ্ৰীবৎস !

ক'ত তোৰ এই বেলা অচলা কমলা ?

বুজিও সুবুজ তই করুণা শনিৰ !

শ্ৰীবৎস,—করুণা !—করুণা !

প্ৰবঞ্চনা হয় যদি করুণা তোমাৰ,

এৰি দিম প্ৰাণবায়ু শুকান কণ্ঠেৰে ;

নেলাগে নোখোজো তাৰ ক্ষুদ্ৰ এটি কণা !

শুনিলা, শুনিলা দেবি, করুণা শনিৰ।

অহো !—দেৱতাৰ প্ৰবঞ্চনা !

শনিৰ ছায়াৰে বন ঘোৰ অন্ধকাৰ !

নেথাকোঁ এতিলো আৰু এই অৰণ্যত।

(যাব খোজে।)

চিন্তা,—(বাধা দি)

ৰবাচোঁ ক্ষন্তেক, নাথ, নহবা উতলা।

যাচিছে আশ্ৰয় চোৱাঁ জনপদস্থানে,

ৰিণিকি ৰিণিকি বস্তি মাতে কেনেকৈ ?

শ্ৰীবৎস,—সবল প্ৰকৃতি তুমি সুবুজা ছলনা !

দেৱতাৰ প্ৰবঞ্চনা !—আৰু ৰক্ষা ক'ত ?

ৰিণিকি দেখিছা বস্তি, বস্তি যে নহয়,

গুলই জুহাল সি যে,—কিবা পতিয়ন !

কিহৰ বিশ্ৰাম সুখ!　স্বৰ্গ উলটিল!
পলাই পলাই ৰাৰ্থা পলৰীয়া প্ৰাণ!
পলোৱা, পলোৱা দেৰি, নাই পৰিত্ৰাণ!

(বেগাই গুচি গল।)

(পাচে পাচে চিন্তাৰ প্ৰস্থান।)

তৃতীয় অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য।

হাবিতলীয়া বাট—ভৰ দুপৰীয়া।

(এটা জালোৱা আৰু এটা হাটৰুৱাই কথা পাতিব লাগিছে।—)

জালোৱা,—মোৰো পাই সেয়ে কথা। এই সনতে অঙ্গহী-বঙ্গহীৰ ঘৰতে থাকোঁগৈ। কোনে সেই জনীৰ সেচ্‌সেচনিসন্‌ সাবগৈ। কলেও কথা শুনিব জানো।

হাটৰুৱা,—ওলাইয়ে জানিবা মই যাক দেখিব লাগে দেখিলোঁ। হেৰ' তই দেখিলি কাক? নহয় অ' বুইছ, দেশ কালৰ হে গতি উলটিল, এই খন হাবিৰ গুটি জম্বুদ্বীপৰ মানুহে খাই ওৰ পেলাব নোৱাৰে। মোৰ কপাললৈ হে এটাও নোলাল। হাবিখনত কাৰবাৰ মুখেই কি চুখেই লাগিল। যি এজোপা দোজোপা গছৰ গুটি আছিল, সিও গছত নাই; লেৰেলি গেলি পচি তলভৰি সৰি আছে।

জালোৱা,—মোৰটো হব পাই নধৰই। বোলে ইকি সেই গোলন বিলৰ 'মাছ। গোলন বিললৈ মাছলৈ আহিলে মেটমৰা

ভাৰেৰে হে ওলটে। তেনেসন্ গোলন বিলত আজি সেই ফেঁহু-জালি দিয়াৰ পৰা এই হালোৱাই হাল মেলালৈকে সেও দিলোঁ। হে দিলোঁ। সি মাছৰ নামে দীঘল দড়িকণা এটাও সুঠিল! মাছেই হৰিলে নে, নাই এতিয়া মোৰ কপালেই নাটিলে!

হাটৰুৱা,—ৰজাৰ ঘৰত কিবা যইগু পাতিছে নে কি অ'? কিবা গম পাৱ নে?

জালোৱা,—ওহোঁ, একো শুনা নাই। কিবা পাতিছে নে কি?

হাটৰুৱা,—নহয়, মই বোলোঁ বা যইগু চইগুলৈকে গছৰ গুটিবোৰ চুচি বাছি নিলে জানোচা।

জালোৱা,—হেৰ' যইগুলৈ নিলেও, এই হাবিৰ গুটি নি কি অন্ত কৰিব!

হাটৰুৱা,—নাই পোৱা তই পুৰুহিতৰ লৰাৰ কোব। লোকৰ বাৰীৰ ফুল তুলিবলৈ গলে ফুলকে নিয়ে ধাঁহি মুহি, আৰু তোৰ হাবিৰ গুটিৰ মুখলৈ চাব ?

জালোৱা,—থাৰু, জানিবা গছৰ গুটি নিলে ভালৈকে, এই মাছবোৰ নিলে কিহলৈ?—নহয়, বুইছ, আমাৰ দেশতো সেই চিৰিবৎসৰ বাইজৰ দৰে একাল কি চেকাল হয় হে।

হাটৰুৱা,—তালৈকো কিবা সৰহ পৰ লাগিছে নে?

জালোৱা,—(ভিতৰলৈ চাই) হেৰ' সৌ কেটা কোন? কোনোবা বামুণ-বামুণনী হব পায়।

হাটৰুৱা,—ভৰি হাত চোচোৰাই আহিছে, দেহি! তেওঁ-

বিলাকো কৰবাৰ দক্ষিণালৈ গৈছিল চাগৈ! আমাৰ দৰে থো-থো পাতি আহিব পায়।

জালোৱা,—কেনেকৈ জানিলি?

হাটৰুৱা,—জানিব লাগিছে। দক্ষিণা পোৱা হলে চোচৰা ভৰিয়েও কণকণালে হেতেন।

জালোৱা,—নহয়, কোনোবা অচিন্ মানুহ। আও-ভাওত কোনোবা বৰ ডাঙ্গৰ মানুহৰ ঘৰৰ যেন লগা নাই নে বাৰু?

(একালৰ পৰা শ্ৰীবৎস আৰু চিন্তাৰ প্ৰবেশ।)

শ্ৰীবৎস,—বহুদূৰ ভ্ৰমি ভ্ৰমি নিজানে নিজানে
নৰমুখ দেখি এই বন বিভাগত
আশাৰ সঞ্চাৰ হয় নিলাজ মনত!
কিহৰে বা আশা তোৰ? ক'তে বা বিশ্বাস?
ইচ্ছা হয় এই দণ্ডে প্ৰকাশি বিক্ৰম
প্ৰমত্ত নৃপতি প্ৰায় বাহুৰ বলেৰে
কাঢ়ি লওঁ ওপচনি এই নিৰীহৰ।
শিথিল ভুবাহু মোৰ, নিস্তেজ পৰাণ,—
অনাহাৰে উজাগৰে সমূলি কাতৰ!
সাৱধান! সাৱধান!
হৃদয়!
তয়ো কি চঞ্চল হলি এই দুৰ্দ্দিনত?
দুৰ্বৃত্তৰ যম তই ৰাজবংশধৰ,
নজগাবি ব্ৰহ্মদ্বেষ নহুষ হিয়াত,

সুভুলিবি সুভুলিবি বিনয় মহিমা।
ভিক্ষা মাগি ৰাখ প্ৰাণ বিনয়ী বচনে ;—
নাই একো লাজ তোৰ, সুটুটে গৌৰব।—
ভিখাৰীৰ কল্পতৰু ভিখাৰী আপুনি।

(দোখোজমান আগবাঢ়ে।)

কাষত কোঁচোৱা জাল— জালোৱা নিশ্চয়।
লুকাগে মুখৰ লাজ ওৰণি-তলত ; —
আদি ভিক্ষা হক মোৰ আদি অৱতাৰ।

(প্ৰকাশ্যে)

চোৱাচোঁ আছে নে মাছ লগত তোমাৰ।

জালোৱা,—ভাল কৈছে দেউতা! তাৰে হে এতেপৰ কথন-মথন হৈছে। মাছ যি নাইয়েই নে মাছৰ নামেৰে ফিচা একণিও নাই। সেই বোলোঁ গোলন বিলত মাছ নাই, কাক কম কোনে পতিয়াব ?

শ্ৰীবৎস,—দুনাই মাৰাচোঁ জাল ; কি জানিবা পাওঁ।
—এৰিছে পৰাণে তেও নেৰে যে আশাই।

জালোৱা,—দুনাই এবাৰ হে নেলাগে ওৰে দিনটো মাৰিব পাৰি। ত'ত মাছ হলেহে পাবা। মাছ যে হৰিলে!

হাটৰুৱা,—নহয় অ'! চাচোন মানুহ দুগৰাকী বৰ দুখত আহিছে, পাৰ যদি মুখত টোপ-এটা দে, গুণ নহলে তেওঁ ধৰমেই হব।

জালোৱা,—তইও আৰু পাই! ইকি, বোলে সেৱালি জাল।

ই কিবা তোঁহতৰ মগনীয়া জাল নে? ত'ত মাছসন্ হলে হে উঠিব।

হাটৰুৱা—কি জানি এওঁবিলাকৰ কপালেৰে উঠেই। যাওঁতে তেওঁ সেইটিয়েহে যাবি। খেওচেৰেক মাৰি যাবি চোন। যা, যা, উঠ। মই আগবাঢ়োঁ।

(প্ৰস্থান।)

জালোৱা,—বাইৰু! মাৰিব লাগে মাৰোঁ। কথাত নপতি-ওৱাঁ, চাইয়েই তেও পতিওৱাঁ।

(প্ৰস্থান।)

চিন্তা,—সৰল জালোৱা অতি গল জাললই।

স্মৰাচোঁ ইবেলা নাথ, তাল বেতালক;—

দৈবৰ বলেৰে ফল জানোচা ফলায়।

শ্ৰীবৎস,—সঁচাকৈয়ে ভাল কথা পেলালা মনত।

(ওপৰলৈ চাই চকু মুদি মনে মনে তাল বেতালক স্মৰণ কৰিলে।)

বলাঁ দেবি, বহোঁগই তৰুৰ মূলত

ক্ষন্তেক জুৰণি দিওঁ অৱশ অঙ্গক।

(দুয়ো গৈ গছৰ তলত বহিল গৈ।)

অতিকে কাতৰ তুমি। হতভাগা মই—

চিন্তা,—(কবলৈ নিদি,)

নহওঁ কাতৰ নাথ, নাই ক্লান্তি ক্লেশ;

পাতল লাগিল যেন আশাৰো আশাত।

শ্ৰীবৎস,—নোহোৱাঁ কাতৰ ?—হাঁহি উঠে শুনি।

আলস্থৱা চকুজুৰি অলস লাসেৰে
সোমাল সুৰঙ্গ মাজ ক্লান্তি আমনিত ;
বসন্তৰ কুঁহিপাত-সজা শৰীৰৰ
অভাৱৰ তীব্ৰতাপে কৰিলে মলিন
অহো !—
গভীৰ ৰহস্যময় নিৰ্ম্মাণ বিধিৰ !
সুকোমল ঢাকনীৰে সহিষ্ণুতা সাৰ,
শ্ৰান্তিৰ মালিন্য জিনি কান্তি আনন্দৰ,—
নিশা যেন জিলিকিছে জোনালী ৰশ্মিত !

চিন্তা,—চোৱাঁচোঁ আহিল, নাথ, ৰঙ্গেৰে জালোৱা।
সফল জাননী দিছে গতি উলাহত।

(জালোৱাই হাঁহি হাঁহি এভাৰ মাছেৰে আহি ওলালহি।)

জালোৱা,—হো। ইয়াকেহে বোলে কপালীৰ কপাল। (মাছৰ ভাৰথৈ) সকুৰে পৰা মাছ মাৰিয়েই লৰাৰ বাপেকী হলোঁহি। এনে সেও নিজে যি মৰাই নাই আনকো মৰা শুনা নাই। একে সেওতে ভগৱালে মোৰ দেউতা ! এই গাল ৰৌ, এই গাল বাহু। যি লাগে লোৱাঁ। হৰি, হৰি ! মোৰ মানত আজি দেৱতা হে ওলাল্লাহি।

শ্ৰীবৎস,—কিবা লাভ মিছামিছি অসাঁচনি সাঁচি।
দিয়াঁ মাথোঁ এটি মাছ দুজন জোৰাই।

জালোৱা,—সেৱা কৰিব লগীয়া কথা কৈছা মোৰ দেউতাটি !

এৰা বোলে ভালৰ ভাল সৰ্ব্বতি কাল। শুকতি খোৱা হলে তেও আছিল। এনেই গেলাবলৈ কেলৈ? পিচেন পোন দং দঙ্গেই এই ডাঙ্গৰ বৌটো ধৰিছিলোঁ, তাকে ৰাখাঁ। দুইকো দুসাজ জোৰাই উপচি হে যাবগৈ—লাগে মই সৌ পানী যুৰুলিতে সৰি-সেৰ এসোপাৰে যতাই দিওঁগৈ, আহাঁ তাতে যি হয় কৰাঁহি!— আজি ভাল তাৰিলা, মোৰ দেউতাটি!

(মাঁছ বান্ধি জালোৱা গুচি গ'ল।)

চিন্তা,—(মনে মনে ভাবিলে)

শুনিছিলোঁ তাহানিয়ে মাতৃৰ মুখত
তুষ্ট হয় ৰুষ্ট শনি ভুঞ্জি দগ্ধ মীন।
(প্ৰকাশ্যে)
নাইতো যতন একো, কিহেৰে কি কৰোঁ!
পোৰোঁ নে যতনে, নাথ?—কেনে লয় মনে?

শ্ৰীবৎস,—মনে কেনে লয়?—কিবা লব মনে?
জ্বলিব যেতিয়া জুই জুৰি জঠৰত,
কিহৰ সম্ভাৰ তাৰ, কিহৰে বা জুতি!
সাধি সাধি পালা মাছ কত যতনেৰে
তুনাই যতন লই নকৰোঁ যতন।
আশাৰ তৃপিতি শেষ নাই ধৰণীত।
যোৱাঁ, যোৱাঁ শীঘ্ৰে, দেবি! কৰাঁ যিবা হয়।

(চিন্তা মাছ লৈ গুচি গ'ল।)

আগন্তুক দেখি যেন অৰাতি-আহাৰ

ক্ষুধা, তৃষ্ণা, পথশ্ৰান্তি মিলিত শক্তিয়ে
জ্বলিছে দুগুণ তেজে, দহিছে শৰীৰ।
আগে মানে নেজানিলোঁ যন্ত্ৰণা যে এনে।
নিৰ্ব্বাত নৰক এই যাতনাৰ শেষ,
নেজানো কিমান দিনে হয় অৱসান।
—কিবা সুখ আশা কৰি অচিন্ বনৰ,
এৰি দিলি অকাতৰে ৰাজ সিংহাসন ;
অতনা ঐহিক সুখ ঐশ্বৰ্য্য অতুল,
তেনেটি অটুট্ চাৰু ভোগ বিলাসৰ
ফুৎকাৰে উৰালি তই জুৱাৰীৰ দৰে ,
ঢালি দিলি ভীৰু দেহা বিদ্ৰোহ বানত,
নহল শকতি তোৰ সোঁত ৰোধিবৰ ?
নুতলিল ক্ষত্ৰ তেজ তোৰ ধমনীত ?
আঁতৰ, আঁতৰ ভীৰু, দূৰ বনলই,—
দুৰ্ব্বলৰ নাই স্থান জন সমাজত।

(উঠি গৈ মূৰ মোহাৰি অইন এঠাইত
বহিলগৈ।)

কুবাসনা জাগে কিয় মন মন্দিৰত !!
আদৰি আনিলি নিজে নিজৰ দুৰ্দ্দিন ;
কিহৰ সন্তাপ তোৰ ? জগৰীয়া কোন ?
পান কৰি কালকূট নিজৰ অৰ্জ্জন
নীলকণ্ঠ মহাদেৱ আদৰ্শ উজ্জ্বল।

পিছলিব খোজ কিয় সেন্দুৰী আলিত ?
পালিব নোৱাৰি নিজে দিলি সিংহাসন,
সুখে আছে প্ৰজা তোৰ, এয়ে পুৰস্কাৰ,
এইয়ে দীপিতি তোৰ ঘোৰ আন্ধাৰত।

(এনেতে আধা তিতা কাপোৰেৰে কান্দি
কান্দি চিন্তাৰ প্ৰবেশ।)

ইকি ! ইকি ! দেবি ! কি হল তোমাৰ ?
তিতিল বসন !——কান্দিছা কি হেতু ?

চিন্তা,—অতি আচৰিত, নাথ ?—

শ্ৰীবৎস,—কোৱা, কোৱা। নসহে পলম।

চিন্তা,—পুৰিলোঁ যতনে মাছ, সিজিল সুন্দৰ।
বাহিৰে কুৎসিৎ দেখি ছাই-মাকটিৰে
যেতিয়া ধুবলে ললোঁ সৰসি-জলত,
কিনো ক'ম, প্ৰভু মোৰ,—পানীত পলাল !

শ্ৰীবৎস,—পানীত পলাল !——পলালে পানীত !
অথবা উটিল মাছ অথিৰ হাতৰ ?

চিন্তা,—পানীত পলালে, প্ৰভু, পলাল পানীত !
নামিলোঁ জলত তাৰ সন্ধান আশাত ;
সাঁতুৰি আগতে গল, পুনু পালে প্ৰাণ ! (কান্দে।)

শ্ৰীবৎস,—দৈবৰ প্ৰদত্ত ধন হৰিলে দৈবই !
নেকান্দিবাঁ প্ৰাণ মোৰ, নহবা আকুল।

যাচিছোঁ যতনে হয় দৰ্শনৰ সাৰ,
নেমানে নিজৰে প্ৰাণে, বুজনি কি দিম ?
জ্বলিছে জঠৰ জুই ভীষণ তেজেৰে
কুৰঁলী কণিকা যেন সান্ত্বনা স্বৰ্গৰ
তাপেৰে ওলটে ঘূৰি স্বৰগ ধিয়াই ।
উস্ !——
প্ৰবঞ্চনা !—ইন্দ্ৰজাল ! ষড়যন্ত্ৰ ঘোৰ !
গোটেই জগৎ জোৰা শনিৰ জালেৰে ।
ব্যাধগ্ৰস্ত হৰিণৰ আৰু কি উপায় ?
পলোৱাঁ, পলাওঁ আঁহা ;—নাই পৰিত্ৰাণ !

(এনেতে পাচ ফালৰ পৰা বিমৰ্ষ মনেৰে
লক্ষ্মীৰ প্ৰবেশ ।)

লক্ষ্মী,—বাছা !—বাছা !—

শ্ৰীবৎস,—মাতৃ ! মাতৃ !—
পৰিল মনত ভাল হতভাগালই ?
তোমাৰ কৃপাত আই, দিলোঁ প্ৰাণদান,
কত শত ক্ষুধাতুৰ তৰিল এদিন ।
আতুৰৰ ত্ৰাণকৰ্ত্তা সন্তান তোমাৰ
অনাহাৰে উজাগৰে এই যায় যায় ।
প্ৰাণ যায় !—উস্ ! ইমান যন্ত্ৰণা !

(প্ৰণাম কৰে ।)

চিন্তা,—লোৱাঁ মাতৃ অভাগীৰ কোটী নমস্কাৰ।

(প্ৰণাম কৰে।)

লক্ষ্মী,—নেভাবিবাঁ বাছাধন, পাহৰি এতিল
তোমাৰ যাতনা দাহে দহা নাই হিয়া।
কাতৰৰ হুমুনিয়া প্ৰতিটি তোমাৰ
প্ৰলয় ধুমুহা যেন হানিছে হিয়াত।
এফেৰি শক্তিৰ গৰ্ব্ব দৃপ্ত ক্ৰুৰতাৰ
কৰে তাকে আস্ফালন ফান্দৰ মাজত।
আৰু কত কাল তাৰ, আৰু কত কাল?
নকৰিবাঁ আৰু শোক; আহিল সুদিন।
ক্ৰোশাৰ্দ্ধ দূৰত আছে কাঠ-ব্যৱসায়ী,—
ধনৰ আদৰ জানা নৰ-সমাজত,—
সাদৰি সাবটি লব কৰিব যতন।
অদূৰ বনত আছে চন্দনৰ সাৰ
যতনে আহৰি আনি বেচিবা নিতউ,
অলপ শ্ৰমতে হব বহুত অৰ্জ্জন।
লোৱাঁ পুনু এইধাৰি মালা মাণিকৰ
(চিন্তাক দিয়ে)
সাৱধান!—
নেজানে কোনোৱে যাতে মালাৰ সন্ধান।
লাহেৰে লুকাই লোৱাঁ আঁচলেৰে বেৰি,
মাণিকৰ কান্তি যেন লাৱনি অঙ্গৰ,

মিলিব মাণিকমালা—মেলা মাণিকৰ ;
জনমিব মহাভ্রান্তি তস্কৰ চকুৰ।
আঁহা বাছা আগুৱাই, কি ভয় তোমাৰ ?

(আগে আগে লক্ষ্মীৰ আৰু পাচে পাচে
শ্রীবৎসৰ আৰু চিন্তাৰ প্রস্থান।)

দ্বিতীয় দৃশ্য।

গাৱঁলীয়া বাট।

দুপৰীয়া।

(এফালৰ পৰা গাঠি আৰু ইফালৰ পৰা এটা
খৰিকটীয়াৰ প্রবেশ।)

খৰিকটীয়া,—কি অ' গাঠি ? নুমলীৰ চোতালত বৰকৈ ঘোগোলা ডিঙ্গি মেলি কথা বিহাইছিলি দেখোন ? মই বোলোঁ আমাৰ বাপুৱেহে ৰামায়ণ মেলিছেহি হব পায় !

গাঠি,—কব জানিলে ইও এক ৰামায়ণেই। কথা কবি কি ? এই চকু গজাৰ কথা ওলাইছিল।

খৰিকটীয়া,—কাৰ চকু গজাৰ ? কুকুৰৰ নে মেকুৰীৰ ?

গাঠি,—নহয়, সিহঁতৰ গৰাকী মানুহৰ। মানুহৰ হে।

খৰিকটীয়া,—থ বোপাই ! মানুহৰ আকৌ চকু গজে ! আমি এনেখন কথা দেখাও নাই, শুনাও নাই।

গাঠি,—গজিলেহে দেখিবি। নাই দেখা যেতিয়া শুন তেনে,

শুন,—এক চকু গজে, এক চকু ফুটে, আৰু এক চকু গেঠেলা মাৰে।

খৰিকটীয়া,—এইবোৰ সেই নুমলীক কৰিগৈ। জানোচা তোলৈ তাইৰ চকু গজেই।

গাঠি,—কৈছিলোঁ। নুমলীকেই হে। তই সুধিছ গুণে হে তোৰ আগত কৈছোঁ। শুন তেনে ভাঙ্গি পাতি কওঁ। শুন,—এক চকু গজে,—এই ধৰ, যেনে, মোৰ চকু; এক চকু ফুটে,—যেনে, নুমলীৰ বাপেকৰ—সেই কেটোৰ-কলীয়াটোলৈ নুমলীক দিব খোজাটোৰ; এক চকু গেঠেলা মাৰে, যেনে, তোৰ চকু। এতিয়া বুজিলি ?

খৰিকটীয়া,—হয় তো, তোৰ চকু গজিল, আৰু মোৰ গেঠেলা মাৰিলে।

গাঠি,—হেৰ, গেঠেলা নেমাৰিলে নো কি ? গেঠেলা নেমাৰিলে নো কি অ' ? অতদিন কটনা কাটি সেই বেলি এডোখৰতে হাবি মহটিয়াই কান ছিগা খৰি একোভাৰ আনি তেও তিনি অঁৰা কড়ি হে পাইছিলি ? এতিয়া আমাৰ আতৈ আহিবৰ পৰা চন্দনৰ সাৰ বেচি টিপতে দেখোন পোনে পোনে কড়ি ঘটিব পৰা হলি। ধন ঘটাৰ বুধি দি আমাৰ আতৈয়ে চকু নগজালে নো কি ? এনে এটা উপায় পাই তই সেই কৌটীকলীয়া সজটো এৰিব নোৱাৰিলি ? আকৌ ওলালি কটনা কাটিবলৈ। তোৰ চকুৱেই যদি গেঠেলা নেমাৰিব, তেনে মাৰিব কাৰ ?

খৰিকটীয়া,—হওক বাৰু। আমাৰ চকুৱেই গেঠেলা মাৰক।

তোমাৰ দৰে পুৰিবলৈ আমাৰ চকু গজিব নেলাগে। তোমাৰ কথাতে বোপাই কালৰ বিৰ্তিটোকো এৰি দিওঁ। আমি চন্দনৰ সাৰ বেচিও ধন ঘটিম, খৰি লুৰিও ধন ঘটিম।

গাঠি,—তাকে হে কৈছোঁ অ' বোপাই! অলপ ভাগৰতে ধন ঘটি সুখ এফেৰাও নকৰিলি? নতুন বুধিটো পালি, তাৰ গৌ ফেৰাও নুচুহিলি? গেঠেলা চকু ঐ, গেঠেলা চকু!

খৰিকটীয়া,—মৌ-মাখি নহে মৌ চুহিবলৈ হে তোৰ চকু গজিল? ভেনে পাই, তোৰ গজা চকু তোতে থাকক। ৰবি, আভৈৰ নাম শুনি কথা এটা মনত পৰিছে। আভৈৰ সিধাপাতি দিবলৈ আমাৰ পাল পৰিছে কাহানিকৈ?

গাঠি,—হেৰ, যিজনে চকু গজায় তেওঁকে তই দেখা নাই। তোৰ নো চকু গজে কেনেকৈ?

খৰিকটীয়া,—নাই দেখা তো! সদায় হাঁহি মাতি ৰঙ্গে ধেমালিৰে সেইয়া একেলগে হাবিলৈ গৈ চন্দনৰ সাৰ আনি বজাৰত বেচিয়েই আছোঁহি দেখোন। তইঁতৰ দৰে লেপেটি কাঢ়ি জানিবা হোৱাই নোহোৱাই তেওঁৰ ওচৰত পৰি নেথাকোঁগই—এই হে কথা।

গাঠি,—অ' তোৰ কাণো গজা নাই। সেই হেন সিংহজনে শিয়ালৰ দৰে তোৰ সিধাপাতিলৈ টপালি থাকে বুলি নো শুনিলি ক'ত? তই দেখোন চকু কাণ দুয়োটাকে খালি। হেৰ, মাজে মাজে আভৈৰ ওচৰত বহিবিগৈ। জানোচা তোৰ মতি-গতি লৰেই।

খৰিকটীয়া,—সঁচা কথা কবলৈ হলে, 'পাই, মানুহজনৰ ওচৰত বহিলে উঠি আহিবৰ মন নেযায়। সেই হে ভেও নবহোঁ।—বাৰু, ব্ৰ। আজি যদি সোনকালে আজৰি হওঁ এফেৰা বহিমহি।

(প্ৰস্থান।)

গাঠি,—ভোৰ নামেৰে মৰা শাকৰ জুৰ এটাও কোনেও নেপায়। খাওঁতা নাই, বওঁতা নাই—হেৰ, ইয়াৰ আঁজোৰ পিজোৰ খন কিহৰ?—স্বৰ্গৰ দেৱতাইও তোক উধোৱাব নোৱাৰে।—তই যি ধনগুলৈ, ধনগুলৈয়ে হে। মৰিলেও গুলৈ, জীলেও গুলৈ।

(এনেতে ইফালৰ পৰা সদাগৰ ওলালহি।)

সদাগৰ,—হেৰ, তইঁতৰ এইখন দেশত মতা মানুহ নাই নে কি?

গাঠি,—(সদাগৰক আগে গুৰিয়ে চাবলৈ ধৰিলে।)

সদাগৰ,—হেৰ, মাতিব নোৱাৰ নে কি? বোলোঁ তইঁতৰ দেশত মতা মানুহ নাই নে কি?

গাঠি,—ৰব', বোলোঁ, আমাক নো কেনে যেন দেখিছে?

সদাগৰ,—বোবা নহয়, টেঁধৰ হে।

গাঠি,—ৰ'ব, আপোনালোকৰ ফালে হব পায়' মাইকী মানুহৰ গোফ আছে; নাই সিহঁতে পোহ্ধ মাৰি ফুৰে?

সদাগৰ,—অ' ই দেখোন সাত ঘাটৰ চেঙ্গেলী। এইখন কি গাওঁ বোলে অ'?

গাঠি,—অ' ভালেটিহে। সকলো কথাই ওভোতা। নহলে নো মতাক মাইকী যেন দেখে নে ?

সদাগৰ,—কিহৰ ওভোতা অ' ?

গাঠি,—কিহৰ আৰু ? কথাৰ।

সদাগৰ,—কথাৰ ওভোতা কি ?

গাঠি,—সেইটোৱেই।

সদাগৰ,—সেইটোৱেই কি ?

গাঠি,—বোলোঁ। গাৱঁৰ নাম আগে সোধা হলে মতাৰ বিচাৰ লোৱাত লেঠা নেলাগিলহেতেন।

সদাগৰ,—বাৰু, এতিয়াও কচোন কি গাওঁ।

গাঠি,—কি গাওঁ। যি গাৱঁত মতাবোৰে দিনত হাবিত খৰি লোৰেগৈ, আৰু মাইকীবোৰে ঘৰ ৰখে, এইখন সেই গাওঁ। এই ডুপৰত মতা মানুহ এটা বিচাৰি উলিওৱাঁচোন চাওঁ। মোক যে পাইছা তাকো 'দৰবলৈ' বুলি হে।

সদাগৰ,—বাৰু, তই এটা কথা কৰিব নোৱাৰ নে ? যি হয় অলপ ধনকে ল। শকত আবত্ চাই একুৰি মান ডেকা লৰা মোক আনি দিব নোৱাৰ নে ?

গাঠি,—কেলৈ ? যুঁজাই চাব খুজিছা নে কি ?

সদাগৰ,—সিও এক যুঁজেই। সৌ ঘাটত মোৰ নাওখন লাগিলেহি। কোনোমতেই টানি একুৱাব পৰা নাই। ভালৈকে—

গাঠি,—বৰ যুঁজখন। জানোচা এজনী তিৰোতাইয়ে হেঁচোকে একা।

সদাগৰ,—তই নোৱাৰিবি। যা, পাৰ যদি মাতি আনগৈ! লাগিলে, সিহঁতে খৰি বেচি যি পায় তাৰ তিনি গুণ দিম।

গাঠি,—খৰি বেচাক জানিবা দিলাই। খৰি পোৱাক একা ?

সদাগৰ,—তোৰ কথাবোৰ থচোন। মই পচা কামটো কৰি দে তোক মন জোৰাই ধন দিম।

গাঠি,—কিনো বোলে 'ধনৰ দেশৰ পৰা আহিল ধনাই'ঐ! ইমান নো ধন সিঁচিব লাগিছে কেলৈ ? গধূলি গাৱঁৰ গোটেইবোৰ ডেকা গোলাৰ আগত ৰং ধেমালি কৰিবলৈ বহিবহি। তেতিয়াই তামোল পান এটা দি ভাৰসা কৰিবা, তোমাৰ নাওখন বামেদি ডাঙ্গি নিবলৈ কলেও লৈ যাব।

সদাগৰ,—মই আকৌ গধূলিলৈ খপিয়া পৰিব পাৰিলেহে।

গাঠি,—নহলে টানাগৈ নিজে।

সদাগৰ,—নহয়, বোপাই, তইয়ে কাৰবাৰ এটা কৰি দে।

গাঠি,—গধূলি হওক, ৰোৱঁা।

সদাগৰ,—বাৰু, ক'ৰ হাবিত খৰি লুৰিছে তাকে দেখুৱাই দে।

গাঠি,—ওকণী বিচৰাদি বিচাৰিবাগৈ নে কি ? ভাল কথা কলে আকৌ নুশুনা।

সদাগৰ,—নহয় অ' মোক এতিয়াই লাগে।

গাঠি,—ৰ'ধা। নাওত নো আনিছা কি ?

সদাগৰ,—আনিছোঁ কিবাকিবি। তোক নো কেলৈ? তই নো বাক এতিয়া কৰিবি কি?

গাঠি,—কৰিম কিবাকিবি। তোমাক নো কেলৈ?

(এই বুলি উচাট মাৰি গুচি গ'ল।)

সদাগৰ,—ই ৰব টেধৰ হয়! ছেঃ! মিছাতে লগুৱাকেটাক কিলালোঁ। পালেহে নিব। দহোটা বা বাৰটা হলেও হয়। তালৈকে এতিয়া—। (ভিতৰলৈ চাই) সৌৱা, সৌটো মতা মানুহ। ই—মিছা! ফোটে লগুগে তমস্কাৰ! হজুৱাটোৱেই নেটানিলে যেতিয়া, তেওঁ নো টানিব খুজিছে নে? কিজানি আকৌ টকাৰ লোভত আঁজোৰ এটা মাৰেই।

(দৈবজ্ঞ বেশে শনিৰ প্ৰবেশ।)

শনি,—আপুনি বণিক? আপোনাৰ ঘৰ কাঞ্চীনগৰত?

সদাগৰ,—হয়। আপোনাক দেখোঁ মোৰ দেখা মনত নপৰে।

শনি,—আপোনাৰ অপাৰ সম্পত্তি, ঘৰত এজনা সুন্দৰী গৃহিণী, এটি পুত্ৰ সন্তান। লৰাটিও বেছ হৈছে।

সদাগৰ,—হয়।

শনি,—আজি ডেৰ বছৰ হ'ল, আপুনি ঘৰ এৰি সমুদ্ৰত বাণিজ্য কৰি ফুৰিছে?

সদাগৰ,—হয়। আপোনাক হে——

শনি,—আপুনি সিংহল দ্বীপৰ মুকুতাৰ নিমিত্তে মন কৰিছে?

সদাগৰ,—(স্বগত) মোৰ মনৰ কথা এওঁ জানিলে কেনেকৈ ? (প্ৰকাশ্যে) আপোনাৰো ঘৰ কাঞ্চীনগৰতে নে কি ?

শনি,—নহয়, এই খনতে। আপোনাৰ নাওখন ইমান সন্ধিত লাগিল যেতিয়া এতিয়া যায় কেনেকৈ ? নগলেও সিফালে মোহনা-মুখৰ সদাগৰৰ আজি ভালেমান দিন ৰল, আৰু নৰয়। আজি গধূলি গধূলি আপুনি নেপালেগৈ আৰু পোৱাৰ আশা নাই।

সদাগৰ,—আপুনি দেখোন মোৰ এটাইবোৰ কথাকে জানে।

শনি,—মহা মস্কিল হল। আপুনি ধন দি পঠিয়াব নোৱাৰিলে সিফালে কাঞ্চীপুৰৰ বৰ সদাগৰে আপোনাৰ দায়গ্ৰস্ত পৰিবাৰক শিশু সন্তানটিৰে সৈতে কাৰাগাৰত দিয়াবৰ ফন্দি আঁটিছে। নাওখনো লাগিল বৰ সন্ধিত।

সদাগৰ,—আপুনি নিশ্চয় সৰ্ব্বজান!—আপুনি জুতিষীয়া ?

শনি,—হয়। আমি সেই গ্ৰহৰে কাম কৰোঁ। পাচে আপুনি এতিয়া নাও উলিয়াবলৈ যি উপায় পাঙ্গিছে সেই উপায় নেখাটিব। অন্য উপায় কৰক।

(যাব খোজে।)

সদাগৰ,—ৰ'ব, ৰ'ব, প্ৰভো! কি উপায়ৰে নো নিস্তাৰ পাম ? একো প্ৰতীকাৰ নাই নে ?

শনি,—(আঙ্গুলিত লেখি ;—নাই, মিছা! যি· উপায় আছে সেই উপায় কৰিব নোৱাৰিব।

সদাগৰ,—নোৱাৰাৰ একো মানে নাই। 'অলপ বেচি খৰচ হব,—ইমানেই হে কথা। ধনৰ অসাধ্য কি আছে ?

শনি,—(স্বগত) মূৰ্খ !

ধনৰ চকুত তোৰ ধনৰেহে ধৰা !

ঐশ্বৰ্য্যৰ মদিৰাত মজিলি মজিলি !

(প্ৰকাশ্যে) ধনেৰে কৰিব নোৱাৰা কাম গুণেহে কৰেঁা। কৰিব নোৱাৰিব।

সদাগৰ,—আপোনাক যি লাগে তাকেই দিওঁ, মোক প্ৰতীকাৰ এটা দিয়ক। হিয়াত জুই লগাই যদি এতিয়া মুমুমায়, বধে ছুব।

শনি,—মই অৰ্থলোভী নহওঁ। আপোনাৰ মুঠে সুখ হওক এই আশাৰে হে দেখা পাই যি জানো তাকে কৰেঁা। প্ৰতীকাৰ যে নাই এনে নহয়। চেষ্টা কৰি চাব পাৰে। সিদ্ধি যে নহব তাতো বিশেষ বাধা নাই। আপোনাৰ কৰ্ম্মস্থান একেবাৰেই মুকলি বুলিব লাগে। শুনক তেনে,—এই গাওঁখনিৰ অলপ দূৰতে এজনা ভাগ্যৱতী তিৰোতা আছে। তেওঁ সৰ্ব্ব সুলক্ষণ-সম্পন্না। পদত ধ্বজ বজ্ৰাঙ্কুশৰ চিহ্ন আছে। তেওঁক যদি আনি নাওখন কেনেবাকৈ ছোৱাব পাৰে তেনে আৰু ভয় নাই। এহেলৈ আপুনি এশটা মদমত্ত হস্তীৰেও সেই কাম সিজাব নোৱাৰে।

সদাগৰ,—তেওঁক অনাটোত নো কি লেঠা আছে ?

শনি,—লেঠাও এনেকৈ ডাঙ্গৰেই। সম্প্ৰতি তেওঁৰ স্বামী হাবিত খৰি কাটিবলৈ গৈছে। আপোনাৰো বেচি পৰ ৰবলৈ হলে মোহনামুখ পোৱাটি হৈছে। এটা কথা কৰি চাব পাৰে।

তেওঁৰ শৰণাগত হৈ কাতৰে কৈ চাওকচোন। কিজানি আহেই। ধন বিতৰ কথা মচুলুমে উত্থাপনকে নকৰিব। ধনে তেওঁক লৰাব নোৱাৰে। আনে যদি ধৰ্ম্মই হে আনিব।

সদাগৰ,—ৰ'ব, কিমান দূৰত বুলিলে ?

শনি,—সৌৱা, সৌ বৰগছজোপাৰ তলৰ চিকণকৈ লিপা-পোচা সেই ঘৰটোতে আছে। গলেই ওলাই দেখা দিব। ইস্ মানুহজনা মোৰ মঙ্গলত জিলিকি আছে। তেওঁক যেয়ে ৰাখিব সেইয়ে তেওঁৰ কপালৰ বলতেই ৰাজ-চক্ৰবৰ্ত্তী হব। জ্যোতিষৰ বচন কধিও মিছা হব নোৱাৰে। বৰ ভাগ্যৱতী তিৰোতা! বৰ ভাগ্যৱতী! ইমান দিন ভাগ্য মুদ্ গৈ আছে। নেজানো তেওঁৰ কপালেৰে কোন ক'ত ৰাজ-চক্ৰবৰ্ত্তী হয়।

সদাগৰ,—ভাল তেনে দৈবজ্ঞ দেউ, আপুনি ঘাটলৈকে আগ বাঢ়ক। মই যি পাৰোঁ দান দক্ষিণা কৰিমহি। ইতি মধ্যতে মই সেই তিৰোতাজনাৰ ওচৰৰ পৰা আহোঁ। আহিব যেন লাগিছে নে বাৰু ?

শনি,—লাগোতে লাগিছে।

সদাগৰ,—ভাল, চেষ্টা কৰি চাওঁ, কি বোলে ?

শনি,—এৰা, যাওক।

(সদাগৰ লৰালৰিকৈ গুচি গল।)

শনি,—ৰচিছ ধৰাৰ স্বৰ্গ বিনয় ধৰ্ম্মেৰে।

হেৰ, হেৰ স্থূল চক্ষু, মাটিৰ পুতলা,
ধৰ্ম্মৰ বিঘিনি আছে, সৌজন্যৰো জ্বালা।

জ্বলাম ধৰ্ম্মেৰে তোক কোনে ৰাখে চাওঁ ।
চক্ৰীৰ নিৰ্ম্মম চক্ৰ চলিল বেগেৰে,
পাৰা যদি ৰাখা তুমি, অবলা কমলা ।

(প্ৰস্থান ।)

তৃতীয় দৃশ্য ।

বৰ গছৰ তলৰ পজা ।

বেলি ভাটীদিছে ।

(চিন্তা আৰু বিলাহী বহি কথা পাতি আছে ।)

বিলাহী,—তাকে হে কৈছোঁ বোলো আমাক নৌ আৰু কি খুৱালে কব নোৱাৰোঁ । ৰাতিয়ে দিনে যেন আপোনাৰ ওচৰতে পেট পেলাই পৰি থাকিম ।

চিন্তা,—সৰল শিশুৰ সেই সৰল চকুত
কুটিল বিশাল সাপ সিও যে সৰল ।
নেজানিলো আগে, বাই, নিজান হাবিত
দয়াৰ অক্ষয় খনি আছে এনে দৰে ;
অতি ক্ষুদ্ৰ ইয়াৰেই মণি এটি পিন্ধি
স্বাৰ্থময় অন্ধকাৰ দূৰ নগৰত
অশেষ প্ৰশংসা পাই জ্বলে দীপিতিত ।

বিলাহী,—(বাটলৈ চাই) নোমলৰ মাকইঁত এতেপৰে নাহিল

দেখোন। আজি আহিলেই কালি এৰি যোৱাৰ পৰা সীতা আইৰ কথাখিনি কব লাগিব। কালি শুনি গৈ সেই কথাকে গুণি গুণি ভালেখিনি ৰাতিলৈ সাৰে আছিলোঁ। আজি আৰু আজৰি হৈ আহিছোঁ। গৰু গাই চপালৈকে শুনিম। অ' সেই ভণীজনীৰ ঘৰৰ পৰা গাখীৰ এটোপা দি পঠিয়াইছিল। সৌ টোপা বেৰৰ আগতে আৰি থৈছোঁ। তাইৰ হেনো গৰুজনীৰ পোনৰ গাখীৰ-টোপা আপোনাত লাগিব লাগে।

চিন্তা,—পোনাৰ নৰিয়া বুলি কালি এতেপৰে
গুচি গল অসুখেৰে ভণীয়া তোমাৰ।
নেপালোঁ সংবাদ, বাই, আছে নে কুশলে ?

বিলাহী,—কিহৰ নৰিয়া, মোৰ আই! কালি নে পৰহি আপোনাৰ ইয়ালৈকে আহিবলৈ বুলি লৰাটোক থাঁহি থাঁহি এধাখুন্দা এগাল খুৱাই থৈ আহিছিল। নাহিলেও জানো ৰাইখ আছে ? লৰাও লৰা, যি হে লৰা, অহাৰ পাচতে 'ভোক ঔ, পিয়াহ ঔ' বুলি ৰাউচিত গছৰ পাত সৰুৱাব নহয়। তাতে তাক আল'খনিয়ে ধৰি মাটিয়ে পাটিয়ে বাগৰালে, তৰুৱা কদমৰ ছাল একেৰা পৰিলতে জানিবা সেই ফালেই থাহ মাৰিলে। লৰাটো সেইটো, সি আৰু তাইক জুলুকিয়ে জুলুকিয়ে শিকাইছে।

চিন্তা,—যতনা নিকাৰ ভুঞ্জে নিৰীহ সন্তানে,
জপৰীয়া আধেকৰ আজলী জননী।
একেটি ইঙ্গিত, বাই, সুনীত দেবীৰ

ধ্রুব হ'ল ধ্রুবতৰা ধীৰ জ্যোতিৰ্ম্ময়,
জিলিকিছে নিজ গুণে দূৰ গগনত।

বিলাহী,—এৰা। সেই লৰাটোৱে তাইক আৰু নকৰিবৰ চকৰি কৰিছে। কেনেকৈ নো তাক মানুহমুৱা কৰিব পাৰি পাৰে যদি তাৰে কিবা এটা দিহা তাইক দিয়ক। তাইও ওলায়হি হে লাগে। কাপোৰ সাজ ধুই শুকাবলৈ দিছে। তাইৰ হেনো আপোনাৰ আগলৈ লেতেৰা কাপোৰেৰে আহিবলৈ লাজ লাগে। (বাটলৈ চাই) সৌ জন নো কোন? চুচুক চামাককৈ এই ফাললৈকে আহিছে। গড়গতিত এই অঞ্চলৰ মানুহ যেন নাই লগা দেখোন!

(সদাগৰৰ প্ৰবেশ।)

চিন্তা,—দুপৰৰ অভ্যাগত সাক্ষাৎ ঈশ্বৰ
ৰবাঁ, বাই, এক্ষন্তক, আনো কুশাসন।

(ভিতৰলৈ উঠি যায়।)

সদাগৰ,—নেলাগে, নেলাগে আসন। ত'ত হাক দিয়াঁ হে, হাক দিয়াঁ। আসন আনিবলৈ যোৱাই আসন দিয়াতকৈ শতগুণে বেচি অভ্যৰ্থনা জনাইছে।

বিলাহী,—কিমান দূৰৰ পৰা আহিছে চাগৈ! অলপ বহি জিৰাওকেইচোন।

সদাগৰ,—ৰ'বা, এইজনাই হব পায় এই ঘৰৰ গিৰিহঁতনী?

বিলাহী,—হৈছে, ত'ত এগৰাকী গোঁসানী। ভাইগৰ বলেহে আমি সেৱা কৰিবলৈ পাইছোঁ।

সদাগৰ,—(স্বগত) জানিবা এছাট বিজুলী হে হিয়াৰ মাজে দি গুচি গ'ল। মানুহো ইমান ধুনীয়া! অহহ'! ভাল সেন্দুৰী আমত ঢোঁড়া কাউৰীয়ে টুকৰিয়াইছে।

চিন্তা,—(প্ৰবেশ কৰি আসন দি)

কি ভাগ্য আমাৰ আজি দেখিলোঁ চকুৰে
ডুপৰৰ অভ্যাগত দীন কুটিৰত।
দয়া কৰি পদধূলি দিলে যদি দেৱ
আসন গ্ৰহণ কৰি কৃতাৰ্থ কৰক।

সদাগৰ,—আপোনাৰ সৌজন্যত মই আজি যিমান আনন্দ পাইছোঁ জন্মাবধি সিমান আনন্দ পাইছিলোঁ নে নাই পোৱা সন্দেহ। ক্ষমা কৰিব; মোৰ অনুৰোধ ৰক্ষা নকৰিলে মই আসন গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰোঁ। মই বৰ আতুৰত পৰি প্ৰাৰ্থনা জনাবলৈ আহিছোঁ। প্ৰাৰ্থনাটি পূৰণ কৰক, চিৰদিনলৈ আপোনাৰ দুৱাৰৰ দুৱাৰদলি হব পাৰিলেও কৃতাৰ্থ মানিম।

চিন্তা,—আপুনি আশ্ৰিত আমি অতি দীনহীন,
আছে কি শকতি এনে তাৰিম আনক?
তথাপিতো, পাৰোঁ যদি উধাৰিব কিবা
সাজু আছোঁ সৰ্ব্বদায় ক্ষীণ শকতিৰে।

সদাগৰ,—নিশ্চয় পাৰিব। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস। মই কাঞ্চী-পুৰৰ সদাগৰ। বাণিজ্যৰ আশাত এই দেশলৈ আহি কি দুৰ্য্যোগত ঘাটত নাও লগালোঁ হি কব নোৱাৰোঁ। অত চেষ্টা, অত যত্ন কৰিছোঁ তত্ৰাচ নাওখন লৰাবই পৰা নাই। আজি বেলি মাৰ

যোৱাৰ আগতে মোহনামুখ নেপালেগৈ মোৰ ভাগ্যৰ বেলি চিৰ-দিনলৈ মাৰ যাব। মোৰ যত সম্পত্তি, যত ঐশ্বৰ্য্য সকলো হেৰাব। মোৰ প্ৰাণৰ প্ৰতিম তিৰোতাই যাৰ নিমিত্তে দেশ-দেশান্তৰে অনাই-বনাই ফুৰিছোঁ সেই একমাত্ৰ কেচুৱা সন্তানটি বুকত বান্ধি বন্দীশালত জীৱন কটাব। এই মুহূৰ্ত্তকেটাই যে কি ভয়ঙ্কৰ ভঙ্গীৰে মোৰ চকুৰ আগত তাণ্ডৱ নৃত্য কৰিছে তাক কবলৈ মোৰ কথা নাই। ফুটাবলৈ মোৰ ভাষা নাই। হয় এই মুহূৰ্ত্তই অতুল ঐশ্বৰ্য্যেৰে এক সোণৰ সংসাৰৰ অধীশ্বৰ কৰিব, নহয় জ্বলন্ত নৰক সদৃশ এক ভীষণ মৰুভূমিত দহি পুৰি মাৰিব। এই দোৰ্ঘোৰ জীৱন মৰণ সমস্যাত মোক উদ্ধাৰ কৰক। সপোনত কোৱাৰ দৰে এজন জ্যোতিষীয়াই কলে,—এই গাৱঁতে এগৰাকী সৰ্ব্ব-সুলক্ষণীয়া তিৰোতা আছে বোলে। তেওঁ কেঞা আঙ্গুলিৰে ছুলেই নাও ভাহিব। নহলে এশ মদমত্ত হস্তীয়েও তাক লৰাব নোৱাৰে।

চিন্তা,—(লাজেৰে অবাক হয়।)

সদাগৰ,—মই সবিশেষকৈ সোধাত আপোনাৰ ঘৰে সৈতে ঠিকনা দি পঠিয়াইছে। যদিহে আতুৰক তাৰিবৰ মন আছে, তেনে এখন্তক ঘাটলৈ গৈ নাওখনি স্পৰ্শ কৰি জীৱদান দিয়ক। যাওঁ বুলিলে পদব্ৰজে গৈ কষ্ট কৰিব নালাগে। আদেশ কৰক, মোৰ লগুৱা আছে, সিহঁতে চৌদোলত লৈ যাবহি।

চিন্তা,—নুবুজিলো, সদাগৰ, কি কলে আপুনি।
　　পঙ্গুৰে লঙ্ঘাব খোজে গিৰি ভয়ঙ্কৰ ?

পুৰুষ দূৰৰ কথা, বলে বলীয়ান
মদমত্ত শত হস্তী হাৰ মানে যত,
কিবা বল অবলাৰ দুৰ্ব্বল বাহুত
স্পৰ্শমাত্ৰে উটোৱাব তৰণী দুস্তৰ ?

বিলাহী,—ঐ আই! এনে আৰু গছত গৰু উঠা হোলোঙাৰে কাণ বিন্ধোৱা কথা শুনা নাই। শয়ে শয়ে মত গজ হাতীয়ে এৰুৱাৰ নোৱাৰা নাওখন নো তিৰোতা এগৰাকীয়ে এৰুৱাব পাৰে! আমাৰ দুখ বন কৰা হটঙ্গী তিৰোতা এজনী হোৱা হলেও আছিল। কোমলৰো আওকোমল কপাহৰ পাঁজী যেন আঙ্গুলিকেটাৰে আমাৰ আইয়ে গৈ এতিয়া নাও টানিবগৈ? এইবোৰ কিবা উপ্‌কথা যেন হে লাগিছে।

সদাগৰ,—সঁচা কথা! বলৰ দৰে বল লগা হলে তিৰোতা এগৰাকীৰ ওঃৰলৈ অহা মোৰ মহাভুল হলহেতেন। কিন্তু, দৈব-দুৰ্য্যোগত মোৰ এই দশা। দৈব বল বিনে যে মোৰ আৰু উদ্ধাৰৰ আশা নাই।—এইয়ে মোৰ প্ৰাৰ্থনা, মই বেচ জানিছোঁ, জনাবলগীয়া কথা জনাই মই অন্ত কৰিব নোৱাৰিলোঁ। হৃদয়ৰ মাজত এক তুমুল তৰঙ্গে গৰ্জ্জিব লাগিছে। মই আৰু কি ক'ম? আপুনি জ্ঞানী আৰু বিদুষী—

চিন্তা,—মানো মই দৈব বল মহা বলবান।

প্ৰত্যক্ষে দেখিছোঁ কত লীলা আচৰিত।
কতদিন কোকানলে অশ্ৰুধাৰা ঢালি
চেঁচনি লভিছোঁ নিজে দৈব বল বুলি।

অতি অভাগিনী মই, কিবা গুণে মোৰ
ফলিব দৈবিক শক্তি অযোগ্য দেহত ?

বিলাহী,—বাৰু, ৰ'ব। কোন বাপুৱে নো চাইছিল ? আমাৰ গাৱঁৰ বাপুৱেই নে ? সেই থাওকাললৈকে জামুকলীয়া মানুহ গৰাকী ?

সদাগৰ,—ইয়াৰেই বাপু। সৌৱা সৌ তাতে লগ পাইছিলোঁ।

বিলাহী,—অ' তেন্তে আই ধৰি লওক, সি শিলৰ ৰেখ্। চোৱা চিন্তাৰ ফালে হলে আমাৰ বাপুক এজন লেখত লবলগীয়া। অনেকে অনেকত পৰ্মাণ পাইছে। সিদিনা মোৰ ভাগিন লৰাটোৰ গৰু এটা হেৰাইছিল। তাকে চোৱাবলৈ বুলি বাপুৰ ওচৰলৈ গলোঁ। বাপুৱে এনে হে ধৰি দিলে জানিবা শিলৰ হে ফোঁট। যি বাঁহজোপাৰ তলত যিফালে মূৰ কৰি শুই আছে বুলি কৈছিল হুবহু তাকেই পালেগৈ। বাপুৰ মঙ্গল যেতিয়া হওঁতে মিছা হব নেপায়।

চিন্তা,—সদাগৰ !

ক্লান্তি তপ্ত গগনৰ ৰক্তিম নয়ন
মুদিব যেতিয়া নিজে, মুদাব ধৰণী,
আহিব দেৱতা মোৰ এই পঁজালৈ।
খন্তেক ৰবচোঁ তেনে আশ্বস্ত মনেৰে
জানো মই নাথে মোৰ বিহিব উপায়,
আনন্দেৰে সধোৱাব সাধ্য যদি হয়।

সদাগৰ,—অহহ ! মোৰ প্ৰাণৰ মাজত যে কি অগনি

জ্বলিছে! প্ৰতি মুহূৰ্ত্তই কি ভয়ঙ্কৰ আঘাত কৰি জীৱাধাৰ কঁপাৰ লাগিছে, কি হুতাহেৰে হাহাকাৰ কৰি জীৱন মৰণৰ মাজত বিকট চিৎকাৰ কৰিছে, তাক যদি জানিলেহেঁতেন, তাক যদি এখন্তকলৈ ভাবিব পাৰিলেহেতেন,—উস্! আৰু যে কথা নুফুটে! আতুৰক ৰক্ষা কৰা বৰ ধৰ্ম্ম। এই ধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰিবলৈ তিৰোতাৰো সমান অধিকাৰ। আপোনাৰ স্বাধীনতা আছে। আপুনি যে স্বাধীন।

চিন্তা,—সঁচাই স্বাধীন নাৰী, প্ৰেমাধীনা গুণে।—

তেওঁ যেন মনে মনে লাগে যেন কিবা!

সদাগৰ,—তেনে তাৰ মানে আপুনি দয়া নকৰে। বেছ কথা। আৰু মোৰ কিহৰ আশা। এই ভৰ দুপৰত উপায়হীন এটি আতুৰে হাহাকাৰ কৰি আপোনাৰ আশ্ৰয় মাগিছিল, আপুনি ঘিণ কৰি মুখ ঘূৰালে, নিৰ্ম্মম চিতেৰে আপোনাৰ কৃপাৰ দ্বাৰ ৰুদ্ধ কৰি ঘোৰ হতাশত ছট্‌ফট্ কৰিবলৈ এৰি দিলে। ভাল হ'ল। —মোৰ কৰিবলগীয়া কৰিলোঁ। দৈবই যদি প্ৰতিকূল হল, আৰু চেষ্টাৰেই বা লাভ কি? এই এক মুহূৰ্ত্ত! এই মুহূৰ্ত্ততে মোৰ জীৱনৰ আকাশ-কুসুম ছাই হৈ গল। আৰু জীৱনতে বা কাম কি? যাওঁ, নাও নিব নোৱাৰিলোঁ, ভেলটোকে অতল জলত উটাই দিওঁ, সিয়ে গৈ কবগৈ,—দিবলগীয়া ধন দিব নোৱাৰি লক্ষপতি সদাগৰে নিজৰ প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিলে। শত যন্ত্ৰণাৰ মাজত এই বাতৰি পাই বন্দীশালত মোৰ প্ৰাণ-প্ৰতিম সন্তান আৰু নিৰপৰাধিনী ভাৰ্য্যাই অলপ নহয় অলপ মন তাপৰিব পাৰিব। আৰু মোৰ কথা নাই। যাওঁ। যদি নেজানি কিবা অপৰাধ

কৰিছিলোঁ। ক্ষমা কৰিব। এই উদাৰ আকাশৰ তলত, এই সুউচ্চ সূৰ্য্যৰ কিৰণত, এই সুবিস্তীৰ্ণা বসুন্ধৰাৰ শ্যামল কোলাত কৃপাৰ অধীশ্বৰী হৈ সুখে সন্তোষে ইঁহি থাকক। মনত ৰাখিব, আজি আপোনাৰ কৃপাকণা এটিৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আশাভৰা জীৱ এটিয়ে চিৰদিনলৈ মেলানি মাগিলে।

(উচাট্ মাৰি যোৱা দি গুচি গল।)

চিন্তা,—(অলপ পৰ অবাক হৈ সদাগৰলৈ চাই কলে,—)

সৰ্ব্বনাশ ! সৰ্ব্বনাশ !
দুপৰৰ অভ্যাগত বিফল মনেৰে
গুচি গল ক্ৰোধ কৰি দুৱাৰৰ পৰা !
শুনিলে কি কব মোৰ স্বামী দেৱতাই ?
এই মই অভাগিনী মোৰ কাৰণেই
কত আশা ভৰা দেহি ক্লিষ্ট জীৱ এটি
নিদাৰুণ হুতাহেৰে মেলানি মাগিব !
কি কৰিলোঁ, বাই, মই ? কি হ'ল, কি হ'ল !

বিলাহী,—এৰা মানুহটো কিবা একা-চেকা ! কিবা কৰেগে কি চৰেগে হে। এটা কথাকে কৰক, আইদেউ ! লাগে যদি মইও বোপা দেউতাক কম। মইও লগতে যাওঁ, ওলাওকেই। দিন দুপৰত নো কিটো আছে।—যিটো হে বেগত গৈছে, মোৰ হলে কেনেবা হে লাগিছে !

চিন্তা,—মাতাঁ, মাতাঁ অতিথিক, মাতাঁ বেগেতায়,
নাই মোৰ এনে ভাগ্য, নহয় বিশ্বাস।

কিবা সাধ্য অভাগীৰ সাধে দেৱ-কাজ ?
নোৱাৰি যদিও তেওঁ নাওখনি ছুই
তুষ্ট কৰোঁ অতিথিক বলা তুয়ো গই।

বিলাহী,—এৰা, এৰা, ভাল কৈছে, আইদেউ! বাক মই মাতোঁ। (সদাগৰলৈ চাই) এ—এইফালে। এইয়া—আইয়ে—ৰ'বচোন, ৰ'ব।

(আগবাঢ়ি গল।)

চিন্তা,—আতুৰৰ ত্ৰাণকৰ্ত্তা হৃদয়-দেৱতা!
ক্ষমা কৰাঁ, সেৱকীৰ লোৱাঁ নমস্কাৰ।
জানো মই, তুমি মোক দিবা অনুমতি।
অলক্ষিতে থাকি যেন দিয়া আশীৰ্ব্বাদ,
সাধোঁগে তোমাৰ কাম দাসীয়ে তোমাৰ।

(প্ৰণাম কৰে।)

—হঠাৎ কঁপিল কিয় হৃদয়ৰ তলি ?
একেটা জিকাৰ তাতে ছিন্ন ভিন্ন কৰি
আঁতৰালে প্ৰাণ যেন দেহাটিৰ পৰা!
সমুখত জ্বলে সউ ধৰ্ম্মৰ মন্দিৰ,
ওলালি নিৰীহ যাত্ৰী, কিবা ভয় তোৰ ?
কিহৰ দৌৰ্ব্বল্য এই, সন্দেহ কিহৰ ?
যিবা আছে কপালত, হ'ক যিবা হয় —
আতুৰৰ ত্ৰাণ ধৰ্ম্ম নেৰো কদাপিতো

(বিলাহীৰে সৈতে সদাগৰ ঘূৰি আহিল।)

সদাগৰ !

অতি অভাগিনী মই, অনা কাৰণতে

হলোঁ আজি অতিথিৰ বিৰাগ-ভাজন।

মৰষক নিজ গুণে অবলাৰ দায় !

নোৱাৰো জানিছোঁ নিজে, নেলাগোঁ কামত ;

তথাপিতো পৰাঙ্মুখ নকৰোঁ অতিথি।

মিছাতে সময়ক্ষেপ কিয় কৰোঁ তেনে।

নিয়াঁ বাই বাটে বাটে, বলাঁ বেগেতায়।

সদাগৰ,—আপোনাৰ দয়া মাগিছিলোঁ, দিয়ে নিদিয়ে আপোনাৰ অনুগ্ৰহ। তাত আকৌ দায় কিহৰ ? যদি দয়া কৰোঁ বুলিছেই, আহক ; আৰু বেলি কৰাৰ সকাম নাই ?

বিলাহী,—ৰ'ব। আপুনি আলিয়ে আলিয়ে আহিল হব পায় ?

সদাগৰ,—এৰা।

বিলাহী,—এ, তেনে বহুত ঘূৰিলে। আহক সৌটো বাটে সাউৎ কৰে লৈ যাওঁ।

চিন্তা,—(স্বগত)

ক্ষমা কৰাঁ, ক্ষমা কৰাঁ, হৃদয় দেৱতা !

(প্ৰণাম কৰে।)

(আগে আগে বিলাহীৰ আৰু চিন্তা
পাচত সদাগৰৰ প্ৰস্থান।)

চতুৰ্থ দৃশ্য।

নৈৰ পাৰ।

বেলি ভাটী দিছে।

(ডাঙ্গৰ নাও এখন পানীত লগা আছে। তিনিটা লগুৱাই নাও টনা লেজু এডালত ধৰি কথন-মথন কৰিব লাগিছে।)

১ম লগুৱা,—লেজুডাল লৈ থাকিলে কি হ'ব? ই সমূলি বলকে নিদিয়ে।

৩য় লগুৱা,—সেইকেটা কেঁচা কিলে কমবোৰ বল খালে নে? তহঁতৰ পিঠিত নপৰিল। সেই হে পট্ পটাইছ।

২য় লগুৱা,—তইয়ো আৰু ভাল। দুটা চৰ লাঠি সহিব নোৱাৰিলে কিহৰ লগুৱা অ'। লগে লগে ফুৰিবি, কথাও নাই বতৰাও নাই এজাউৰি কিল আহি পৰিবহি তোৰ পিঠিত,—তই কৰিবি 'উৱা'। এইয়ে সেইয়েহে লগুৱা।

৩য় লগুৱা,—সহিবি, সহিবি তহঁতেই। মই যি কলোঁ কলোঁ-য়েই। এইবাৰ দেশ পালেগৈ ধাৰে বান্ধে ধন ফেৰা শোধাই ইয়াৰ পৰা গুলাম। কোন্ গোলামে এই বৰ্ হম্ যইখৰ ঘৰত গোলামি কৰে অ'।

১ম লগুৱা,—(ভিতৰলৈ চাই) অ' সৌৱা পালেহিয়েই।

২য় লগুৱা,—হয়, হয়। সেইয়া আমাৰ গেৰেলা ভকতেই। লগত সেই দুজনী মাইকী নহয় নে? অ' মাইকী হে পালেগৈ।

৩য় লগুৱা,—যাৰ য'ত চকু । সামাইন বুলিছ । নিজে গৈও দেখোন মতা মানুহ আনিব নোৱাৰিলে । এতিয়া মই এজাউৰি দিব পৰা হব লাগিছিল,—তেহে ।

১ম লগুৱা,—হেৰ, মাইকীৰে নো নাও টনায় নে ?

২য় লগুৱা,—বৰ পাকৃটো লাগিল । বাঁজী মহেৰে হাল বায় কেনৈ ?

১ম লগুৱা,—কিল নৌ খাওঁতে আহইক ঔ ! এনেই থকাতকৈ নাওখনকে আঁজোৰোঁ ।

২য় লগুৱা,—হয়, উঠ্, উঠ ।

১ম লগুৱা,—আহ । সমানে বল দিবি ।

(তিনিওটাই লেজু টানে ।)

১ম লগুৱা,—দে । মাৰ টান্ ! হৈছ্—অ' ।

বাকী দুয়ো,—হৈছ্—অ' ।

১ম লগুৱা,—পাট পীতাম্বৰ ।

বাকী দুয়ো.—হৈছ্—অ' !

১ম লগুৱা,—ঘূঘ্‌ঘূৰী গাঠি ।

বাকী দুয়ো,—হৈছ্—অ' ।

১ম লগুৱা,—(জোৰেৰে) ঘূঘ্‌ঘূৰী গাঠি ।

বাকী দুয়ো,—(জোৰেৰে) হৈছ্—অ' ।

১ম লগুৱা,—উদি টিকাত ।

বাকী দুয়ো, —হৈছ্—অ' ।

১ম লগুৱা,—খাবি লাঠি।

বাকী দুয়ো,—হৈছ্—অ'।

(এনেতে আগে আগে সদাগৰ পাচত বিলাহী
আৰু চিন্তাৰ প্ৰবেশ।)

সদাগৰ,—হ'ল হ'ল আৰু, বৰমতাকেটা। ফলাওঁ। মনে মনে থাকইক। এৰ, এৰ, একতীয়া হইক। (চিন্তালৈ চাই) আহক। এইখনেই নাও। চকচোন কি সন্ধিত লাগিল হি। অত টনাটুনা কৰা হ'ল, তেও কেৰেপকে কৰা নাই।

৩য় লগুৱা,—(স্বগত) আমি ফলাইয়ে থাকোঁ। এতিয়া মাক বুৰীমাকৰ হতুৱাই ফলোৱাব চাবা।

বিলাহী,—হয় যে হয়। সি যি বান্ধেৰে লাগিছে, কি কেৰেপ কৰিব ?

সদাগৰ,—এতিয়া অলপ আগলৈ আহি দয়া কৰি নাওখনি ছুই কৃতাৰ্থ কৰক।

চিন্তা,—(চুচুক্ চামাক্ কৰে।)

বিলাহী,—এৰা ছোৱা কথা যেতিয়া ছুবইহে লাগে আৰু। বেলি কৰাৰ সকাম নাই।

চিন্তা,—(আগবাঢ়ি)

পুণ্য যদি আছে কিবা এই অভাগীৰ,
বিশ্ব-জোৰা দৈব-শক্তি অতৰ্কিতে থাকি,

দিয়া বল অবলাৰ দুৰ্ব্বল বাহুত ;
আতুৰৰ ত্ৰাণ হওক স্বামীৰ নামত।

(নাওখন ছোৰে।)

(নাওখন উটি যায়। সকলো অবাক্ হয়।)

বিলাহী,—এ—এ—হয় যে হয়!

১ম লগুৱা,—যাদু নে ভেলেকী! যা, যা, কণাৰিলৈ যা! উটি যাব, ধৰ্।

(দ্বিতীয় লগুৱাই পানীত নামি নাও ধৰে।)

চিন্তা,—(স্বগত)

ধন্য হক নাম মোৰ স্বামী দেৱতাৰ।

সদাগৰ,—(মনে মনে উত্তেজিত হৈ) জ্যোতিষৰ কথা আখৰে আখৰে ফলিয়ালে। আ কৌ নাও লাগিলে, গতি কি হব? বাকী-বোৰো যে নফলিয়াব তাৰ প্ৰমাণ কত? ৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তী—! কপালৰ বলেৰে—! একো আচৰিত নহয়, একো আচৰিত নহয়! মানুহে বনৰ হাতী আনি বইচ্ মনাইছে!—তিৰোতা মানুহ হে তেও। মতা মানুহৰো সঁচ নাই। নাৱত তুলি নিলে নো কোনে ধৰে?—ৰাজ-চক্ৰবৰ্ত্তী!—ফলিয়াব নে?—

বিলাহী,—অ' বোলো, কি নো ভাবিছে? আমি যাওঁ আৰু, হওক তেও কবল্টল হ'ল; এনে নাভূত—নাশ্ৰুত কথা আইৰ জহতে দেখিলোঁ। বলক এতিয়া আই, বলক।

সদাগৰ,—(মনে মনে) পুণ্যৰ প্ৰতিমা!—হাতখন কঁপিছে!—ৰাজ-চক্ৰবৰ্ত্তী!

বিলাহী,—অ' বোলোঁ, আমি যাওঁ হে।

সদাগৰ,—ওঁ, ওঁ—যাওঁহে? ৰ'বাচোন।

(আগবাঢ়ি চিন্তাৰ ফালে গৈ থোকাথুকিকৈ কৰলৈ ধৰিলে,—) মোৰ অনন্ত ধন, ৰত্ন, দাস, দাসী সকলো তোমাক দিওঁ। এই-ৰূপ হাবিৰ মাজৰ জুপুৰি এটাত পুৰি মাৰিব লাগিছে কিয়? মোৰ অপাৰ মণি-মুকুতাৰ মাজত জিলিকি থাকাঁগৈ ব'লাঁ।

চিন্তা,—কি কলি, কি কলি হেৰ পাপিষ্ঠ চণ্ডাল!

(একতীয়া হৈ যাব খোজে।)

(সদাগৰ আগ ভেটি ধৰে।)

বিলাহী,—এ-এ-কি বোলে অ'! দেশখন তল গ'ল নে কি? সঁচায় নে? বাট নেৰ নে? এৰ, এৰ। নহলে মা-টিয়েৰে কি ৰং দেখুৱাওঁ দেখুৱাম একা!

সদাগৰ,—তোমাৰ এই হেন শৰীৰত অলঙ্কাৰ এডালিও নাই। বলা তোমাক দেবী প্ৰতিমা সজোৱা দি সজাম, তুমি কি ইয়াৰ লায়েক?

(চিন্তা যাব খোজে আকৌ সদাগৰে আগ ভেটে।)

চিন্তা,—ফালি দিয়া অন্তৰীখ, শূণ্য আৱৰণ;
চোৱাঁ চোৱাঁ দেৱবালা ত্ৰিদিব দেশৰ!
চোৱাঁ চোৱাঁ হৰিপ্ৰিয়া, চোৱাঁহি এবাৰ,
চোৱাঁ আহি বৈদেহীৰ বিৰহী চকুৰে,—

ইকি !—নির্ব্বাত নিষ্পন্দ হ'ল গোটেই ভুবন !
অন্ধকাৰ, অন্ধকাৰ !—নাই সাৰ সুৰ !

(আঁতৰি পাচ হোঁহকে।)

সদাগৰ,—তুমি এৰিলেও যে মই নেৰোঁ। আহাঁ, আহাঁ মোৰ আৰাধ্য দেৱতা !

(হাতত ধৰে।)

চিন্তা,—এৰ, এৰ মহাপাপী, এৰ, নিশাচৰ !
নিলাজ শিয়ালে কৰ সিংহী অপমান ?

(এছাৰ মাৰি হাত এৰুৱায়।)

নেজান নে স্বামী মোৰ বীৰ চূড়ামণি ?
এই তোৰ মাংসপিণ্ড নখেৰে বিদাৰি
মুহূর্ত্তে নিক্ষেপিব ক্রব্যাদ্ অগ্নিত।

সদাগৰ,—খৰিকটীয়াও বীৰ চূড়ামণি ! লয় যদি তোমাৰ জোখেৰে সোণ লব। আৰু কি কৰিব ?

চিন্তা,—যোৱাঁ বাই তীৰবেগে স্বামী মোৰ য'ত—
অহহ !—
জানোচা স্বামীৰ হিয়া ভাগি ছিগি যায় !

(কান্দে।)

বিলাহী,—ৰ মাটিয়েৰে পোটক তুলিম। ভৰ গাৱঁৰ মাজত ইমান মহতালি !—

(লৰি গুচি গ'ল।)

(সদাগৰে পাচ ফালৰ পৰা সাবট মাৰি নাওলৈ তুলি নিয়ে।)

চিন্তা,—ৰক্ষা কৰাঁ, ৰক্ষা কৰাঁ, কোন আছা ক'ত।
জগতৰ চক্ষু তুমি, সাক্ষী দিন মণি,
তুমিও মুদা নে চকু অভাগিনী বুলি ?
বাসন্তী সুষমা এই ধৰণী বুকুৰ
তুমিয়ে তো চুহি নিয়া প্ৰখৰ কৰেৰে ?
আছে যত উত্তেজক দেহাৰ লনীত
নিয়াঁ চুহি মোৰো তেনে, নিয়াঁ এই বেলা ;
দুৰ্গন্ধ গলিত কুষ্ঠ দিয়া সলনিত ;
দিয়াঁ দিয়াঁ জীৱন্ততে নৰকৰ ছবি,
লাজেৰে হতাশ হক চকু পপীয়াৰ।

(হঠাৎ চিকিমিকিকৈ বিজুলীৰ দৰে পোহৰ হৈ আকৌ আন্ধাৰ মুধাৰ হয়।)

সদাগৰ,—হেৰ, ভেটৰ গোঁজকেডাল! কি চাই আছ! দে—নাও মাৰি।

(লগুৱাকেটাই হুৰাহুৰিকৈ নাও মাৰি গুচি গ'ল।)

(অলপ পৰ নিতাল মৰাৰ পাচত লৰি লৰি গাঠি আৰু বিলাহী আহি ওলালহি।)

গাঠি,—সেই পেটুৱা মুদৈটোৰেই ? ভাল সাৰিল, ভাল সাৰিল।

বিলাহী,—যা হেৰ, বোপাই! সৌ খনেই, সৌ খনেই।

গাঠি,—এ, ভালেমান পালে গৈ। ছেঃ কটা! কি কৰা হয় ? গুটীয়া নাও এখন হলেও—। ৰ'বি, সিহঁতৰ মানুহ কিমান ?

বিলাহী,—ন হয় ঔ, বেচি নহয়। তিনিটা কি চাইটা।

গাঠি,—নহয়, বুইছ জেঠাই, তই চাই থাক নাও কেনি যায়। মই থাপতে থাকে যতে পাওঁ লৈ আহোঁগৈ। ক'ত সাৰিব সিহঁত ?

(লৰি গুচি গ'ল।)

বিলাহী,—(নাৰলৈ চাই) উস্ বাপুৰে ! এইখন ভাল খৰ-দূষণৰ দেশ হ'ল। আই গৰাকীয়ে চাগৈ কান্দি-কাটি বাউলী হৈছে !—মোৰ আইক নো কোনে মাত একেষাৰিকে দিছে !—মই হতচিৰিহতীয়ে ভালখনলৈকে মোৰ আইক লৈ আহিছিলোঁ।—মোৰ গোঁসানীক মই নৈত উটাই দি কাক লৈ এতিয়া ঘৰলৈ যাওঁ !

(উধাতুৰে শ্ৰীবৎস আৰু গাঠিৰ প্ৰবেশ।)

শ্ৰীবৎস,—জানা যদি কোৱাঁ বাই !

কেনি নিলে কঙ্গালৰ পঁজাৰ প্ৰদীপ ?

বিলাহী,—কিনো ক'ম, মোৰ বোপা দেউতা ! ইয়াকে হে বোলে উপকাৰীক অজগৰে খায় !—

শ্ৰীবৎস,—অহহ !

সাধনাৰ চিন্তামণি হাততে হেৰাল !

কোৱাঁ বাই, কেনি নিলে হৃদয়ৰ ধন ?

বিলাহী,—সৌৱা, মোৰ বোপাদেউতা ! সৌ ৰিণিকি দেখা নাওখনেই।

(নাৰলৈ দেখুৱায়।)

শ্ৰীবৎস,—হেৰ, হেৰ প্ৰাণহন্তা দুৰন্ত ৰাৱণ!
নবধি আগেয়ে দেহা লিবি তুই প্ৰাণ?
(উধাতুৰে নৈত জঁপিয়াই পৰে।)
(গাঠি আৰু বিলাহীও নৈলৈ নামি গল।)

পঞ্চম দৃশ্য।

খৰিকটীয়া গাঁওৰ ওচৰৰ
হাবি তলীয়া বাট।

——:০:——

বেলি দুপৰীয়া।

(বিদূষকৰ প্ৰবেশ।)

বিদূষক,—(আচৰিত হৈ) কিনো বোলে ঐ! সেই একে-জোপা বহঁতৰ গছ, সেই একেটা তিনি-মুৱনি আলি, সেই একে-খন পথাৰ! এতিয়াই যাওঁতে এইফালেই গৈছিলোঁ নহয়!—হয়, হয়। সৌ শাৰী বাঁহ, সৌ খন দলং। চকু থাকি কণা গৰুৰ দৰে ঘূৰিলোঁ। পৃথিবীখন ঘূৰণীয়া নে কি? ই, বাট দেখুৱাই দিয়া মানুহটো বৰ টেধৰ! চাবাচ, চাবাচ! মহৰ শিঙত কঁকিলাৰ ডাঁৰ! এইবাৰ ঘূৰাচোন চাওঁ। আৰু প্ৰমাণ নলৈ। ইয়াতে অলপ বহোঁও আৰু পকুৱাই পোৱা ঔষধো

কৰোঁ। (বহি চুৰিয়াত গাঁঠি দিয়ে।) আগৈয়ে ভাবিছিলোঁ মোৰ হে ভৰিত পাখি আছে। এতিয়া দেখিলোঁ সখিৰ ভৰিৰ পাখি মোতো কৈ চৰা। খুব্ আহিল হয়!—এই চেচুকৰ ডেম-ডেউকা যেন আমাৰ সখিয়নীয়ে নো এইটো বেগত তম্ভিল কেনেকৈ? যাকে সোধোঁ সেয়ে বোলে খৰিকটীয়া গাওঁ সৌখন। হেৰ, সৌখন সৌখন বোলোতে দেখোন কোনোবাখন পালোঁহি।—যেনেহে পাকত পৰিছোঁ, খোজ লৰাবলৈকো লাগিছে ভয়। জানোচা খোজ লৰালেই গোলোকধামৰ দৰে মাৰি পঠিয়ায় একে কোবেই—শহুৰৰ ঘৰ!

(এনেতে খৰিকটীয়া গাওঁৰ ছোৱালী এজাকে কাষত কলহ লৈ নাম গাই গাই পানী নিবলৈ আহিল।)

(নেপথ্যত নাম গাইছে :—)

জোনে বেলি　কি চৰাই মাতিলে,
জোনে বেলি　কাহিলি কাহিলি,
তৰা ঐ　　মালতীৰ মুখলই চাই।

(বিদূষকে মনে মনে ভাবিলে।)

বিদূষক,—হেৰ, এইখন কি বোলে? গোটেই জাকি মাৰি পখিলাৰ দৰে আহিছে দেখোন! জানোচা ছাটিতে উৰুৱায়। নহয়, ইহঁতৰ ধৰণ কাৰণ, কথা-বতৰা অলপ চাই লওঁ। যাওঁ, সৌ গছজোপাৰ আৰঁতে অলপ লুকাওঁ।

(প্ৰস্থান।)

(নাম গাই গাই ছোৱালীজাক ওলালহি।)

জোনে বেলি মালতীৰে কলি,
জোনে বেলি আছে ফুলি ফুলি
তৰা ঐ কোনোৰে তোলোতা নাই॥

জোনে বেলি দলনিৰ সৰালি,
জোনে বেলি দলতে লুকালে,
তৰা ঐ অচিনা সঁহাৰি পাই।

জোনে বেলি বুকুৰে বহনা,
জোনে বেলি বুকুতে লুকালে,
তৰা ঐ কি নো কেৰাহিকৈ চাই॥

(হঠাৎ গল-হেঁকাৰি মাৰি বিদূষক আহি পাচ ফালৰ পৰা ওলালহি, ছোৱালীবোৰে উচাপ্ খাই পিঁয়া-পি দিলে।)

১ম ছোৱালী,—ইয়ে আই, ক'ত মৰোঁ ঐ!

২য় ছোৱালী,—জানো এইটো বলিয়া নে বটিয়া!

বিদূষক,—বলিয়া নহয়, আইহঁত! সেই পাচত কোৱাটোহে। বটিয়া—বটিয়া! নেগুৰ ছিগি বেজী আগে আগে গল, মই বটিয়াৰ দৰে তাৰ বাটে বাটে লী-লিয়াই ফুৰিছোঁ।

৩য় ছোৱালী,—মাইকীছোৱালীৰ আগত এইদৰে উচাপ্ খোৱাকৈ গল-হেঁকেৰিয়াবলৈ লাজো নেলাগে।

বিদূষক,—হেৰ, বাজিব লাগে টেমি কটাৰি বাজিছে হাঁচটি। মোৰ গল-হেঁকাৰি মোৰ। তহঁতৰ উচাপ্ তহঁতৰ। বচ্। তাত

আকৌ জগৰটো লাগিল কিহৰ ? গল-হেঁকাৰি মৰাটো যে তইঁতৰ দেশত লাজৰ কথা, তেনে কিটো নো ভাল কথা ?

১ম ছোৱালী,—হয়, হয়। এনেকৈ গল-হেঁকেৰিয়ালে মানুহে উচাপ্ নেখায় নে কি ?

বিদূষক,—জানো, তইঁতৰ ইয়াত হে দেখিছোঁ। আমাৰ নগৰত হলে গল-হেঁকাৰি নহলে নচলে। ঘৰত মাৰি দিম গল-হেঁকাৰি,—ঘৰৰ ঘৈণীয়ে বুজিব,—তত ডাঙ্গৰীয়াই মাতিছে। পৰত যেই গল-হেঁকাৰি, সেই তিৰোতাই বেৰৰ জলঙ্গাই খকুৱা চকুৰ ফেৰ—। ডেকা গাভৰুৰ মাজত একো একোটা গল-হেঁকাৰিয়ে একো একোখন অনাদি পাতন।—অ' আমাৰ তিৰোতাক দিয়াৰ দৰে গল-হেঁকাৰি মাৰি সঁহাৰি দিবলৈ গলোঁ, তইঁতে খালি উচাপ্। খাবি তো। তইঁত জানো তিৰোতা—ভেলেঙ্গী শৰ হে।

২য় ছোৱালী,—আহইঁক, পাই। কি অচিনাকী মানুহেৰে কথা পাতি থাকহঁক। ককাইটিয়ে দেখিলে গালি পাৰিব।

(যাব খোজে।)

বিদূষক,—বাৰু, যাহঁক, মোৰ আইঁত। এই বামুণটোৰে আজি পাঁচসাজ ভাত খোৱা নাই একা! যাইঁক। পথাৰৰ মূৰৰ এইখনতে পেটুছিগা বামুণক শগুণে খাওক, তইঁতে ঘৰাঘৰি গৈ একোসাজ দকচি খাগৈহঁক। যা, বাৰু যা।

৩য় ছোৱালী,—অ' আপুনি বাপু নে কি ?

বিদূষক,—এৰা, আমি ব্ৰাহ্মণ।

৩য় ছোৱালী,—আপোনাক নো কি লাগে পাচে ?

বিদূষক,—লগা তো দিব পাৰিলে তোকে লাগে।

৩য় ছোৱালী,—ইয়ৌ এইটো! সেইহে তেও কথা সুধিবৰ মন নেযায়।

১ম ছোৱালী,—এইজন বৰ ধেমেলীয়া বাপু। আহ অ' এটাই-খনে ধৰি নচুৱাওঁ।

বিদূষক,—এটাইখন লাগিছে কেলৈ? তহঁতৰ নিচিনা এজনীয়েই নাকত ধৰি চাকত ঘূৰাইছে মোৰ আই! এটাই কি জনী লাগিলে সি নাচোনৰ বায়ু পিত্ত কফ তিনিওটা জঁকিব।

৩য় ছোৱালী,—বাৰু, বাপু! আপোনাৰ নো ঘৰ ক'ত?

বিদূষক,—হেৰ, বাপু বাপু যে বুলিছ, মই জানো তহঁতৰ কৰমকাৰী বামুণ?

৩য় ছোৱালী,—তেনে কি নো বুলিব লাগে বাপু?

বিদূষক,—আকৌ! (আটাইবোৰে হাঁহে) নাই, মিছা তহঁতক বুজালে হব কি? ঢেকুৱাঠাৰি কি সিজিবি?

৩য় ছোৱালী,—কেনে নো ঢেকুৱাঠাৰি দেখিলে, বাপু?

বিদূষক,—কেনে নো নাই দেখা।—চকুৰ গঢ় এই, একেবাৰে ভেলেঙ্গী শৰ! ধাতুটোও সেই, একে গল-হেঁকাৰিতে উচাপ। তাৰ পৰা এতিয়া কি গাইছিলি? কি, কি?—অ' কেৰাহি (হাঁহে) কে—ৰা—হি (হাঁহে)। কে——ৰা——হি (হাঁহে)।

৩য় ছোৱালী,—কি কেৰাহি?

২য় ছোৱালী,—নহয় অ', আমি যে এতিয়া কি নো কেৰাহিকৈ চাই বুলি যে গাইছিলোঁ!

বিদূষক,—কি ? কি ? ফে—ৰা—হি (হাঁহে)।

৩য় ছোৱালী,—কিয়, বাপু, আপোনালোকৰ দেশত কেৰাহিকৈ কোনেও কাকো নেচায় নে কি ?

বিদূষক,—এৰা, এৰা, কেৰাহীৰ তলি যেন মুখ কেখনেৰে কেৰাহিকৈ নেচাই, কি কৈ চাবি ?

৩য় ছোৱালী,—আপোনালোকে নো পাচে কেনেকৈ চায় ?

বিদুষক,—আমি নেচাওঁ, কটাক্ষ হানো। কাটি ক্ষাৰ অর্থাৎ খাৰণি দিয়ে যি সি কটাক্ষ। অর্থাৎ আমাৰ তিৰোতাই নেচায় চকুৰে কাটি খাৰণি দিয়ে। বুজিলি ?

৩য় ছোৱালী,—পাচে চেক্ নেচেকায় নে ? ইয়ৌ !

২য় ছোৱালী,—লাগিছে আমাক তেনেখন চাৱন।

বিদুষক,—সেই হে তহঁত ভেলেঙ্গী শৰ। আগৰ পক্ক গুৰিলৈকে চমুচা অসভ্য।

৩য় ছোৱালী,—বাৰু, বাপু. বামুণী আইয়েও সেইদৰে চায় নে ?

বিদুষক,—অ' এই ছোৱালীজনী বৰ টেক্‌টেকী। হেৰ, এটাইখনে ধৰি এইক নিবুকা চামোন এটালৈ বিয়া দিব নোৱাৰ নে ?

৩য় ছোৱালী,—ইয়ৌ এইটো। (আটাইবোৰে হাঁহে)।

২য় ছোৱালী,—বাপু. বামুণী আই গৰাকী কেনেকুৱা ?

বিদূষক,—তহঁত এটাইবোৰৰে নিচিনা।

১ম ছোৱালী,—বুজিছোঁ, বামুণী আই কেবা গৰাকীও।

বিদূষক,—বৰটো বুজিলি। এই ধৰ,—নাকটো তোৰ দৰে। চুলি কোছা,—সৌ তাইৰ দৰে। আৰু মুখখন, সৌ তাইৰ,—নহয়, নহয়, ছেঃ। —সৌ, সৌ তাইৰ দৰে। পালি এতিয়া ?

২য় ছোৱালী,—বাৰু, আপুনি ঘৰ এৰিবৰ কিমান দিন হল ?

বিদূষক,—সি এক বেচ সাধু-কথা। যিমানে শুনিবি সিমানে শুনিবৰ মন যাব। পাচে, ভাত পানী এগাল খুৱাই ল।

২য় ছোৱালী,—বাৰু, তেনে দেউ, আমাৰ ঘৰলৈ যাব লাগিব।

১ম ছোৱালী,—নহয়, দেউ, আপুনি আমাৰ ঘৰলৈ যাব লাগিব।

৩য় ছোৱালী,—নহয়, দেউ, আপুনি কলৈকো যাব নোৱাৰে, আমাৰ ঘৰলৈ হে যাব লাগিব।

বিদূষক,—এটা মানুহ। পেটো এটা। জোলোঙ্গা হোৱা হলে সোলোকায়ে দিলোহেঁতেন।

২য় ছোৱালী,—সেইবোৰ কথাই নহয়। পোনৰ সাজ আমাৰ ঘৰত।

১ম ছোৱালী,—আমাৰ ঘৰত।

৩য় ছোৱালী,—মই নেৰেঁ।। আমাৰ ঘৰত।

বিদূষক,—বাৰু ৰ। এইখন খৰিকটীয়া গাওঁ হয় নে নহয় ?

২য় ছোৱালী,—হয় খৰিকটীয়া গাওঁ। সেইবোৰ নেলাগে। এতিয়া গৈ আমাৰ ঘৰতে খাবগৈ লাগিব।

১ম ছোৱালী,—কেলৈ খাব হঁয়, তহঁতৰ ঘৰত ?

২য় ছোৱালী,—তহঁতৰ ঘৰত নো খাবগৈ কেলৈ ?

৩য় ছোৱালী,—আমাৰ ঘৰত হে খাব লাগিব।

বিদূষক,—হেৰ, লাগহঁকেই নে কি ? ভাল দেশখনত ওলালোহি। ৰ ৰ। আলহী লৈ চুলিয়াচুলি কৰিব নেলাগে। এটা কথা কৰ। তহঁত পানী আনিবলৈ আহিছ যেতিয়া যা পানী আনগৈ। যি জনীয়েই আগেয়ে পানী আনি মোৰ ওচৰ পাৱহি তাইৰে ঘৰলৈ যাম।

আটাই কেউজনীয়ে,—বাৰু তেনে, বাৰু তেনে।

(লৰি লৰি গুচি গ'ল।)

বিদূষক,—মোৰ সখি সখিয়নীয়ে চাগৈ ইহঁতৰ লগত অময়া সুখত আছে।

(ইফালৰ পৰা গাঠিয়ে টাঙ্গোন এডাল
লৈ বিদূষকক মাৰিবলৈ লৰি
আহিল।)

গাঠি,—আকৌ আহিছ নে এইটো ভঁজেৰে ? একে টাঙ্গোনেই জোৰা লৰাবলৈ দিছ নে ? ওলা, ওলা, এতিয়াই গাওঁৰ সীমনাৰ পৰা ওলা।

(৩য় ছোৱালী লৰি আহি কলেহি।)

৩য় ছোৱালী,—হেৰ, ককাইটি। কৰ কি ? কৰ কি ? বাপুলৈকে হাত দাঙ্গিলি নে ?

গাঠি,—তেহেলৈ বাপুৰেই হওক বা চাপুৰেই হওক। মই সেইবোৰ নেজানো। ওলা, এতিয়াই। নহলে সঁচাকৈ কৈছোঁ একে টাঙ্গোনেই থম একা।

(লৰি লৰি বাকী কেউজনী ওলালহি ।)

২য় ছোৱালী,—নহয়, নহয়! এই গৰাকী অইন অচিন্ মানুহ নহয়। নগৰৰ বাপু হে।

গাঠি,—বাপুৰেই হ'ল জানিবা তহঁতক খেদিছিল কিয় ?

২য় ছোৱালী,—আমাক নো খেদিছিল কেতিয়া ? আমি হে ধেমালিত লৰিছিলোঁ।—দেউ, সেৱা এটি কৰিছোঁ, ককাইটিৰ কথাত নেলাগিব। বলক, আমাৰ ঘৰলৈ।

৩য় ছোৱালী,—হয়, হয়,! মই হে আগেয়ে আহিলোঁ।

বিদূষক,—অ' সামান্য ব্ৰাহ্মণ জ্ঞানে তই মোক তাচ্ছিল্য কৰিলি ? ব্ৰহ্মাগ্নিৰ এটা ভ্ৰূকুটিৰ ইন্ধন্ নহব্, তোৰ ইমান দম্ভ! জান নে চকুৰ একেটা পাকতে তোৰ পাচোঁটা ভূত দেহ সজাৰ পৰা খেদাব পাৰোঁ ? জান নে হেলাৰাঙ্গে তোৰ আত্মাক পৰমাত্মাত মিলাব পাৰোঁ ? জান নে তোৰ ঘটাকাশ মহাকাশত বিলীন কৰাব পাৰোঁ ?

৩য় ছোৱালী,—নহয়, দেউ! দুটি ভৰিত ধৰিছোঁ, ককাইটিৰ দোষ এৰক। সি নেজানি কৰিলে।

গাঠি,—নহয়, দেউ! বন্দী হতশ্ৰী হোৱা মুদৈ এটাই আমাক বৰকৈ একামোৰ দি গল। তাতে আমাৰ আতৈক সুৰভি আশ্ৰমত এৰি থৈ অহাৰ পৰা আমাৰ মানুহমখাৰ গাত গোঁসাই নাই। মন-চন্ কিবা স্থলি আছে। বিদেশী মানুহ দেখিলেই যেন হাঁহ মোচৰা দি মুচৰিম। খঙৰ ভমকত কিবাটো দেখি কিবা কলোঁ। ক্ষমা কৰক, দেউ!

বিদূষক,—বারু, তই যে ক্ষমা খুজিলি, একোকথা নাই। মই অভয় দান কৰিলোঁ।—ৰ'বি। ক'ৰ আতৈক ক'ৰ স্নুৰভি আশ্ৰমত এৰিলি ?

গাঠি,—আমাৰ কুসুমপুৰীয়া আতৈক।—এ, দেউ, তেওঁক ৰখাই টান হৈছিল। গোটখন গাৱঁৰ মানুহৰ বাধা নেমানি বিস্বাশবদে নৈত জঁপিয়াই পৰিল। শেহত সাঁতুৰি সাঁতুৰি অচেতন হলত হে নাৱেৰে ধৰি তুলি আনি সেকি, পুতকি স্নুৰভি আশ্ৰমত থলোঁগৈহঁক। আমি চুলি ছিঙ্গি কাতৰ কৰিলোঁ, তেওঁ আৰু আমাৰ গাৱঁলৈ ঘূৰি নাহিল। কি ক'ম, দেউ। কলিজা কলা পৰি যায়। মনত এনে হে লাগিছে যেন তেওঁক স্নুৰভি আশ্ৰমত এৰি থৈ অহাতকৈ আমাৰ আই, বোপাই, ভাই, ভনী সকলোটিকে চিতাত পুৰি থৈ নাহিলেঁ। কিয় ?

বিদূষক,—মই তোৰ কথাটো ভালকৈ ধৰিব পৰা নাই।

৩য় ছোৱালী,—নহয় অ' ককাইটি! সেই নষ্ট যোৱা মুদৈটোৱে আমাৰ আই গৰাকীক মনে মনে নাৱত তুলি নিয়াৰ পৰা ক। দেউ আলহী মানুহ, আগৰখিনি নেজানে।

বিদূষক,—হেৰ, ক'ৰ আইগৰাকীক ক'ৰ মুদৈয়ে মনে মনে নাৱত তুলি নিলে ? তহঁতে দেখোন মোক বলিয়া কৰিলি! ব'ল, ব'ল, কৈ ব'ল। আগ বাঢ়।

৩য় ছোৱালী,—আহক এই ফালে। মই আগৈয়ে পানী আনিছিলোঁ।

বিদূষক,—হোঁ:—হেৰোৱা দামুৰীৰ গোন্ধ পোৱা মাকক

ঘাঁহ খুৱাব খুজিছ ? সেইবোৰ অথন এৰ। আচল কথাটো ক।
ব'ল, যি বাটে দি সুৰভি আশ্ৰমলৈ যায় সেই বাটে ব'ল।

গাঠি,—আহক, এই বাটে, এই বাটে।

(গাঠিয়ে বাট দেখুৱাই লৈ গ'ল।
পাচে পাচে ছোৱালীবোৰো
গুচি গ'ল।)

ষষ্ঠ দৃশ্য।

সুৰভি আশ্ৰম।

গধূলি হওঁ হওঁ হৈছে।

(সোণৰ যুগ্ম-পাতৰ টোপোলা এটাত ভেজাদি
শ্ৰীবৎসই নৈলৈ চাই বহি ভাবি আছে।)

শ্ৰীবৎস,—চিকণ মৰাল জুৰি নীল সৰসীৰ,
সুচিকণ ঘাঁহনিৰ হৰিণ হৰিণী
ৰই ৰই চায়,—ইকি অকলে অকলে !
নেহাঁহি হাঁহিটি মাৰে,—হিয়া জ্বলি যায়,-
সাধনাৰ চিন্তা তোৰ হাততে হেৰাল !
দিনে টিটিকাৰি পাই এই লগৰীৰ,
লৰি যাওঁ নিৰাশ্বাসে উচুপি উচুপি,
নিৰাশ্ৰয় দীনহীন লৰাটিৰ দৰে,

বিচাৰি চেঁচনি ধাৰা, এটি মউমাত,
মাতৃৰ শ্যামল কোলা সুৰভি কুঞ্জত ;
দৰিদ্ৰৰ লঙ্কা সিযে,—নৰকৰ সুখ !
লৰি যায় ভোলা মন প্ৰিয়া বুলি মোৰ,—
বসন্তৰ কুঁহি পাত, হাঁহিটি ফুলৰ,
লতাৰ লাহৰী লাস, কুলিৰ পঞ্চম,—
ধৰোঁ ধৰোঁ এই মোৰ প্ৰিয়াৰ ছবিটি,
এনেতে গৰজে বিশ্বে ঘোৰ কিৰিলিৰে,—
সাধনাৰ চিন্তা তোৰ হাততে হেৰাল !
উস্ !—
পূৰ্ণ মাজে অপূৰ্ণৰ কি যে জ্বালাতন !—
লৰি যা, লৰি যা, মন, লৰ যত পাৰ,
সাধনাৰ চিন্তা তোৰ হাততে হেৰাল !
মৰীচিকা আশা তোৰ, মৰীচিকা সুখ,
অন্তঃসাৰ-শূন্য প্ৰাণ মমতা কিহৰ ?
মিলিলে মিলিব সুখ দূৰ দিগন্তত,
নিমিলিলে পটক্ষেপ এই জনমৰ !

(উদ্‌ভ্ৰান্তৰ দৰে যাব খোজে, এনেতে দৈবজ্ঞ এজনৰ প্ৰবেশ।)

দৈবজ্ঞ,—কলৈ যায় ? কলৈ যায় ?

শ্ৰীবৎস,—জনা হলে যোৱা শেষ জঙ্গম চৰণে,
গোটাই জগত জুৰি ভ্ৰমিলেহেতেন !

কেনি গলে পাওঁ মোৰ হেৰোৱা ৰতন ?
নোকোৱা কিয়নো তেনে জানা যদি তুমি ?

দৈবজ্ঞ,—যি জানো কৈয়ে আছোঁ। দেখোন। ই তো মানুহৰ কাৰ্য্য নহয়। এতিয়াও কওঁ, এই নিজান হাবিত এটিবাৰ মাথোঁ শনি দেৱতাক শ্ৰেষ্ঠতৰ বুলি ক্ষমা মাগক। ভাবগ্ৰাহী দেৱতা, আপোনাৰ ভাব বুজি নিশ্চয় দয়া কৰিব।

শ্ৰীবৎস,—ক্ষমা কৰঁা, দ্বিজবৰ, এনে উপদেশ
দুনাই নুশুনো যেন মুখত তোমাৰ।
হাততে হেৰাল মোৰ পঁজাৰ প্ৰদীপ,
আছে মাত্ৰ ধ্বনি এটি এই জীৱনৰ
স্বাৰ্থৰূপী প্ৰভঞ্জনে নোৱাৰে উৰাব।
সজাগ দূৰৰ কথা, সপোনতো যদি
ইচ্ছা কৰি পাৰে নৰে ভাঙ্গিব পাতিব,
বিচাৰক অবিচাৰ নোবোলোঁ কদাপি।
আৰু কিবা বাকী মোৰ আছে হবলৈ ?
এখনি শ্মশান হিয়া, এটি দগ্ধপ্ৰাণ,
আবৰি ৰাখিছে নিতে জ্বলাই, পোৰাই ;
উৰালে উৰক, তাৰ উৰণ মঙ্গল।

দৈবজ্ঞ,—হিত উপদেশ অহিত যেন শুনাটো অকল আপোনাৰেই নহয়, মানুহ জাতিৰেই স্বভাৱ। সুধিছিলে দেখি হে কলোঁ। ভাল তেনে থাকক।

(প্ৰস্থান।)

শ্ৰীবৎস,—যাওক !—

ভাঙ্গিলেহি অকস্মাৎ মোহন সপোন ।—
শান্তি যেন পাই মনে চিন্তি চিন্তামণি,
নিতে নিতে পাতে কত আকাশত চাং ;
হৃদিভেদী দীৰ্ঘশ্বাস পুৰস্কাৰ তাৰ ।
বিৰহিনী দেহি মোৰ চিন্তা চেষ্টাহীনা !
কি ফল ফলাব তাই ?—আশা বহুদূৰ,

(খোজ লবাবলৈ ধৰিলে ।)

আদেশিলে কমলাই, "এই আশ্ৰমত
নিশ্চিন্তে নিজানে থাকাঁ ৰচি স্বৰ্ণপাত,
ইয়াত শনিৰ নাই কোনো অধিকাৰ" ।
সুৰভি দুগ্ধৰধাৰা তাল বেতালেৰে
ৰচিলোঁ অলেখ এই স্বৰ্ণযুগ্মপাত ;
নিজমে জানোচা চিন্তা মজিলে কামত ।
দ'মালো এদ'ম ।   আৰু দ'মাম কিমান ?
লেখি লেখি নিতে শেষে কৃপণৰ দৰে
হেৰোৱা ৰতন মোৰ বিচাৰি নেপাই,
আকুলি বিকুলি কান্দে আতুৰ পৰাণে !
দিনেৰে গণিছে পল নিতে মনে মোৰ,
পলেৰে গণাব দিন চেষ্টা কমলাৰ ?
ৰাতি দিন চেষ্টাহীন আশ্ৰমত থাকি,
সবল দুবাহু মোৰ, বুদ্ধি মগজুৰ

হতাশে অৱশ হল বিৰহত জ্বলি,
জীৱন্ত মৃত্যুৰ ছবি, অৰ্দ্ধাঙ্গীৰ দশা,
তেওচোঁ শনিৰ বোলে নাই অধিকাৰ ?
ক্ষমা কৰাঁ, হৰিপ্ৰিয়া, মাগিছোঁ বিদায় ;
উলঙ্ঘিম এই বেলা আদেশ তোমাৰ।
—নিশ্চিন্ত নিশ্চেষ্ট সি যে মৃত্যু-নামান্তৰ !

(দূৰলৈ চায়।)

ইকি !—
আহিছে তৰণী সউ তটিনী কোলাত !—

(হাত বাউলি দি মাতে।)

শুনিলে আহ্বান যেন দীন দৰিদ্ৰৰ !
—তৰাবা নে অগতিক, অচিন্ তৰণি ?

(নেপথ্যত ৩য় লগুৱাই চিঞৰি সোধে।)

—"অ' বোলোঁ, কি হল হে ? লাগে কি ?'

শ্ৰীবৎস,—ঘাটত লগোৱাঁ তৰি, নামা পাৰলই।
আছে গুৰু প্ৰয়োজন বাণিজ্য বিষয়ে।

(সদাগৰ, লগুৱা, আৰু বন্ধ কোঠাৰ ভিতৰত চিন্তাৰে নাওখন নৈৰ দাঁতিত বান্ধি ৩য় লগুৱা ওপৰলৈ উঠি আহি সোধেহি।)

৩য় লগুৱা,—কি হ'ল হে ? কেলৈ মাতিছিলা ?

শ্ৰীবৎস,—তুমিয়ে নে অধিকাৰী এই তৰণীৰ ?

৩য় লগুৱা,—দিনৰ দিনটো লগী মাৰি গধূলিও আলপৈচান ধৰাটোকে যদি অধিকাৰী বোলে, সেইয়ে। কি কব লাগে কোৱাঁ।

শ্ৰীবৎস,—কথা আছে গৰাকীত, কি কম তোমাক ?

৩য় লগুৱা,—নাই, মুঠে আমি কথা শুনাৰ লায়েকেই নহওঁ। নোকোৱা যদি নো মাতিছিলা কেলৈ ?

(নাৱৰ ফালে গুচি গল।)

শ্ৰীবৎস,—কিজানি তৰণী এই মায়া তটিনীৰ !—
নকঁপিবি হৃদয়ত আশঙ্কা শাঁখিনী,
কৰ্ত্তব্য পথৰ তই চিৰ অন্তৰায় ;
লুকাগে ওৰণি টানি ভীৰুৰ হিয়াত।

(ভয়ে ভয়ে সদাগৰ আহি ওচৰ পালেহি।)

সদাগৰ,—(স্বগত) এই চেহেৰাৰে খৰিকটীয়া হব নোৱাৰে।—হলেও লগত কোনো নাই।—হাততো একো নাই। (প্ৰকাশ্যে) কি হে ? কিহৰ প্ৰয়োজন ?

শ্ৰীবৎস,—দিবা নে এফেৰি স্থান তৰিত তোমাৰ ?
বন্ধা ৰম চিৰদিন কৃতজ্ঞ ডোলত।
বিস্তৰ তোমাৰো লাভ, নিয়া যদি তুলি,
বেচা হলে বিতোপন সুবৰ্ণৰ ৰাশি
লাভৰ দুভাগি হব, এভাগি তোমাৰ।

সদাগৰ,—কি ? এই টোপোলাত থকা এটাইবোৰ সোণেই নে ? (চাই) হয়, সোণেই ! ক'ত পালে ? কি কথা, কি বতৰা ?

আপোনাৰ ঘৰ ক'ত ? কেনেকৈ এইখন পালেহি ? নাই ঘৰ ইয়াৰে কৰবাত ?

শ্ৰীবৎস,—লাহে লাহে কথা ছলে শুনাম সকলো।

গতিহীন যাত্ৰী মই ভাগ্য বাণিজ্যৰ,
হেৰাল তৰণী মোৰ অকূল জলত ! ——

(নীৰৱ।)

সদাগৰ,—(আগে গুৰিয়ে চাই মনে মনে কবলৈ ধৰিলে) মানুহটো কিবা বলিয়া চানেকীয়া ! সোণো ইমান বোৰ ! লাভো দুভাগৰ এভাগ ! মূলৰ একোডাল নাই !—ইমানখিনি সোণ !—(ফুটাই) ৰবচোন বাৰু। মই ইহঁতকো সুধি-পুছি চাও।

(নাৱলৈ গৈ লগুৱাকেটাৰ লগত কথা পাতিবলৈ ধৰিলে।)

শ্ৰীবৎস,—(মনে মনে)

ইয়ে নে কি সদাগৰ ? এয়ে নে তৰণী ?
জীৱন-তাৰিণী মোৰ আঁতৰালে যেয়ে ?
স্থিৰ হ' হৃদয় ! ধৈৰ্য্য ধৰ সযতনে ;
সুচুৰাবি লক্ষ্য তোৰ চুৰামুৰি কৰি।

সদাগৰ,—অ'! শুনিছে নে ? আহক। আপুনি অকল যেতিয়া ঠাই তো বেচি নিজিনে। আহক, আহক। ঠাই কৰাইছোঁ।

শ্ৰীবৎস,—(টাপোলা ডাঙ্গিলৈ মনে মনে কবলৈ ধৰিলে।)

সুৰভি জননী মোৰ দীন-দয়াময়ী !
শিৰে তুলি ললোঁ ঋণ জন্মান্তৰলই।
নিদিয়া তো অনুমতি মাগিলে বিদায়,

অলক্ষিতে কোটী কোটী কৰোঁ নমস্কাৰ,
ক্ষমিবাঁ যতেক দায় দীন আশ্ৰিতৰ।

(নমস্কাৰ কৰে। এখুজি ডুখুজিকৈ
গৈ নাৱত উঠে।)

সদাগৰ,—দে, দে, নাও এৰি দে।

(নাও মাজলৈ নিয়ে।)

সদাগৰ,—(থোকাথুকিকৈ) বহক। বৰ ভাগৰুৱা যেন দেখিছোঁ। ঠেং ঠুং মেলি বহক। হেৰ, খোৱা-বোৱাৰ অলপ যো-যা কৰহঁকচোন।

শ্ৰীবৎস,—(ভৰি মেলি বহে।)

সদাগৰ,—এৰা। অলপ জিৰাই লওক, তাৰ পাচত বস্তু বেহানিৰ থান্ থিত্ লগাই থমহঁক।

(হঠাৎ পাচফালৰ পৰা তিনিওটা লগুৱাই শ্ৰীবৎসক
হাতজপটিয়াই বান্ধিবলৈ ধৰিলে।)

শ্ৰীবৎস,—(জোটাপুটি কৰি) কি কৰ, কি কৰ হেৰ—

তৃতীয় লগুৱা,—ৰবাঁ দেউ ঐ! ভাগৱত আহিছা হাত কেখনকে পিটিকি দিওঁ।

(সদাগৰেও শেহত ধৰি হাতে ভৰিয়ে শ্ৰীবৎসক বান্ধি পেলালে।)

শ্ৰীবৎস,—চা তেনে, চা তেনে—
মৃত্যুক জোকালি আজি।

(জোটাপুটি কৰি ছিঙিব খোজে)

সদাগৰ,—মাৰ, মাৰ। লঠিয়া মাৰ। কি চাই আছ।

(এটাই কেউটাই লঠিয়া মাৰি শ্ৰীবৎসক
পানীত পেলাই দিয়ে।)

শ্ৰীবৎস,—অহ !—চিন্তা মোৰ !—

তৃতীয় লগুৱা,—বচ্ !—উস্ মুখামুখিকৈ হলে আৰু দহোটা ললেহেতেন পাই।

(এনেতে বন্ধ কোঠাৰ খিলিকি মেলি
টোপনিৰ পৰা উঠি চিন্তাই
চকু মোহাৰি কেউফালে
চাই কবলৈ ধৰিলে,—)

চিন্তা,—আহিছিল আজি নাথ সাজি কিবা সাজে !
ৰাজ ৰাজেশ্বৰ মোৰ, শিৰত মুকুট,
হাতত কঙ্কণ কিনো পাৱত নুপূৰ ;
শুনিলোঁ মাতিলে যেন মধুৰ কণ্ঠেৰে
'আহাঁ মোৰ চিন্তা' বুলি চিন্তাৰ নায়কে !—
কেনি নো বাজিলে বীণ, কেনি নিজমিলে ?

(চাৰিউপিনে চায়।)

সদাগৰ,—(চিন্তাৰ ফাললৈ চাই) সৌ খিলিকিখন আকৌ মেলিলে কোনে ?

প্ৰথম লগুৱা,—জানো কোনে মেলে ?

তৃতীয় লগুৱা,—গোটেইখন তেজে পূঁজে একাকাৰ। গোন্ধত ভেঁটু ভেঁটু। ঘিণত বৰ মাখিও ঘূৰি আহে। খিলিকি মেলিবলৈ ধৰিছে আমাক জগৰে ! (নাকত সোপা দি খিলিকি মাৰে।)

দ্বিতীয় লগুৱা,—দেউতা, এনেও নাই তেনেও নাই, ইয়াতে তেওঁকো নমাই থৈয়ে যাওঁ।

সদাগৰ,—আকৌ নাও লাগিলে কৰিবি কি? (পানীলৈ চাই) সৌটো তাৰ মূৰ নহয় নে?

তৃতীয় লগুৱা,—কেলৈ হব? সেইটো শিহু। মাৰ, মাৰ, নাও মাৰ।

(নাও বাই গুচি গল।)

চতুৰ্থ অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য।

দীপাদিৰে সুশোভিত উগ্ৰ ভৈৰৱৰ
মন্দিৰ।

মাজ নিশা।

(নগৰপাল এজন থিয় হৈ আছে। এজন ব্ৰাহ্মণ
বৰ বেগেৰে আহি ওলাল।)

ব্ৰাহ্মণ,—ৰাম, ৰাম! ৰাম, ৰাম! মহা ভৈৰৱ, মহা ভৈৰৱ!

নগৰপাল,—কোন সেইটি? দেউ নে? টোপাকাঁড় যোৱাদি দেখোন?

ব্ৰাহ্মণ,—অ' সেইয়া তুমি হে?

নগৰপাল,—আকৌ নো কোন বুলিছিল?

ব্ৰাহ্মণ,—এ, মই আকৌ সঁচা এই উগ্ৰ ভৈৰৱৰ লগৰে দূত বুলিছিলোঁ।

নগৰপাল,—অ' ভালেটিহে আপুনি নাম গুণ লৈছিল?

ব্ৰাহ্মণ,—এৰা। আকৌ নো কি? যেই সেই দূতৰ এক দূত নেদেখিলে সংসাৰীৰ মুখত নামে পুটুসুপুটায়, মোৰ সোণাই!

নগৰপাল,—তেনে দূত হোৱাৰ সাৰ্থক, মোৰ দেউ! বাৰু, ৰব। শিয়ালে এই দুপৰৰ হোৱা দিয়ে হে লাগে, এতিয়াও আপোনাৰ কামৰ শেষ হোৱা নাই নে?

ব্ৰাহ্মণ,—এই হ'ল আৰু। এই লখিমী তুলিবলৈকে বুলি আহিছোঁ।

নগৰপাল,—এই ফালে কলৈ?

ব্ৰাহ্মণ,—ইয়ালৈকে।

নগৰপাল,—ইয়ালৈকে?

ব্ৰাহ্মণ,—ইঃ আকাশৰ পৰা পৰিল! কিয়, আজি মহাৰাত্ৰি ৰাজকুমাৰী এই উগ্ৰ ভৈৰৱৰ মন্দিৰত পূজা কৰিবলৈ নাহিব হে জানিবা?

নগৰপাল,—(আচৰিত হৈ) আপুনি কেনেকৈ জানিলে?

ব্ৰাহ্মণ,—আমি যে শগুণতকৈও ওপৰত বনাই ফুৰোঁ, মোৰ সোণ! অকল মইয়ে হে আহিছোঁ হব পায়। বাটলৈ চোৱাঁচোন গুৰি পৰুৱাৰ লালী লগা দি লাগিছে।

নগৰপাল,—আপুনি আহোঁতে বাটে বাটে কোটা'ল পাই অহা নাই নে?

ব্ৰাহ্মণ,—কোটা'ল পোৱাৰ হে কথা কৈছা, কোটালৰ থেতালত লালকাল দি আহিছোঁ।

নগৰপাল,—সিহঁতে আপোনাক বাট এৰি দিলে নে?

ব্ৰাহ্মণ,—ক'ত এৰি দিয়ে, মোৰ সোণাই? দিন হোৱা হলে এইখিনি পোৱাহি হৈছিলেই। লোকৰ বেয়াটো কব নেপায়।

ভালেখিনি কোটালৰ সৈতে মোৰ জানিবা চিনা পৰিচয় আছে দেই। ভালেখিনিয়ে জানিবা মোক আকৌ মৰম পুতৌ কৰে।

নগৰপাল,—মই একা, দেউ ?

ব্ৰাহ্মণ,—তোমাৰ আকৌ কথাই বেলেগ। তোমাক মই নগৰপাল বুলি নধৰেঁায়েই নহয়। আপোন মানুহ, নলে গলে লগা। তোমালোকৰ ঘৰ হৈছে সেই আমাৰ জেঠেৰীৰ জেশাহুয়েকৰ ঘৰৰ যজমান। মুঠে ইঘৰ আৰু সি ঘৰ।

নগৰপাল,—বাৰু দেউ। সঁচা কথা কওকচোন, আজি পুৱাৰ পৰা কিমান চপালে ?

ব্ৰাহ্মণ,—মিছা কলে কি হব ? মহাচেৰেক সোণ চাপ খালে দেই। কিমানে কিমানক দিব ? ৰজা হল যদি এশটা সি খোজনীয়া মগনীয়া হল হেজাৰে বিজাৰে। জানিবা গেলা ঘাত মাখিৰ জাক হে।

নগৰপাল,—দিয়া থোৱাত কাক বলী পালে ?

ব্ৰাহ্মণ,—কোনো নহয় কম। তেও বুলি চেদি ৰজাৰ হাতখন বলী। ৰ'বা। ৰজা সকলোটি গোট খালেহি জানো।

নগৰপাল,—নিমন্ত্ৰণ পোৱা সকলোটিয়েই আহিছে। দুই চাৰিজন হে কৰবাত কেনেবাকৈ অহা নাই। আজি ৰাতিও বোলে জনদিয়েক পাবহি।

ব্ৰাহ্মণ,—এইবাৰ, এইবাৰ হলে ৰাজকুমাৰীৰ কপালখন শলাগিলোঁ।

নগৰপাল,—কিয়, দেউ, কিয় ?

ব্ৰাহ্মণ,—যিথিনি হে ৰাজকোঁৱৰ আহিছে কাক এৰি কাক চাবা? এটাইতকে তেওঁ সেই কৌশাম্বীৰ যুবৰাজ। ইস্ জানিবা সাইলাখ পূৰ্ণিমাৰ জোনটি হে। ৰাজকুমাৰী তো ৰাজকুমাৰীয়েই; মোৰেই মলা এডাল দি ধৰি থবৰ মন গৈছিল।

নগৰপাল,—সঁচাকৈ দেউ, আমাৰ ৰাজকুমাৰীৰে বেচ জোৰ হব।

ব্ৰাহ্মণ,—শুনাত শুনি আহিলোঁ বোলে ৰাজকুমাৰীৰো মন খাইছে হেনো। হক, ঈশ্বৰে কৰিলে, এই হালি বেচ জোৰ হব।

নগৰপাল,—বাৰু, দেউ, চেদিৰজাক কেনে দেখিলে?

ব্ৰাহ্মণ,—ওঁ, কাণে, নাকে, মুখে সম্পূৰ্ণ।

নগৰপাল,—বয়সৰ পোণে একা?

ব্ৰাহ্মণ,—অঁ, বয়সৰ পোনে হলে দাঁতে উঠিলে দেই। কমকৈও আমাৰ ৰাজকুমাৰীৰ ককাকৰ সমনীয়া নহলেও দুই চাৰি বছৰৰ ডাঙ্গৰ হব।

নগৰপাল,—কোনটো লাজেৰে নো এই ডেকা ৰজাজাকৰ লগত শাৰী পূৰাই স্বয়ম্বৰ সভাত বহিব? ভাল হাঁহিবৰ কথা হৈছে।

ব্ৰাহ্মণ,—নহয়, নেহাঁহিবা। এন্ধাৰে মুধাৰে চিনিব নোৱাৰি জানোচা ককাইক গিৰিহঁত বোলেই। তেওঁৰ ভিতৰত প্ৰেম পকি বাহিৰে বহ্ দিছে। চিনাই হে চিনিব।

নগৰপাল,—তেও চকু থাকি কোনেও সেই মৰিশালিটো নবৰে।

ব্ৰাহ্মণ,—সাবিত্ৰীয়ে নো সত্যবানক বৰিলে কেনেকৈ, ঔ? আশাধাৰী প্ৰাণী দেহি! আহিছে থৰক্-বৰক্ কৈ। দেখিলে পুতৌ লাগে।

নগৰপাল,—থওক, দেউ, পুতৌ লাগে নে হাঁহি উঠে?

ব্ৰাহ্মণ,—এ বোপাই, তুমি মোৰ কথাটি নুবুজিলা! প্ৰেমটি নো কি বুলিছা? যেইয়ে যিহকে কওক তুমি নুশুনিবাঁ। সি এটা তিয়ঁহ! তিয়ঁহ! বতৰৰ বস্তু নেখাইও নোৱাৰি, খালেও হয় অগ্নি মান্দ্য। জালিটিহঁতো খাবাঁ, বুৰাটিও নেৰিবাঁ। চেদিৰজা জানিবা বুৰা তিয়ঁহ! ইমানেই হে কথা! (নেপথ্যলৈ চাই) সৌৱা পালেহি। জোৰে চোৰে গোটেইখন দিন যেন হৈ আহিছে।

নগৰপাল,—হয়, পালেহিয়েই আহক, দেউ, আমি একতীয়া হৈ গড়ৰ বাহিৰলৈ যাওঁ।

ব্ৰাহ্মণ,—অ' এৰা। তুমি হলা ক্ষত্ৰিয়। তুমি তো দক্ষিণাৰ অধিকাৰী নোহোৱা। এৰা, অলপ আঁতৰাঁ। গড়ৰ বাহিৰত থাকিলেও হব। যোৱাঁ, পালেহিয়েই।

নগৰপাল,—আপুনিও আহক।

ব্ৰাহ্মণ,—মই যাম কেলৈ?

নগৰপাল,—ভাললৈ।

ব্ৰাহ্মণ,—ভাললৈ কি?

নগৰপাল,—আহক, দেউ, মিছাতে বেলিখন নকৰিব। সৌ বাঘৰ চকুৰ দৰে যে জোৰ তুডাল দেখিছে সেয়ে আমাৰ শ্যালক।

তেঁওৰ আদেশ গড়ৰ বাহিৰে কি ভিতৰে কি মতা মানুহৰ সঁচ থাকিব নোৱাৰে।

ব্ৰাহ্মণ,—কেলৈ? তুমি নো কি? তেওঁ নো কি?

নগৰপাল,—আমাৰ কথা বেলেগ।

ব্ৰাহ্মণ,—ধৰি থোৱাঁ, মই নিতাই বামুণৰ কথাও বেলেগ। অকল কিবা মোৰ লাভলৈকে আহিছোঁ নে, ৰাজকুমাৰীৰো যে মঙ্গল।

নগৰপাল,—আপুনি দেখিছেঁ। মোৰ মূৰ ছিঙ্গাই হে এৰিব।

ব্ৰাহ্মণ,—নহয়, দক্ষিণা লৈ হে এৰিম।

নগৰপাল,—আহক, পালেহিয়েই।

ব্ৰাহ্মণ,—যদি নেযাওঁ?

নগৰপাল,—ভৰিত ধৰি চোচোৰাই নিম। (আগবাঢ়ে।)

ব্ৰাহ্মণ,—(বাধা দি) হে হে নেলাগে টপিনাৰ মাখি ছাল ছিঙ্গিব। মই নিজ খুচিতে যাম। অ' এইবোৰ গালেঁ। বালেঁ। খোলাকটিৰ হে তাল!

নগৰপাল,—আহক আৰু কথা নকৰ। মনে মনে।

ব্ৰাহ্মণ,—নগৰপালে হলিগলিকৈ কথা মেলোঁতেই মই আগেয়ে বুজিলোঁ, "ভাললৈ ভাদত কলী গৰু নজগে।"

(দুইও গুচি গ'ল।)

(ইফালৰ পৰা ধূপ ধূনা ফুলৰ থাললৈ সখীসকলে গীত গাই ভদ্ৰাৱতীক লৈ আহিল। শ্যালকে আগে আগে জোৰেৰে বাট দেখুৱাই আহে।)

গীত।

আজি নিখিল মাজে বাজে কি নিক্কণে
মধুৰ গম্ভীৰ মন্দ্ৰে।
আৰতি কৰে চন্দ্ৰমা কিৰণে ঢুলু ঢুলু তাৰকা বৃন্দে॥
বলে ৰিৰি ৰিৰি মলয়া চামৰ
আমোদিত অগৰু গন্ধে।
কুসুম অঞ্জলি ধৰি ধৰিত্ৰীয়ে
গাইছে নীৰৱ ছন্দে॥
মিলি দিগঙ্গনা উৰুলি জোকাৰে
আবেগ কম্পিত কণ্ঠে।
মন্দিৰে মন্দিৰে বাজিছে ছুন্দুভি
গুৰ্ গুৰ্ গুৰু গম্ভীৰ মন্দ্ৰে।
নাচে তালে তালে জগত জননী
আকুল পুলকানন্দে।
বাবা বিশ্বনাথ জয়তি জয়তি
সন্তানে সাদৰে বন্দে॥

(গীতৰ অন্তত সকলোৱে মন্দিৰত প্ৰণাম কৰে।)

(মন্দিৰৰ দুৱাৰ মেলি পূজাৰীৰ প্ৰবেশ।)

পূজাৰী,—হৰ, হৰ, বম বম, ভোলা মহাদেউ।

(শ্যালক ৰণজিতে আৰু ভদ্ৰাৱতী সহ সখীসকলে
পূজাৰীক প্ৰণাম কৰে।)

পূজাৰী,—জয় হওক। জয় হওক।

ৰাজবালা !—অতি ভাগ্যৱতী তুমি ।
অখণ্ড প্ৰদীপ যিটি পঠালা যতনে
দুগুণে জ্বলিছে চোৱাঁ মাজ মন্দিৰত ;
হাতে হাতে পূজা যেন ললে ধুৰ্জ্জটিয়ে ।
মা—ভৈ মা—ভৈ বাছা ! ফলিব কামনা ।
যোৱা বালা, পূজাগই হব কল্পতৰু,
ভক্তিভাৱে খুলি প্ৰাণ জনাবাঁ কামনা,
ভোলানাথে ভোলা প্ৰাণে শুনিব নিশ্চয় ।

(হাতত পূজাৰ থাল লৈ ভদ্ৰাৱতী মন্দিৰলৈ সোমাই দুৱাৰ মাৰি দিলে ।)

(পূজাৰীয়ে সকলোকে নিৰ্ম্মালি দি সুধিবলৈ ধৰিলে,)

পূজাৰী,—আছা নে কুশলে সবে প্ৰিয় সহচৰী ?

প্ৰথম সখী,—প্ৰভুৰ আশীৰ্ব্বাদত সকলোৰে কুশল ।

পূজাৰী,—জয় হওক, জয় হওক ।
কোন সিটি ?——শ্যালক ?

ৰণজিৎ,—হৈছে, প্ৰভু ।

পূজাৰী,—জয় হওক ! জয় হওক !
শ্যালকৰ নিশ্চয় মঙ্গল ।

প্ৰথম সখী,—(আগবাঢ়ি মূৰ খজুৱাই কবলৈ ধৰিলে,) প্ৰভু, আজি তিনি চাৰি দিনৰ পৰা সখীৰ মনটো কেনেবা । কান্দিকাটি নেখায়ও নবয়ও—গোটেইজনী আউলী বাউলী ! আন কি ৰাতিও শয্যাত পৰি উচুপি উচুপি কান্দি থাকে । তাকে আমাৰ

মা-দেৱে কৈ পঠিয়াইছে বোলে প্ৰভুক কবিচোন একেবাৰ মহাপ্ৰভুক জনাই থব আইদেউৰ এই মনৰ অশান্তি যেন দূৰ কৰে।

পূজাৰী,—অশান্তি?——অশান্তি কিহৰ?

শান্তিময় সুখদাতা ধাতা বিধাতাৰ
সুপ্ৰসন্ন আজি, বাছা, ৰাজনন্দিনীত।
কৰাঁগই সবিনয়ে ব্যগ্ৰ-মহিষীক,
অভয় ভৈৰৱে দিলে আৰু কিবা ভয়?

ৰণজিৎ,—মই ভাবোঁতে, প্ৰভু, মাক বাপেকৰ ডেউকাৰ তলৰ পৰা ওলাবলৈ হলে স্বভাৱতে জীয়ৰী ছোৱালীৰ মন বেয়া লাগেই।

প্ৰথম সখী,—নহয়, নহয়। অইন কিবা কথাহে। আমি ইমান কুটুৰিও উলিয়াব পৰা নাই। দাঁতত কুটা এগছি লাগিলেও যিজনী সখীয়ে মোৰ আগত কয়, তেনে জনীৰ পৰা সুধিও যেতিয়া উলিয়াব পৰা নাই, তাতে বুজিব। মন জুখিবলৈকে বুলি আজি কওঁ অমুক ৰজা আহিছে, কালি কওঁ তমুক ৰজা আহিছে। কথা কওক চাবি উকা চকু জোৰেৰে মোলৈ ৰ লাগি চাই থাকি সৰু ছোৱালীটীৰ দৰে হুমুনিয়া একোটা কাঢ়ি উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰে। আমাৰো এই কেদিন কান্দোন-কাটোনতে ৰাতি পুৱাইছে।

পূজাৰী,—অহহ! ধন্য কৰাঁ, দয়াময়, দয়াময় নাম।

দয়া কৰি আশ্ৰিতাৰ সিজোৱাঁ বাসনা।
ভক্তিৰ প্ৰতিমা এই ৰজাৰ নন্দিনী
নিতে নিতে গাঁথি নিজে দ্ৰোণৰ মালিকা

পঠিয়ায় সযতনে তোমাৰ কাৰণে ;
নিমাতী বাসনা যিবা আজলী দাসীৰ
তোমাৰ নজনা নাই,—সৰ্ব্বজান তুমি !
জাগাঁ, জাগাঁ, জাগাঁ আজি ভকত-বৎসল !
পূৰক ভক্তৰ আশা, জ্বলক মহিমা।
গোৱাঁ, বাছা, মধুকণ্ঠে গীতি সুমঙ্গল,
গলিব গঙ্গাৰ ধাৰে ভোলা গঙ্গাধৰ।

(সখীসকলে আকৌ গীত গাবলৈ ধৰিলে।)

গীত।

উঠাঁ উঠাঁ পিতা মোৰ ধৰাঁ চাকিটি ;
এইয়া আহিছে চোৰাঁ　　লাজে ভয়ে পলৰীয়া
নিজা লোতকেৰে নিজে তিতি তিতি।
ভীষণ আন্ধাৰ ৰাতি হাঃাকাৰ মহামেঘে
কৰচে বিজুলি বজ্ৰ গুজৰি ধুমুহা বেগে,
লুকালে ভয়েৰে তৰা,　　মহাত্ৰাসে কঁপে ধৰা,
ধৰাঁ, ধৰাঁ, পিতা মোৰ, ধৰাঁ সাবটি॥

পাহৰি তোমাৰ কথা নেজানো কি খেলি খেলি,
খেলাতে হেৰালোঁ নিজে, হাততে হেৰালে বেলি,
ধৰোঁ যাকে নিজা বুলি　　হুচকুত দিয়ে ধূলি
আচানত চিনি পালে নেচায় উলটি॥
আঁতৰিলোঁ যদিবাও তোমাতে যে মজি আছোঁ,
তুমিয়ে খেলিব দিলা, নিতে কান্দি নিতে নাচোঁ,

কোনে আৰু লব তুলি, নিজৰো নিজাটি বুলি,
নেলোৱাঁ যদি হে তুমি কোলাত সাবটি ॥

(মন্দিৰৰ ভিতৰৰ পৰা খালি থালেৰে ভদ্ৰাৱতীৰ প্ৰবেশ।)

পূজাৰী,—নকৰিবা চিন্তা, দেবি ! নাই কোনো ভয়।
জানিছে বেদনা নিজে শান্তিৰ নিধানে ;
অৱশ্যে কৰিব দয়া নিজা আশ্ৰিতাক।
যোৱাঁ, বাছা, ঘৰলই আনন্দ মনেৰে।
শয্যাত শোৱাৰ আগে অতি ভক্তিভাৱে
সুঁৱৰিবা ভৈৰৱৰ চৰণ দুখানি ;
ত্ৰিগুণ অতীত প্ৰভু পৰম আত্মনে
সূক্ষ্মলীলা সপোনত জনাব আদেশ ;
অক্ষৰে অক্ষৰে তাৰ কৰিবা পালন।
সপোনত পাবা পতি অশ্ৰুজলে ধুই ;
নেৰিবাঁ নেৰিবাঁ, বাছা, জীৱনে মৰণে।

ভদ্ৰাৱতী,—(তলমুৰ কৰি ভৰিৰ আঙুলিৰে মাটি লিখে।)

পূজাৰী,—ৰজাৰ নন্দিনী তুমি ৰাজৰাণী হবা,
যতনে মানিবাঁ নিতে সাৰ উপদেশ ;—
সুদীৰ্ঘ জীৱন জোৰা অন্ধকাৰ বাট,
ঈশ্বৰ জেউতি তাৰ, যাবাঁ বিশ্বাসেৰে।
নেগায় যদিহে ৰাগে, সুফুলে ভকতি,
জীৱন নিকুঞ্জ এই অসাৰ, নিষ্ফল।

বিলাবাঁ আঁজলি ভৰি আমিত্ব নিতৌ
সেয়ে জান: শ্ৰেষ্ঠ দান এই ধৰণীত ।
সতীৰ চানোক চাই বাছিবা জীৱন ।
যোৱাঁ বাছা, সুমঙ্গল কৰক মহেশে,
জিলিকোৱাঁ পিতৃৰাজ্য জিলিকি আপুনি ।

সকলোৱে,—(মন্দিৰত সেৱা কৰি পূজাৰীক সেৱা কৰে ।)

পূজাৰী,—জয় হওক । জয় হওক ।

(পূজাৰীৰ বাহিৰে সকলো গুচি গ'ল, পূজাৰীয়ে একে থিৰে ৰাজকুমাৰীলৈ চাই ভাবিবলৈ লাগিল ।)

পূজাৰী,—সিদিনা সিদিনা মুঠে কেচুৱা পুতলি,
হাফোঁলি হাফোঁলি মোৰ উকমাল লেখি,
হাঁহিছিল কিনো সেই উষাৰ হাঁহিটি !
সাক্ষাৎ স্নেহৰ মূৰ্ত্তি, আনন্দৰ ধাৰা,
মণিছিলোঁ জ্যোতি তাৰ দূৰে দূৰে থাকি ।
সংসাৰ বৰাগী মই এই শ্মশানত,
কান্দিছে পৰাণে মোৰো বিদায় বাৰ্ত্তাত ;
একেটি নয়নমণি পালি অভদিনে,
সহিব কেনেকে দেহি, ৰজাৰাণী দুয়ো !
লীলাময় !—
অচিন্ত্য তোমাৰ লীলা, বুজে সাধ্য কাৰ ?
ভাঙ্গি পাতি নিজৰোৱা জুৰণি শান্তিৰ !

শান্তি দিয়াঁ, পৰমেশ, ৰাজদম্পতীক।
হৰ হৰ ব'ম ব'ম্ ভোলা মহাদেউ।
(মন্দিৰলৈ সোমাই গল।)

দ্বিতীয় দৃশ্য।

ৰাজবাৰীৰ ফুলনি।

বেলি এপৰীয়া হৈছে।

(মালিনীয়ে গীত গাই গাই আহি মালতী ফুলজোপালৈ চাই গাবলৈ ধৰিলে,—)

গীত।

আৰু কি কোমল প্ৰাণে সহা যায় যাতনা ?
জ্বলালি বাসনা, বিধি, নিদিলি তো প্ৰতিদান ?
এনেয়ে আজলী লৰনু পুতলী,
তাতে যে বিৰহ বান ;
অবুজা জুমুৰি সহিবি কতনা
কতনা সহিবি টান ?
নিজানে ফুলিলি, নিজানে জহিবি, নিজানে
বিনাবি গান॥

মালিনী,—আজলী মালতি ঐ ! আজিৰ পৰা তোৰ আৰু কোনে পতি কৰিব ? কৰবাত কেনেবাকৈ পাত এখিলি লেৰেলিলে আইদেউৰ মুখ চাইয়ে তোৰ বাতৰি পাইছিলোঁ। সেই নাহৰৰ কুঁহি পাত যেন হাতখনিৰে পানী আনি নিৰাই তুলি তালি তোক ইমান জোপা কৰিলে। আজিৰ পৰা তোৰো কপাল ফুটিল, মোৰো ফুটিল !—যাওক্। মা দৈয়ে কৈছিল বৰণৰ শৰাইলৈ চপাঁফুলৰ মালা এধাৰি গুঁথিবলৈ। তাহানি চপাঁফুল সিওঁতে চপাঁ-ফুল বুলি নিজৰ আঙ্গুলিত বেজী দিয়াৰ দিন ধৰি আইদেউৱে যে লাজতে চপাঁ ফুলৰ নামকে মুশুনে তাক মা দৈয়ে কি জানে ? নিবলৈ কৈছে নিম এধাৰ। তেও বুলি এই মালতীৰ মালাও নিনি নেৰোঁ। যাওঁ, মালাকে গাথোঁগৈ। মালা গাঁথিবলৈ এতিয়া যাৰ ডিঙ্গিত মালা পৰিব সেই ডিঙ্গিটি যদি চাই লবলৈ পালোঁহেতেন তেহে !

(এনেতে জীৰ্ণশীৰ্ণবেশেৰে গাচ ফালৰ পৰা শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।)

শ্ৰীবৎস,—চোৰাঁ আই !

মালিনী,—(উচাপ্ খাই পাচ হুইঁকি)

এঁ—এঁ—এঁ—।

শ্ৰীবৎস,—অহহ !

মৃত্যুয়ে ঘিণালে মোক অপদাৰ্থ বুলি,
মৃত্যুৰ পুতলি তুমি নিঘিণাবা কিয় ?
সমুখে সাগৰ দেখি কৰুণাৰে পূৰ,
হিয়াত হুতাহ লই চাপিছোঁ কাষৰ,
সাগৰো শুকাবা নে কি দেখি অভাগাক ?

নেযাবাঁ জননি মোৰ! নকৰিবাঁ ঘিণ
নিৰীহ তেজেৰে গঢ়া সন্তান তোমাৰ।

মালিনী,—কোন?—কেনেকৈ?—এই ফুলনিত?—বাটৰ দুৱৰীয়ে বাটএৰি দিলে নে?

শ্রীবৎস,—যি পথে পশিলোঁ এই সুন্দৰ উদ্যান
অনন্ত প্রবাহ সি যে, অবাৰিত দ্বাৰ;—
বাধা দিয়ে সাধ্য কাৰ অবাধ্য ধাৰাক?

মালিনী,—কিয়? ৰাজ আলিয়ে অহা নাই জানো?

শ্রীবৎস,—ৰাজ আলি!—
এৰি দিলোঁ ৰাজ আলি জন সমাগম,—
কত দিন ৰাতি গল নপৰে মনত!

মালিনী,—ঘৰ কত?—কি কথা?—এই দৰে?

শ্রীবৎস,—বিস্তৰ কাহিনী সি যে অলেখ কথাৰ,
নোলাব সিমান শক্তি শুকান কণ্ঠত!
বিদেশী বণিক মই বাণিজ্য আশাত
আহিছিলোঁ তৰণীত স্বর্ণপাত লই;—
স্বর্ণই মোহিলে মন সঙ্গী বণিকৰ,—
বান্ধি মোৰ হাত ভৰি ধৰি অতর্কিতে
নিক্ষেপিলে দুৰাচাৰে নদীৰ গর্ভত।'

মালিনী,—ইস্! ইস্!—

শ্রীবৎস,—ছিঙ্গিলোঁ ভৰিৰ বান্ধ আঁজুৰি পিজুৰি,
ওপঙ্গি ওপঙ্গি শেষে হেৰাল চেতন:—

দেখিলোঁ সপোন যেন এটি এটি কই
জীৱনৰ যত লীলা সকটিৰে পৰা
জিকিমিকি নাচি গল মুগ্ধ নয়নত ;
উঠিল ভীষণ হাঁহি, নেজানোঁ কিজানি।
হাঁহি হাঁহি মুদোঁ চকু চিৰদিনলই,
এনেতে দেখিলোঁ যেন দূৰ স্বৰগৰ
নামিল দুজনা দূত দিব্য জেউতিৰে,
বুলাই চেঁচনি হাত নিৰাশ্ৰয় বুলি
দিলে পাৰি দিব্য উৰু উপাধান ৰূপে,
আহিল গভীৰ নিদ্ৰা নদীৰ কোলাত
দিলোঁ সঁপি কত কাল নিদ্ৰাৰ কোঁচত
নপৰে মনত একো,—ভুলিলোঁ সকলো।
লাগিলোঁ ঘাটত এই, জাগিল চেতনা,
জাগিল যাতনা পুনু হৃদয় বিদাৰি।

মালিনী,—ইস্!——যাতো গুণে আয়ুসত চাউল আছিল। এঃ দেহি! মুখৰ মাততে চিণ্! আজি চাগৈ কেইবা সাজো নাই। ৰব অলপ, দেউতাটি! মোৰ জানো আজৰি আছে। আজি আকৌ স্বয়ম্বৰ।

শ্ৰীবৎস,—স্বয়ম্বৰ!—কাৰ স্বয়ম্বৰ ?
নাম কিবা নৃপতিৰ ? কিবা এই দেশ ?

মালিনী,—এইখন প্ৰতাপপুৰ। ইয়াৰ ৰজাৰ নাম বাহুক।

তেওঁৰেই ভদ্ৰাৱতী নামে একেটী ছোৱালী। আগলৈও নাই পাচলৈও নাই, মোৰ দেউতা! তেওঁৰে আজি স্বয়ম্বৰ।

শ্ৰীবৎস,—উস্!—

অজ্ঞাতে উটিলোঁ। পথ কত যোজনৰ!

—আহিছে জানা নে কোনো কুসুমপুৰৰ?

মালিনী,—বহুত দেশ বিদেশৰ ৰজা আহিছে। নামেই অপাৰ। শুনিলেও জানো মনত ৰয়?

শ্ৰীবৎস,—চলিছে নে কিবা কোনো মেলা বণিকৰ?

আহিছে নে শ্ৰেষ্ঠী কোনো সুদূৰ দেশৰ?

মালিনী,—মেলা চলিছে নে বুলি সুধিছেহে? বীৰ্ দি বাট পাবলৈ নাইকিয়া হৈছে। দেশ বিদেশৰ লাখে লাখে বেহানি আহি মাটি ছাটি পেলালেহি। বাৰু ৰ'ব, আপোনাক সোধপোছ কৰি অলপৰ পাচত তালৈকে লৈ যাম। ৰব, মই এই ফুল কেপাহি তুলি লওঁ।

(ফুল তুলিবলৈ লাগিল।)

শ্ৰীবৎস,—(স্বগত)

খন্তেক বিশ্ৰাম কৰি যাম মেলালই,

জানোচা বিচাৰি পাওঁ চিৰলক্ষ্য মোৰ।

চিন্তাহাৰী স্বৰ্ণহাৰী দস্যু সদাগৰ

পাওঁ যদি লগ সেই মেলাৰ মাজত,

দাঁতেৰে আঁজুৰি ছিঙ্গি মাংস শৰীৰৰ

পান কৰি ৰক্ত তাৰ হেপাহ মিটাম।

মালিনী,—মই ফুল তুলি মালা গাথোঁ। মানে ভালেখিনি পৰ হব। আপুনি মিছাতে থিয় দি থাকিব লাগিছে কিয়? আহক, আপোনাক থান থিত্ লগাই মোৰ ঘৰতে থৈ আহোঁগৈ। বাটৰ দুৱৰীয়ে সুধিলে সম্বন্ধত আপুনি মোৰ ভাগিন হয় বুলিব। মোক মাহী বুলি মাতিব। আহক।

(দুয়ো ওচি গ'ল।)

তৃতীয় দৃশ্য।

ৰাজ গড়ৰ দুৱাৰ।

(দুৱাৰ মৰা আছে। দুৱৰী এজনে দুৱাৰৰ সুৰুঙ্গাই ভিতৰলৈ জুপি আছে। ভিতৰত নানাবিধ বাদ্য যন্ত্ৰৰ কোলাহল।)

(লাহে লাহে শ্ৰীবৎসৰ প্ৰবেশ।)

শ্ৰীবৎস,—সগৰ সুতৰ দৰে তন্ন তন্ন কৰি
বিচাৰিলোঁ। নগৰীত হেৰোৱা ৰতন,
সুধিলোঁ। আতুৰ প্ৰাণে কত জনে জনে,

কষ্টেৰে ভ্ৰূকুটি কৰি ব্যস্ত জনতাই
আমনিৰে গুচি যায় মুখনি ঘূৰাই !
উৎসৱত মতলীয়া গোটেই নগৰী,—
হেৰাল পৰাণ মোৰ কাৰ কিবা হ'ল !—
ক্ষুদ্ৰ এটি পৰমাণু বিশাল বিশ্বৰ
আকুলি বিকুলি কান্দে হিয়া হেৰুৱাই,
কিবা ক্ষতি হল তাত বিশ্ব জগতৰ ?—
বেহানি-আগত দেখি মূৰ্ত্তি কঙ্গালৰ
কতনা বণিকে কথা ঘৃণাতে নিদিলে
ইঙ্গিতত গুজৰিলে, 'আঁতৰ, আঁতৰ' ।—
আছিল এদিন এনে এই অভাগাৰ,
এষাৰি মুখৰ মাত শুনা লালসাত
কত কোটী মুদ্ৰা ব্যয় কৰিলে বণিকে ;
ৰাজ্যহীন ৰজা এই বিষহীন ফণী
গৰবে দলিলে আজি ঘৃণাৰ চৰণে !
অহহ !—
জৰাগ্ৰস্ত গণিকাৰ কি থাকে আদৰ !—
অৱশ লাগিছে দেহা পথৰ শ্ৰান্তিত !
অৱসান হলে এই মত্ত উৎসৱৰ
বণিকৰ সত্ৰে সত্ৰে চাম ঘূৰিবাৰ,—
কিজানি কেনিবা পাওঁ অকণি সন্ধান।

(এজোপা গছৰ তলত বহে।)

দুৱৰী,—(ঘূৰি চাই) উৱা! এই ছাটু আকৌ কৰ পৰা ভোৰোকাই ওলালহি। মাটি ফুটি ওলাল নে কি ?

শ্ৰীবৎস,—অহা হলে মাটি ফুটি সসীম সংজ্ঞাৰে
নেপাওঁ কাচিতো এনে যাতনা দাৰুণ।
আপোন কপাল ফুটি ফুৰিছোঁ বনাই।

দুৱৰী,—স্বয়ম্বৰ চোৱা হলেই নে ?

শ্ৰীবৎস,—যুৱতীত বৰাগীৰ কিবা প্ৰয়োজন ?
নাই মোৰ চিন্তা সেই মেলাৰ মাজত।

দুৱৰী,—বুজা গৈছে। সোমাইছিলা চাগৈ হেন্দোলদোপৰ মাজত, চেপা খুন্দাত তিষ্ঠিব নোৱাৰি উফৰি পৰিলা এইখিনিত। ইস্! জানিবা কমাৰৰ ভাতিহে।

শ্ৰীবৎস,—বণিকৰ সত্ৰ কত ? কোন দুৱাৰত ?

দুৱৰী,—বণিকৰ সত্ৰত এতিয়া বণিক পাবা নে ? কেলৈ সেই সিংহদুৱাৰৰ আগত লাখে লাখে বণিক বোৰ দেখি নাহিলা নে ?

শ্ৰীবৎস,—আহিছে নে এনে কোনো বিদেশী বণিক,
লগত তিৰোতা যাৰ পৰমা সুন্দৰী ?

দুৱৰী,—বণিকে দেখোন অইন কিবা হে আনিছে। তিৰোতা অনা বণিক—! কতা ?

(এনেতে ভিতৰৰ বাজনা আহি দুৱাৰ ওচৰত
বাজেহি। দুৱৰীয়ে জুপি চাই খৰ-
খেদাকৈ দুৱাৰ মোকোলাই দিয়ে।)

(তামোলৰ বটা, ববণৰ শৰাই, বিচনী আদি লৈ সখীসকল
আৰু লগে লগে ভদ্ৰাৱতীৰ প্ৰবেশ।)

ভদ্ৰা,—(শ্ৰীবৎসৰ কাষ চাপি)

ৰবা, সখি, এয়ে মোৰ চিন্তাৰ ঈশ্বৰ !

(আঁঠুকাঢ়ি দণ্ডৱৎ কৰি মালা দিব খোজে।)

শ্ৰীবৎস,—(হঠাৎ উঠি অবাক হৈ)

ইকি !——ইকি !——
স্বপ্ন, স্বপ্ন !—নতু ইন্দ্ৰজাল !
মায়াবিনি ধাত্ৰি হেৰ নিঠুৰ সংসাৰ !
হেৰোৱা পুতলী মোৰ ভুলাবৰ মনে
নচুৱাৰ ঘূৰিবাৰ নতুন পুতলী !
—ৰাজবালা, মালা কিয় দিবা কঙ্গালক ?
ৰুদ্ধ হল দ্বাৰ মোৰ দগ্ধ হৃদয়ৰ
নাই স্থান তোমালই,—নাই প্ৰতিদান।
বাহিৰে দেখিছা হয় মানবী আকাৰ,
বাসুকীৰ দীৰ্ঘশ্বাস ফোকাৰি সঘনে
ভয়ঙ্কৰ চিতানল জ্বলে ভিতৰত !
পলোৱাঁ, পলোৱাঁ তুমি কোমল কলিকা,
লেৰেলিবা অনৰ্থক সুতীব্ৰ তাপত !

ভদ্ৰা,—হৃদয়ৰ অধিকাৰ দুৰাকাঙ্খা মোৰ !

দিয়ে যদি দয়া কৰি চৰণত স্থান—

(এনেতে ভিতৰৰ পৰা বেগেৰে বাহুক, সুমন্ত্র,
সাবল আৰু নগৰপালৰ প্রবেশ ।)

বাহুক,—কি কৰিলি ? কি কৰিলি ?—
অযাচিতে দিলে কাক বৰণৰ মালা ?
অতুল প্রতাপশালী সিংহ পৰাক্রমী
কন্দর্প সদৃশ কত চক্রবর্ত্তী ৰাজে
আকাঙ্ক্ষিছে অনিমেষে এই মালালই ;
অৱহেলি অত ভোগ ঐশ্বর্য্য লালসা
চৰণেৰে ঠেলি দিবি আপোন সম্মান ?
চকু থাকি অন্ধ হলি আজি অতদিনে !
এতিয়াও কথা শুন, ঘূৰ এতিয়াও,
ঘূৰি বল সভালই, বৰ অন্যজন ।

ভদ্রা,—ৰাতি দিন কান্দি কান্দি চাতকী পৰাণে
পালে এই নিম্নগামী অমৃতৰ ধাৰা,
সাগৰত সেৱকীৰ কিবা প্রয়োজন ?
আশীর্ব্বাদ কৰাঁ, পিতা, আনন্দ মনেৰে
স্থিৰ হক মতি মোৰ পতি চৰণত ।

বাহুক,—হেৰ, হেৰ গৰবিনি, অবাধ্য তনয়া !
লাজ তোৰ অকণিকে নাই নে প্রাণত ?
কোন মুখে শিক্ষা দিলি জ্ঞানগর্ভবাণী ?
এয়ে তোৰ শিক্ষা ফল ? এয়ে নে সাধনা ?
লৰালিৰে উৰুৱাবি বংশৰ সম্মান ?

সাবল,—ছেঃ আইদেউ! এইবোৰ কি কথা! চপৰা লদিৰে মিছিৰী কি মিলিব খুজিছা? এতিয়াও কথাটো আমাৰ ভিতৰতে আছে। আহাঁ, মই বামুণে অনুমতি দিছোঁ ৰজাৰ ডিঙ্গিত মালা দিয়াঁহি। হে হে এই এবালচন্দক গলগ্ৰহডাল দি বংশৰ কুখ্যাতি নানিবাঁ, মোৰ আই!

ভদ্ৰা,—বিধিৰো বিধাতা নিজে ধূৰ্জ্জটি ভৈৰৱে

যোৱা ৰাতি সপোনত জনালে আদেশ,

কলেহি বীণাৰ স্বৰে, "এয়ে স্বামী তোৰ"।

—যাৰ প্ৰাণ দিলোঁ তাক ফিৰাম কলৈ?

এয়ে মোৰ স্বামী গুৰু জীৱনে মৰণে।

সাবল,—অ' সপোনত দেখিছিলা? সপোনত এতিয়া কতই কি নেদেখে? সপোনত কাৰবাক খকৰা মুকুটি এটা মৰা দেখিলা, সাৰ পাইও এতিয়া তাক বিচাৰি গৈ খকৰা মুকুটি এটা মাৰি দিবাগৈ নে কি?

বাহুক,—কি হব মথিলে কথা অবুজ জনেৰে?

ভদ্ৰা, জান নে তই কোন মই তোৰ?

ভদ্ৰা,—জানো।

বাহুক,—কোন মই?

ভদ্ৰা,—প্ৰাণদাতা পিতা মোৰ।

বাহুক—বেছ কথা, শুন তেনে আদেশ পিতাৰ।

ঘূৰি বল ততালিকে ৰাজ সভালই।

মনে বাছি মালা যাচ ৰাজমণ্ডলীত।

সুশুনি যদিহে মানা নিজা মইমতে
দলিয়াব্ব মালা তোৰ নীচ ভিখাৰীত
উপযুক্ত শাস্তি তাৰ পাবি অচিৰতে।

শ্ৰীবৎস,—নীচ মই, অতি নীচ পথৰ ভিক্ষাৰী !
অনুৰো কণিকা যেন হীন নৰাধমে
কি সাহে ধৰিব বেগ আকাশী গঙ্গাৰ ?
যোৱাঁ বালা ! পালাঁগই পিতাৰ আদেশ,
চিৰদিন সুখে থাকাঁ ঐশ্বৰ্য্য কোলাত।
মহাৰাজ !—
ভিক্ষা খুজি ফুৰিছিলোঁ প্ৰাণৰ মায়াত ;—
উৎসৱত ঢুলু ঢুলু সমস্ত নগৰী,—
ভয়েৰে কাষৰি কাটি ঘৃণাৰ মূৰতি
নিজানত বিনালোঁহি করুণ ৰাগিণী ;
তাতো আহি ভেজিলেহি দুৰ্য্যোগৰ বানে !—
অন্ত কত দৰিদ্ৰৰ অনন্ত দুখৰ ?
ক্ষমা কৰাঁ মহাৰাজ ! নকৰোঁ আমনি।
চোৱাঁ, চোৱাঁ চক্ষুশূল এই আঁতৰিল।

(উচাট মাৰি গুচি গ'ল।)

(সকলোৱে চোৱাচুই কৰে। ভদ্ৰা উঠে।)

প্ৰথম সখী,—নললে যেতিয়া দান, মিছাতে কি কাম ?
ঘূৰি বলা, প্ৰাণ সখি, ৰাজসভালই।

ভদ্ৰা,—সাগৰ যদিহে যায় মানেৰে আঁতৰি
থমকেনে কদাপিতো প্ৰেম প্ৰবাহিনী ?

(এই বুলিয়েই পাচে পাচে লৰি গুচি গ'ল।
সখীসকলো এজনী দুজনীকৈ পাচে
পাচে লৰ ধৰিলে।)

বাহুক,—ধৰঁা, ধৰঁা পাগলীক, কোন আছা কত ?

(নগৰপাল আৰু বিদূষকো পাচে
পাচে লৰ ধৰিলে।)

উস্ !—
টিপতে ডুবালি মোৰ বংশৰ সম্মান।
হেৰ হেৰ কালকূট, কাল ভুজঙ্গিনি !
হৃদয়ৰ ৰক্ত ঢালি তুলিলোঁ যতনে,
এয়ে তাৰ প্ৰতিদান ? এয়ে পুৰস্কাৰ ?
কুলৰ কণ্টক তই ডুবিলি, ডুবালি,
ভাঙ্গিলি গৰবে মোৰ আশাৰ সপোন।
ভদ্ৰা !—আজি ধৰি ত্যাজ্য পুত্ৰী তই ;
মৰ জীয় যিবা ইচ্ছা, নলওঁ সন্ধান।

(মুখ ঘূৰায়।)

(ব্যগ্ৰভাবে ৰণজিতৰ প্ৰবেশ।)

ৰণজিৎ,—মহাৰাজ ! স্বয়ম্বৰ সভাত ৰজাবিলাকে আসন এৰি গোৰগোৰাব লাগিছে। দুজনমানে ফুটাইয়ে কৈছে বোলে আমাক মাতি আনি যি অপমান দিলে দিলে, আৰু কিবা বাকী

আছে নে কি ? এতিয়া বোলে আপোনাক লগ পালেই দেখা কৰি দিহাদিহি যাবগৈ পাৰে।

বাহুক,—দেখা কৰা ?

আঁকি বাকি বীভৎসৰ কলঙ্কিত ৰেখা
গৌৰবে ৰঞ্জিত মোৰ নিৰ্ম্মল মুখত,
কোন লাজে দিম দেখা ৰাজমণ্ডলীৰ
নন্দিনীৰ ৰূপে নিন্দা সহস্ৰচকুত ?
যোৱা, যোৱা মন্ত্ৰীবৰ, ৰাজসভালই
সমাদৰে জনোৱাঁগে প্ৰতিটি ৰজাক,—
ভদ্ৰা নামে এটি কন্যা তুলিলে বাহুকে,—
একেটি নয়নমণি প্ৰাণতো অধিক,—
মৰিল, মৰিল তাই !—উস্ !
কি হ'ল, কি হ'ল মোৰ, জানা নে সচিব ?
ঘূৰিছে মস্তক যেন ! ধৰাঁ, ধৰাঁ মোক।
ভদ্ৰা !——ভদ্ৰা !——
বৰ ঠেকা দিলি অই এই হৃদয়ত !

(বুকুত হাত দি বাহুক গুচি গ'ল।
পাচে পাচে মন্ত্ৰী আৰু
ৰণজিতো গ'ল।)

—— c ——

চতুৰ্থ দৃশ্য।

প্ৰতাপপুৰৰ ৰাজপথ।

গধূলি হোৱাৰ অলপ আগতে।

(বিদূষকৰ প্ৰবেশ।)

বিদূষক,—ছিটিকাত লাগিল। লাগিলো লাগিল বৰকৈয়ে লাগিল। ইমান দিনৰ মূৰত তেওঁ কব পৰা হলোঁ বোলে আমাৰ সখি সেই প্ৰতাপপুৰতে আছে! দেখা দিবলৈকো এতিয়া—! নহয়। তেওঁ বা আছে কি তালত, মই বা যাওঁ কি সুৰত— জানোচা কিবা ভেকো-ভাৱনাখন হে হয়! নতুন প্ৰেমৰ সোৱাদ পাই জানোচা সখিয়নীৰ ফালে মুখেই ঘূৰায়। ঘূৰাব নে? নাই, মহা প্ৰলয়লৈ এতিয়াও বহুত দিন বাকী। মই জীয়াই থকাত সেই প্ৰলয় নেচাওঁ।

(বেগাবেগিকৈ নগৰপালৰ প্ৰবেশ।)

নগৰপাল,—এইয়া, আপুনি ন চকীৰ ওচৰত থিয়াথি কৰা নাই নে?

বিদূষক,—ন—চ'—কী?

নগৰপাল,—সৌটো, নৈৰ দাতিত সজা নতুন কোঠটোৰ ওচৰত?

বিদূষক,—হয়, থী-থিয়াইছিলেঁ।।

নগৰপাল,—ভাল তেনে।

বিদূষক,—তোমালোকৰ যিটো ভাল সি আকৌ অইনলৈ কিবা হে!

নগৰপাল,—একো কিবা নাই। ভয় নকৰিব।

বিদূষক,—সেই দৰে কলে হে ভয়ত লৰ মাৰিবৰ মন যায়।

নগৰপাল,—আপুনি আহিছে ক'ৰ পৰা?

বিদূষক,—মধ্য ভাৰতৰ।

নগৰপাল,—আপুনি কিবা জানে?

বিদূষক,—কি কিবা?

নগৰপাল,—নহয়, আপুনি জানে!

বিদূষক,—(স্বগত) মানুহটোৱে তেও নকয়! (ফুটাই) হয়, জানো।

নপৰপাল,—এৰা, মই ঠিক ধৰিছোঁ। নহলে নো আপুনি আমন-জিমন্ কৈ পৰেৰে এপৰ ডিঙ্গি ভাঙ্গি ভাঙ্গি ন চকীলৈ চাই থাকে নে? আপুনি আগে পাচে কৰিছে নে?

বিদূষক,—কৰিছোঁ।

নগৰপাল,—কিবা যতন লাগিব নে কি?

বিদূষক,—লাগিব।

নগৰপাল,—আমি কিবা কৰিব লাগিব নে কি?

বিদূষক,—লাগিব।

নগৰপাল,—কি কি কৰিব লাগে কওক।

বিদূষক,—কৰাঁ কিবাকিবি।

নগৰপাল,—তেও কি কি কৰিব লাগিব ?

বিদূষক,—কৰঁা কিবাকিবি।

নগৰপাল,—নকলে নো আমি কেনেকৈ কি কৰোঁ ?

বিদূষক,—নেজানিলে নো আমি কেনেকৈ কি কওঁ ?

নগৰপাল,—দেউয়ে কিবা চুপতি হে কৰিছে !

বিদূষক,—ওঁহোঁ, মচুলুমে !

নগৰপাল,—কেলৈ, কোনো জৰাফুকা দেৱাই জাতি নেজানে জানো ?

বিদূষক,—তাকে কোৱঁা। কিহৰ জৰা-ফুকা লাগে ?

নগৰপাল,—ৰজাৰ জোঁৱায়েকৰ।

বিদূষক,—ৰজাৰ জোঁৱায়েকৰ আকৌ হ'ল কি? সিদিনা স্বয়ম্বৰ হৈ গৈছে হে !

নগৰপাল,—সেই স্বয়ম্বৰে হে মূৰত ধৰিলে ! ৰজাই খঙৰ ভমকত হালিকে খেদাইয়ে দিছিল। ৰাণী আইয়ে হে কান্দি কাটি হালিকে অনাই এই এমুৰীয়াকৈ নৈৰ দাঁতিত কোঠ এটা সজাই সুমুৱাই থৈছে।

বিদূষক,—কোঠতে আছে নে ?

নগৰপাল,—যায়েই এতিয়া ! যাবলৈ দিলেহে !

বিদূষক,—বাৰু, বেমাৰটো কি ?

নগৰপাল,—বেমাৰটো আৰু কি আৰু, নিবুকা চামোন ! নৈত কেতিয়াবা কেতিয়াবা ডাঙৰ নাও দেখিলে একে চোঁচাতে নাৱৰ ওচৰ পায়গৈ। নাওখন আগে গুৰিয়ে চাই গোটাচেৰেক

হুমুনিয়া কাঢ়ি আকৌ উভতি আহি কিবা বোৰ বিৰ বিৰাই থাকে। বহুতে বহুত কয় বোলে নাবুত হে কিবা।

বিদূষক,—ৰ'বা, তেওঁ নো কোন ?

নগৰপাল,—সেইটো জনা হলে কথাই নাছিল।

বিদূষক,—ৰাজকুমাৰীয়েও নাম নকয় নে ?

নগৰপাল,—তিৰোতাই নো গিৰিয়েকৰ নাম কাঢ়িব নে ?

বিদূষক,—এনে এখন ঠাই নাই নে যত তিৰোতাই গিৰিয়েকৰ নাম পটাপট্ কাঢ়ি পেলায় ? সেইখন দেশলৈ লৈ গৈ সুধিব নোৱাৰি নে ?

নগৰপাল,—তেনে এখন দেশত এনে এখন ধেমালিও জান্মে দেখিব ?

বিদূষক,—থাকু, ৰ'বা। বেমাৰ হব পাই এইটোৱেই ?

নগৰপাল,—বেমাৰ এইটোৱেই। দেশে বিদেশে জাননী দিছে তেওঁক যি ভাল কৰিব ৰাজকুমাৰীৰ জোখেৰে সোণ পাব, আৰু যি ভালকৰা মানুহজন আনি দিব সেই একে জোখেৰেই ৰূপ পাব। দেশ বিদেশৰ ৰাজবৈদ্য অনাই ঔষধ দিয়াইছে। ঔষধ খালে হে গুণ ধৰিব। তাকে হে আপোনাক সুধিছোঁ বোলোঁ। জৰা-ফুকা কিবা জানে নে !

বিদূষক,—দৈউতাটি ঐ ! সেই বাণে হে আমাকো এই কৰিছে। আমাৰো সেইয়েহে ঘুমটি-ঘূৰণ ! ঘৰ দুৱাৰ এৰি টলৌ টলৌ কৰে ফুৰিছোঁ ! ৰজাৰ জোঁৱায়েক দেখি তেওঁৰ যতন লবলৈ গৈ জাঁইটো তোলাইছাঁ ; এই ফটুৱা বামুণৰ জানিবা সেই

ফেৰাই উঠা নাই। তেওঁৰ শোৱন নাই; মই জানিবা এফেৰা শুব পাৰোঁ দেই। শোওঁ বুলিও মিছা। যেই চকুকেটা মুদ গল সেই নাকে ফোঁচ ফোঁচাবলৈ, ঘোট ঘোটাবলৈ ধৰে আৰু চকুকে-টাৰে একো নেদেখা হওঁ।—পাচে এটা কথা জানিবা দেই। মোৰ বিশ্বাস হৈছে মোৰ বেমাৰটো ভাল হব। দুদিনৰ বাটতে ঔষধ এটা থকাৰ গম পাই হে ওলাই আহিছোঁ। যদি হে মোৰ গাত ফলিয়ায় তেনে—

নগৰপাল,—তেনে দেউ, মোৰে শপত, মোক খবৰ কৰিব। মই ৰাণী আইৰ ওচৰলৈ লৈ যাম। অইনৰ হাতত পৰিলে আকৌ বা কি চক্ৰান্ত হয়! মোৰ নাম ভক্তৰতন নগৰপাল। ভক্ত বুলিলেও হব। খবৰ কৰিব নে, কওকচোন?

বিদূষক,—কৰিব লগীয়া হলে তোমাকেই খবৰ কৰিব লাগিব। মোৰ নো ইয়াত আছে কোন? ঔষধ পাওঁচোন অথন।

নগৰপাল,—নামটো মনত ৰৈছে নহয়?

বিদূষক,—ওঁ, ৰৈছে জানিবা।

নগৰপাল,—পাচে দেউ, খোৱাৰ কৰে কি? আহক অতিথি-শালাতে দিহা লগাই থওঁগৈ। তাতে দেৱতা পূজাদি পূজিব।

বিদূষক,—বাৰু, কৰিম এটা। (ভিতৰলৈ চাই।) সৌজন কোন আহিছে?

নগৰপাল,—সৰ্ব্বনাশ! মই পলাব লগীয়া হ'ল, আমাৰ বিদূষক দেউ। আপুনি আকৌ বিদূষক নুবুলিব। সভাপণ্ডিত বুলিলেহে পেটে পেটে ভাল পায়।

বিদূষক,—কিয় ? কিয় ?

নগৰপাল,—আমাৰ সভাপণ্ডিত গৰাকী হানি হোৱাৰ পৰা সভাপণ্ডিত হবলৈ বুলি ৰজাক খাটিছে হে খাটিছে, এতিয়াও হৈ উঠা নাই।

বিদূষক,—এওঁ বিবাহিত নে অবিবাহিত ?

নগৰপাল,—দুইটাৰ মাজতে। বিয়া কৰাইছিল, মৰিল।

বিদূষক,—আকৌ নকৰায় নে ?

নগৰপাল,—নিতৌ কৰায়। বহুৱা বামুণলৈ আকৌ ছোৱালী দিওঁতা হলে হে। পাচে ঔষধৰ কথা আকৌ মোৰে শপত তেওঁক কৈ নিদিব। বধে ছুব একা, দেউ !

বিদূষক,—যোৱাঁ বাৰু, আজি তেওঁৰ ঘৰতে আলহী ৰমগৈ।

নগৰপাল,—আও, নৰ'ব, নৰ'ব। ব্ৰহ্ম কৰাইচ। পালে ঠগিঠুগি আপোনাৰ পৰা হে সৰকাব।

বিদূষক,—তুমি নেজানা, খাব জানিলে কৰাইচৰ ঘৰত হে খাৱন।

নগৰপাল,—তেও বুলি জীয়া জুইত নপৰিব। আপুনি অতিথিশালাত হে থাকক গৈ। কাইলৈ পুৱাই মই লগ ধৰিম। মোলৈ নেপাহৰিব দেউ ! সেৱা হে।

বিদূষক,—বাৰু, কুশল কৰক। যোৱাঁ, মোৰ ভলুকা-টোকোন।

নগৰপাল,—নহয়, দেউ ! মোৰ নাম ভক্তৰতন হে।

বিদূষক,—অ' এৰা, এৰা। বাৰু, এইবাৰ মনত থাকিব।

নগৰপাল,— যদিস্থাতো পাহৰে তেনে ভকতলৈ মনত পেলালেই ভক্ত বুলি মনত পৰিব। ভাল, দেউ, সেৱা হে।

বিদূষক,—বাৰু, মোৰ ময়না!

(নগৰপাল গুচি গ'ল।)

(অলপ ৰৈ) ভয়ো লাগিছে,—সখি যদি এই অৱস্থাত বেচি দিন থাকে জানোচা সঁচাসঁচিকৈ মগজুৰ কিবা বিকাৰ হয়েই।— বাৰু, বেজো লাগক, মইও চিন্তামণি প্ৰলেপ বিচাৰোঁ। এফালৰ পৰা আৰম্ভ হলোঁ। যেতিয়া পাৰিম আৰু।

(এনেতে এফালৰ পৰা সাবল আহি ওলালহি।)

বিদূষক,—(একতীয়া হৈ ভক্তিভাৱে) নমস্কাৰ।

সাবল,—(অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দৰ সুৰেৰে)

কুশল মঙ্গল নে আপোনাৰ? নমস্কাৰ।

বিদূষক,—হৈছে। পৰমেশ্বৰ আৰু আপোনাসবৰ অনুগ্ৰহ।

সাবল,—শুভাগমন ক'ৰ পৰা নো হ'ল আপোনাৰ?

বিদূষক,—সম্প্ৰতি কাঞ্চীৰ পৰা। পাচে এতিয়া শেহছোৱা শুভ নে অশুভ সেইটো সভাপণ্ডিত মহাশয়ে হে জানে।

সাবল,—জনা হল নো কেনেকৈ বুলি মই সভাপণ্ডিত?

বিদূষক,—স্বয়ম্বৰলৈ অহা মানুহৰ মুখে।

সাবল,—অ'

হোৱা নাই নিশ্চয় এতিয়াও।
আছে মাথোঁ মানুহৰ মুখ কন্দৰত।
বাগৰিবলৈ চেলু পোৱা নাই মুখেদি ৰজাৰ।

বিদূষক,—বাগৰিব, বাগৰিব। ৰাইজ নো কোন? ৰজা হে দেখে?

সাবল,—আছে নে কি প্রয়োজন কিবা লগত আমাৰ?

বিদূষক,—প্রয়োজন নহয় নিবেদন হে নিবেদন! কন্যাদায়ত পৰি তালুত চলুৱে চলুৱে পানী লৈছোঁ। সভাপণ্ডিত মহাশয়ৰ বাতৰি দহ চাৰিৰ মুখে শুনি ঢাপলি ধৰি আহিছোঁ। বোলোঁ অইন কৰবাত সম্বন্ধ কৰাৰ আগেয়ে দুৱাৰ দলিতে পৰি থাকোঁগৈ, ঘিণ কৰে যদি কৰিব।

সাবল,—গোত্র কিবা আপোনাৰ পৰিয়ালবৰ্গৰ?

বিদূষক,—গোত্রৰ লেঠাই নেপায়—কাশ্যপ! ৰাহি জোৰাৰ লেঠাই ও নেপায়—"চিত্ত শুদ্ধি গৰিয়সী", ছোৱালীকে আনি একেবাৰেই তামে কুশে সভাপণ্ডিত মহাশয়ৰ ওচৰ পালেঁহিহেতেন। পাচে মিতিৰ পাতিবলৈ আহিছোঁ যেতিয়া মিছা কথা কলে হব কি? বোলে "মিতিৰৰ কবা আগত, হাতীৰ খুচিবা কপালত"। ছোৱালীজনী হল একেবাৰে আলসুৱা। দেখিবলৈ যেনে, খাৱনটিও লাগে তেনে। তাকে আইয়ে বোলে যা চোন পৰ্‌মাণটোকে চাই আহগৈ, জানোচা খাৱনত মোৰ ছোৱালীয়ে দুখ পায়। মই কলোঁ বোলোঁ সভাপণ্ডিত মানুহ খোৱাৰ কথা আৰু কব লাগিছে নে। তিৰোতাৰ তিৰী কথা, নহয় বোলে চাইয়ে আহগৈ। সেইহে সাতে পাঁচে ওলালোঁহি। পাচে এতিয়া আতুৰক দয়া কৰে নে নকৰে?

সাবল,—কথা জানো বাটে পথে হোৱা এইবোৰ?

ভাবি চিন্তি বাৰু চাওঁ হয় কি নহয় কি।
কৰিছিল নে অধ্যয়ন পূৰ্ব্ব মীমাংসা দৰ্শন ?

বিদূষক,—অধ্যয়ন কৰা হলে জানো মহাশয়ৰে সৈতে সম্বন্ধ কৰিবলৈ আহোঁ। গাত গা লাগিলে জানোচা তৰোঁয়েই।

সাবল,—পাতোঁ তেনে কথা আৰু গ্ৰাম্য ভাষাৰেই।
বুজিব নোৱাৰিব এনেদৰে ওখ কথা কলে।

বুইছে—অৰ্থাৎ সেইখন আপোনাৰ পঢ়া উচিত আছিল। তাৰ প্ৰণেতা হ'ল মহামুনি কপিল। তাত লিখা আছে—(সুৰ লগাই) "যৎ যেন যোজতি" অৰ্থাৎ যি যাৰে জোৰা পাতে সি পূৰ্ব্বতে মীমাংসা হৈয়ে আছে। আমি দিওঁ বুলিও দিব নোৱাৰোঁ, কৰাওঁ বুলিও কৰাব নোৱাৰোঁ! বাৰু, ৰাতি আহাৰান্তত সুবিশদৰূপে চিন্তা কৰি যি কৰণীয় বা কৰ্ত্তব্য হয় তাৰ অৱশ্যে অনুষ্ঠান কৰিব লাগিব। আপুনি এই পথে পথে সৌ নাগেশ্বৰ বৃক্ষজোপাৰ তললৈকে যাওক। মই ভাতে লগ ধৰি আপোনাক লৈ যাম। তাতে ক্ষন্তেক অপেক্ষা কৰিব। মই এই নব্য চকীৰ পৰা ৰাজ-জামাতাক কিঞ্চিৎ সদুপদেশ দি আহোঁ। আজি লাগিলে দেখা কৰিয়ে আহিম, বেলি নহয়। এই আহিলোঁ।

(বেগেৰে প্ৰস্থান।)

বিদূষক,—যোৱাঁ, যোৱাঁ!——মাৰিব নোৱাৰাৰ বৰ কাৰৈ! —হিয়াত যিটো ধুমুহা বোৱালোঁ উপদেশ দিয়াতকৈ লৈ হে তত নেপাবা।—বাৰু, ভাতৰ দিহা লাগিল জানিবা। এতিয়া সখিয়নীৰ দিহা হয় কি?—ৰজাকে কৈ চাম নে কি?—এনেয়ে বোলে

জ্বলি আছে। জীয়েকলৈ সতিনী চপাব হৈছে! চিনি পালেও জানোচা কোঠৰ পৰা মোকোলাই দিয়ে। আকৌ ফুৰক অনাই বনাই! তেহেলেই যেই হওক লক্ষ্মী আইৰ কথামতে ধৰোঁ সখিয়নীৰ পম—তালৈকো লাগিছে ভয়! সতীৰ গাত হাত যি দিছে সি যে বামুণগুৰুৰ কথা শুনিব তাৰ নো ঠিক কি? তাক কথা শুনাব পৰা কিবা এটা কৰিব নোৱাৰি নে?—চাওঁচোন বাৰু, কি কৰিব পৰা যায়।

(এখুজি দুখুজিকৈ গুচি গ'ল।)

(এনেতে অইন ফালৰ পৰা ফুচফুচকৈ কথা পাতি মালিনী আৰু নগৰপালৰ প্ৰবেশ)

নগৰপাল,—তই ভাবিছ নে তোক শাস্তি দিব, মই হাঁহি চাই থাকিম? তই মন চন্ বেয়া কৰি নেথাকিবি। আগৈয়ে মোৰ নেলু, তাৰ তলত হে তোৰ।

মালিনী,—নহয়, পাই! শ্যালকৰ আশৈ পাবলৈ নাই। সি বোলে দাঁত কৰচিব লাগিছে। কোন বন্দী নষ্ট যোৱাই লগালে এতিয়া?

নগৰপাল,—ৰবি, তোৰ ঘৰত তেওঁ নো কেইদিন আছিল?

মালিনী,—তইও আৰু, পাই! ক'ৰ নো কেইদিন? সেই স্বয়ম্বৰৰ দিনা ৰাতিপুৱা পৰেৰে এপৰ। দুখ দেখিব নোৱাৰি মুখত টোপ এটা দিলোঁহি। তাৰ পাচত বাটৰ মগনীয়া বাটলৈ গ'ল! মইনো বাৰু কোনটো ছেগত ৰাজকুমাৰীক আহুদি খুৱালোঁ। মোৰ মনেৰে সেই দুৱৰীটোৱে হে কিবা লগাইছে।

নগৰপাল,—কোনে? গদাই? পাৰে নে? তাক পৃথিবীত থম বুলি ভাবিছ নে?

মালিনী,—তাক আকৌ তোৰ দৰে বিশ্বাস কৰিব পাৰিলে হে?

নগৰপাল,—বাৰু, ৰবি। আজি এইয়া গৈয়েই মই গদাক ধৰিমগৈ। সি কি কয় মই আহি আজি ৰাতিয়েই কমহি। তই যা গৈ। মই থাকোঁতে তোৰ কাহি পাতেও গা নেকাটে। ৰাতি দুপৰলৈকে আকৌ আজি নচকীত পহৰা আছে। তাৰ পাচত হে আহিব পাৰিম।

মালিনী,—কিবা হবলৈ হলে একেবাৰেই প্ৰাণদণ্ড। উপজিলে মৰিবই লাগিব, কিন্তু তোৰ যে দুখ হব ইয়ালৈ চাই হে মোৰ হিয়াখন ফাটি যায়।

নগৰপাল,—কৈছোঁ নহয় আগেয়ে মোৰ নেলু, তাৰ পাচত হে তোৰ। যাগে যা।

(প্ৰস্থান।)

মালিনী,—জানো মই কুলক্ষনীক কিহে পাইছিল? কেলৈ সেই বাটৰ বলিয়াটোক পুতৌ কৰি ভাত এসাজ খুৱালোঁ।

(এনেতে হঠাৎ পাচফালৰ পৰা গল-হেঁকাৰি
মাৰি বিদূষক ওলালহি। মালিনীয়ে
কেৰাহিকৈ চাই যাব খোজে।)

বিদূষক,—বাইটি! আমি আহিলতে যে যাবলৈ ওলালা আমি কৰবাৰ অজ্ঞাণ পাতকী নে কি? ৰবাচোন, অ' আই! এটাৰ

প্ৰাণ এটাক দিয়া দস্তুৰটো সকলো দেশৰ সকলো মালিনীৰেই আছে দেখি হে কাষ চাপিছোঁহি।

মালিনী,—কি এটাৰ প্ৰাণ এটাক দিয়া? আমি আকৌ সেইবোৰৰ ভু পালে হে?

বিদূষক,—চকুৰে চিকুটি বাহিৰে যদি ভু পোৱাই যেন দেখুৱালা তেনে প্ৰেমৰ ধেমালিটো নো পকে কেনেকৈ? হয়তো। নহয় জানো?

মালিনী,—কি হয় নে নহয় আমাৰ লগত পেঘেনিয়াই থাকিবলৈ নাহিবা। বাটৰ মানুহ বাটে বাটে গুচি যোৱাঁ। আমাৰে চুপতি কৰি নলবা।

(যাব খোজে।)

বিদূষক,—বাৰু, যোৱাঁ মোৰ আই! যোৱাঁ। উজুটি খাবা চাবা।—শ্যা—ল—ক!

মালিনী,—(উভতি চাই) শ্যালক কি? কি শ্যালক?

বিদূষক,—একো নহয়। আওৰাইছোঁ! ফুলনিবাৰী, ফু—ল—নি—বা—ৰী।

মালিনী,—ফুলনিবাৰী হল কি হল পাচে?

বিদূষক,—হ'ব কিটো পাচে? গদা বোলা ৰখীয়াটোৰে ৰখিয়ে যে আছে।

মালিনী,—পাচে কি হল?

বিদূষক,—হব আৰু কি? দিয়াই দিলে আহুদি। ৰজাৰ জীমগনীয়ালৈ গ'ল। আমাৰো কাপোৰ-কাণি কলা হল।

মালিনী,—(স্বগত) আমাৰ কথা পতা শুনিলে নে কি ?

বিদূষক, —অ’ মনে মনে থাকিলা দেখোন ?

মালিনী,—আপুনি কৰ পৰা আহিছে, দেউ ?

বিদূষক,—যৰে পৰা আহোঁ তোমাক নো কেলৈ ? বাটৰ মানুহ বাটে বাটে গুচি যোৱাঁ।

মালিনী,—(সেপ্ চুকি) হে দেউ, তিৰীবধ কৰে নে ? তিৰোতা এজনী বধি আপোনাৰ লাভ কি ?

বিদূষক,—আমাৰ লোকচানেই বা কি ?

মালিনী,—ভৰি দুটিত ধৰিছোঁ, দেউ, তিৰীবধ নকৰিব।

(ভৰিত ধৰে।)

বিদূষক,—ভৰিত ধৰিছাই। কিনো বৰ নকৰা কামটো ? হয় কিবা এটা নকৰা কাম যদি কৰিব পাৰিলাহেতেন, তেওঁ ৰাখোঁ বাৰু তোমাৰ প্ৰাণ। তাতো লেঠা হে। আকৌ কাৰবাক কৰবাত আহুদি দি লগোৱা গণ্ডগোল খন।

মালিনী,—নহয়, দেউ ! আপোনাৰ ভৰিত ধৰি শপত খাই কৈছোঁ। মই কাকো কতো আহুদি দিয়া নাই। একেবাৰে মিছা কথা। আগে-গুৰিয়েই ফাঁকি।

বিদূষক,—বাৰু, ৰবি। এটা লাভ কৰি দিব পাৰ যদি তোৰ প্ৰাণটো এৰি থৈ যাব পাৰোঁ। পাৰিবি জানো ?

মালিনী,—বেটীক দয়া কৰিলে বেটীয়ে চাব পাৰোঁ।

বিদূষক,—ই চোৱাচুইৰ কথা নহয় ! ফাঁকি ফুকা নাই। একেবাৰে কৰিম বুলি ক’।

মালিনী,—কামটো বা কেনে এতিয়া ?

বিদূষক,—শ্যালকৰ হাতত মূৰটো শোলোকাই দিয়া যিমানে টান, মই যি কাম দিম সি সিমানে ঢিলা। ক' পাৰিবি ?

মালিনী,—পাৰিম।

বিদূষক,—বেছ তেনে। এই নগৰপালটো তোৰ তালৈ আজি ৰাতি আহিব নহয় ?

মালিনী,—নাহি পাৰে নে ?

বিদূষক,—বেছ যেনেকৈ হওক, সি গম নোপোৱাকৈ তাৰ সাজটো মোক আনি দিব লাগিব।

মালিনী,—তা—ৰ সাজটো !

বিদূষক,—নোৱাৰোঁ বুলি কচোন। মই বামুণ একাচেকা ! চিধাই গুচি যাম শ্যালকৰ ওচৰলৈ। মোৰ দয়া মায়া নাই। ক' পাৰিবি ?

মালিনী,—পাৰিম।

বিদূষক,—কাইলৈ প্ৰত্যূষতে লাগে।

মালিনী,—দেউক্ক কত পাম ?

বিদূষক,—তোৰ দুৱাৰ মুখতে।—যা এতিয়া।

(মালিনী সেৱা কৰি গুচি গ'ল।)

বিদূষক,—দেউক্ক ক'ত পাম ?—যা। তহঁতৰ অসাধ্য একো নাই। (অলপ বৈ) সুবিধাবোৰ দেখোন বেয়াকৈ টপাটপ ওলাব লাগিছে। শনিৰ ষড়যন্ত্ৰ নে কি আকৌ ?—দে, দেখাই যাওক।—যাওঁ নতুন মিতিৰৰ ঘৰলৈকে যাওঁ। (গুচি গ'ল।)

পঞ্চম দৃশ্য।

ন'চকীৰ কোঠৰ ভিতৰ।

সন্ধ্যা লাগিছে।

(শ্ৰীবৎসই আকাশলৈ চাই গালে মুখে হাত দি
বহি থাকে, লগত সাবল।

সাবল,—লেখত তৰা কিমান পাইছেগৈ? পিচে জানিবা এটাইবোৰ তৰা নক্ষত্ৰ নহয় দেই। নক্ষত্ৰকেটাৰ হলে লেখ পাওঁ! সিহঁতৰ লৰ্ চৰ নাই। এহেলৈ তৰাবোৰ কেতিয়াবা কেতিয়াবা আম কঠাল সৰি পৰা দি সৰিও বোলে পৰে। তাহানিখন "জোন বাই এ', তৰা এটি দিয়া।" বুলি কলেই জোনেও হেনো এটা এডখৰ তৰা দলিয়াইয়ে দিছিল। এতিয়ালৈহে বোলে কটুকিনা হৈছে।

শ্ৰীবৎস,—(অন্যমনস্ক হৈ)

মিছা কথা, মিছামিছি আকাশ কুসুম!
ৰোধে বেগ তৰঙ্গৰ শক্তি কি বালিৰ ?
একোটিৰে চিন নাই, নোৱাৰি চিনিব!

সাবল,—নাই, নাই। "বাহিৰে দেখিবা পৰম সাধু, ভিতৰি দেখিবা কঠালৰ বাটু"! একোকে চিনিব নোৱাৰি। কালি এটা ৰইমবধীয়ে ঘিউয়ে মৌৰে দকচি খালে, ৰাতি পুৱাবলৈ নেপালে

ক'ত নো পলাই ফুট্ মাৰিলে তৰ্কিবই নোৱাৰিলোঁ। বাৰু, মইও ভাক খুৱাম। এবাৰ লগ পালে সুতে মূলে তেজ বটিওৱাই হে এৰিম। আপুনি তাক চিনি পায় নে ?

শ্ৰীবৎস,—আহ !—কত কৰা অত্যাচাৰ ?

জাতিত ব্ৰাহ্মণ তুমি, কি কম তোমাক !

সাবল,—লেঠাও তাতে হে। মই তো ব্ৰাহ্মণ নহওঁ। তাতৰ মাকো হে। আপুনি মাৰি পঠিয়াওক, ৰজাৰ ওচৰ ; ৰজাই মাৰি পঠিয়াওক, আপোনাৰ ওচৰ। এইদৰে এইদৰেই দিনৰ দিনটো ! বেয়াও হোৱা নাই। মাকোৰো ভাত কাপোৰ, মোৰো ভাত কাপোৰ। মাকোৰ ব্যবসায় কাপোৰ বোৱা, মোৰ ব্যবসায় কৌতুক।

শ্ৰীবৎস,—কৌতুক ?—জানানে কৌতুক কেনে ?

কৌতুক মদিৰা সি যে তীব্ৰ কালকূট,
এনেয়ে কৰিলে পান উতলাব হিয়া
উচটাই চুপি নিব পৰমায়ু-ধন ;
মোদক মাত্ৰাৰে তাক কৰা ব্যবহাৰ
আমনিৰ প্ৰতীকাৰ, শক্তি সঞ্জীৱনী,
মগজুৰ শান শিলা, উলাহ আদলী
তালে তালে পাতলাব ব্যথিতৰ ভাৰ।
কৌতুক পবিত্ৰ, সি যে দেৱ আশীৰ্ব্বাদ,
থল বুজি পৰে যদি কাব্য বাল্মিকীৰ,
দৈত্যৰ দৌৰাত্ম্য সেয়ে পৰি অথলত।—

হতাশৰ দগ্ধ হিয়া কৌতুক গন্ধত
প্ৰাণান্তক আশীবিষে কেনে জ্বলোৱায়
জানিলাহেতেন যদি, নকৰা কৌতুক।
নিৰলে নিজানে বহি আছোঁ বাট চাই
নুমক নুমাই যদি তীক্ষ্ণ হুতাশন ;
নজ্বলাবা মিছামিছি ৰঙ্গৰ ৰসেৰে।

সাবল,—এৰা। ই "নৃপনাপিত পুত্ৰ ন্যায় সিদ্ধ" কথা! নাপিতে নিজৰ লেলাই ফুৰা ঢোৰোকা পেটীয়া লৰাটোকো সংসাৰৰ সকলে লৰাতকৈ ভাল বুলি দেখিবই। শুনক, এক নৃপতি আছিল,—

শ্ৰীবৎস,—আছিল নৃপতি এক বৰ পৰাক্ৰমী,
অতুল ঐশ্বৰ্য্য ৰাশি ফুকাৰি উৰাই
আবেগে বুকত বান্ধি বুকৰ মহিষী
পলাল পৰাণ লই অৰণ্য মাজত।
ভাবিছিল মনে মনে লোকাৰণ্য ত্যজি
ৰচিব শান্তিৰ ৰাজ্য গহন বনত,
শান্তি-সুখ প্ৰেম-তৃষ্ণা একে আধাৰতে
মিলি যাব স্বৰ্গ মৰ্ত্ত্য একেটি চুমাতে।
নসহিল সুখ তাৰ,—জহি পচি গল!
শূন্য কৰি হৃদি-কুঞ্জ দুষ্ট নিশাচৰে
হৰি নিলে প্ৰিয়তমা আঁজুৰি বলেৰে ;
ৰাতি দিন ছটু ফটু সজাৰ পখীটি,—
জগৎ নিষ্ঠুৰ কি যে, নিদিয়ে সন্ধান!—

এদিনা উৰিলে প্ৰাণ যবনিকা ভেদি
শূন্য সজা পৰি ৰ'ল শূন্যৰ কোলাত !
কোনে দিয়ে বাৰ্ত্তা তাৰ ? লয় কোনে যাচি ?
কেনে মজা ?　আ-হা-হা কেনে মজা ?
কেনে এই সাধু কথা ?　কেনে পালা শুনি ?

সাবল,—শুনোঁতে শুনিলোঁ। মোৰটোৰ দৰে নহয় জানিবা। শুনোঁতাই শলাগি নগলে সাধু কৈ ও ভাল নেলাগে। বাৰু, কি কথা কলে নো ভাল পায় ?

শ্ৰীবৎস,—নোৱাৰা যেভিয়া কব প্ৰাণে সোধা কথা
নিমাতে নিবোলে থাকাঁ, সেয়ে মোৰ ভাল।

সাবল,—অঁ এৰা। আপুনিও নিবুক্-বুক্ কৰে সিফাললৈ মূৰ কৰি বহি থাকক। মইও আপোনালৈ পিঠি দি নিমাতে নিবোলে বহি থাকোঁ। ঠিক্ জানিবা পিঠিয়াপিঠিকৈ থকা দুটা শিলৰ মগৰ হে।

শ্ৰীবৎস,—ভাৰ যদি নাই কোনো দুৰ্ভৰ ভৰিত
নাচি নাচি গুচি যোৱাঁ নিজা ঘৰলই।

সাবল,—এৰা, তাকে কৰোঁ। সেইটোৱেই উজু। শ্যালকে সুধিলে কব বুলি বামুণ ধেমালি-ধুমুলা কৰি এই গৈছে হে। আহোঁ হে এতিয়া।

(প্ৰস্থান।)

শ্ৰীবৎস,—অনৰ্থক জ্বালাতন কৰে ৰাতি দিন।
এছাৰতো সাবটিলে কি আছে উপায় ?

পগলা কৰিবি দেখোঁ সকলোটি মিলি।

যাওক।—

(আকাশলৈ চাই)

অস্ত গল দিবাকৰ দূৰ গগনত ;

জ্বলিছে চিতাৰ জুই, পুৰিছে আকাশ,

হাঁহি ভৰা বিশ্ব যেন নিস্তেজ নিষ্প্ৰভ,

সৰ্ব্বগ্ৰাসী অন্ধকাৰে গ্ৰাসিছে ধৰণী।

নিমিষতে লুপ্ত হল সৌন্দৰ্য্যৰ খেলা !

লুপ্ত হওক ! ধ্বংস হওক !—নাই চিন্তা তাত !

(ওপৰলৈ চাই)

ওপৰত ইকি পুনু সুন্দৰ ৰচনা,—

জিল্ মিল্ তৰা মালা সুনীল আকাশ !

একালে বিকট ছবি দীপ্ত চিতানল,

ইফালে দি নাচ গান একে আকাশতে !

মধুৰ কদৰ্য্য, ইযে অশ্লীল সুন্দৰ !

নাই নে প্ৰলয় মেঘ ? নাইনে ধুমুহা ?

(এনেতে ক্ষীণ সুৰেৰে দূৰত গায়।)

গীত।

যাচি যদি দিলা প্ৰাণ

আপুনি তুলি।

ৰাতি দিনে জ্বলি পুৰি

কান্দাঁ কি বুলি॥

শ্ৰীবৎস,—সঙ্গীতৰ ধ্বনি পুনু,—পগলা কৰিলে !
　　মুগুনো নেচাওঁ একো মুদিলোঁ নয়ন।
　　নামি আহ, ব্ৰহ্মাণ্ডৰ অন্ধ অন্ধকাৰ।
　　আদি মোৰ, অন্ত মোৰ, ইহ পৰকাল !
　　হেপাহে সাবটি তোক প্ৰাণ শীতলাওঁ।

(একতীয়া হৈ থাকে।)

(দূৰৰ পৰা আগৰ গীত গাই গাই ভদ্ৰাৰ প্ৰবেশ।)

গীত।

মজিলে মজিব অলি, নেযাবা আশাৰে জ্বলি,
নিজে নো নমজা কিয় নিজেয়ে ফুলি॥

ভদ্ৰা,—(আগবাঢ়ি)
　　বিশ্ৰামৰ পৰ হল, আহাৰ প্ৰস্তুত।
শ্ৰীবৎস,—কোন তুমি ? কিবা প্ৰয়োজন ?
ভদ্ৰা,—চিৰদাসী সেৱকিনী পদকমলৰ।
শ্ৰীবৎস,—অ' ৰজাৰ নন্দিনী !
　　আচৰিত ! যোৱা নাই এতিয়াও তুমি ?
　　বচনৰ বধ্যমালা পিন্ধাবা কিমান ?
　　পৰিছে শালত বলি, আছে ডিঙ্গি পাতি,
　　ছিঙ্গি দিয়া কণ্ঠনালী একে আঘাততে।
　　নকৰে কোনোৱে মানা, কোনো শঙ্কা নাই,
　　কেনিও এটুপি অশ্ৰু নসৰে পাহৰি ;
　　ঘটিব বিচ্ছেদ মুঠে দেহাৰে চিন্তাৰ।

ভদ্ৰা,—কিবা দোষ অধিনীৰ ?

শ্ৰীবৎস,—কিবা দোষ ?—

উদাৰ আকাশ তলে আকুল হিয়াৰে
উৰিছিলোঁ৷ নিজ মনে নিৰীহ পখীটি ;
যাদুকৰি ! জাল পাতি আগুৰি ৰাখিছা
কোৱা পুনু কিবা দোষ অম্লান মুখেৰে ?
স্মৃতি-গাঁথনিৰে গঁথা জানকী প্ৰতিমা
শূৰ্পনখা হুতাহেৰে নিব খোজা কাঢ়ি ?
হত্যা কৰা, কাঢ়ি নিয়া কেনেকৈ চাওঁ ।
প্ৰেতৰো দৌৰাত্ম্য আছে, লম প্ৰতিশোধ ।

ভদ্ৰা,—আমনি নকৰোঁ৷ একো অৰুচি কথাৰে,
বিশ্ৰাম আছেহি ৰই দিলোঁহি সন্ধান ।

শ্ৰীবৎস,—আমনি অৰুচি কথা সহিছোঁ৷ কতনা,
তাতোকই সাংঘাতিক দৰ্শন তোমাৰ ।
ৰচিছে নিজানে মনে কল্পনা ৰাজ্যত
সুন্দৰ শূন্যৰ সৃষ্টি শান্ত সুমধুৰ,
চন্দ্ৰ সূৰ্য্য তৰা তাৰ একে আকাশতে
জিকি-মিকি নাচি থাকে মোহন ভঙ্গিমে।
অনিমেষ নয়নেৰে প্ৰাণৰ পিয়াহে
চাই থাকোঁ৷ দিনে ৰাতি সৃষ্টি বিভোপন ।
যেনেকি দিয়াহি দেখা বিজুলীৰ দৰে
খহি যায় চন্দ্ৰ তৰা, নুমাই তপন,

মুহূৰ্ত্ততে চূৰমাৰ আকাশৰ চাং,
প্ৰলয়ৰ হাহাকাৰ গৰ্জ্জে চাৰি দিশে !
শেহত নেজ্ঞানো কিয় কৰোঁ ছট্-ফট্,
কি হল কি হল বুলি চকি চকি লৰি
আছে নাই খেপিয়াও শিৰটি নিজৰ !
জানা কি যে জ্বালাতন দেখিলে তোমাক ?
সুখ যদি পোৱা এই জ্বলন জ্বলাই
জ্বলোৱাঁ, জ্বলোৱাঁ, মোৰ চিন্তা নাই তাত।
উস্ ! জ্বলি গল ! ভস্ম হ'ল ; নোৱাৰি সহিব।
সহজে নাতৰা তুমি আতৰোঁ নিজেই।

(উচাট্ মাৰি গুচি গ'ল।)

ভদ্ৰা,—অনাহাৰে প্ৰভু মোৰ ক্ষীণ কলেৱৰ ;
দিনৰ দিনটি গল বিনা ৰিশ্ৰামেৰে।
কেনেকে বিশ্ৰাম হয় চাওঁ যত্ন কৰি।

(শ্ৰীবৎসৰ পাচে পাচে গুচি গ'ল।)

পঞ্চম অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য।

নৈৰ দাঁতি।

দুপৰীয়া।

(সদাগৰে খোজ চলাই ভাবিব লাগিছে।)

সদাগৰ,—সংসাৰ গোটেইখনে কৈছে যেতিয়া সি সঁচা হলেও মিছা। ছেঃ! ভাল দাওটে সাৰি গল। কটা আৰু চাই দিন আগৈয়ে আছোঁ। মঙ্গলতিৰ মুখে হওঁতে নহৈ ভালেই হল।—মঙ্গলৰ মূৰতে যেতিয়া ইমান বাহাদুৰী হৈছে, মঙ্গলৰ কথা নো দলিয়াই পেলোৱাঁ। কেনেকৈ? বেগাবেগিকৈ আজিয়েই ঘূৰি যাওঁ। সেইফালে মূৰকে নকৰোঁ। এইবোৰ বুকত বান্ধি লোক সমাজত মুখ দেখুৱাবলৈকো মনে দেখোন কিবা ছাটোকে বাঘ যেন দেখে!—মিছা! মনৰ দৌৰ্ব্বল্য! দিগ্বিজয়ী ৰজাই নো সিংহাসনত বহি বাহাদুৰী কৰে কেনেকৈ?

(এনেতে হাতত গখীৰৰ চুঙ্গা এটা লৈ তৃতীয় লগুৱাৰ আৰু পাচে পাচে মগনীয়া এটাৰ প্ৰবেশ। ভিতৰৰ পৰাই দপ্‌দপাই আহে।)

তৃতীয় লগুৱা,—(মগনীয়াক) কচোন এতিয়া। নকৱ কেলৈ? এতিয়া সেপ ঢুকিছ? লাঠুৱা! ডগাবাজ!

সদাগৰ,—কি হ'ল, কি হ'ল?

তৃতীয় লগুৱা,—মানুহে যে ফাঁকি কৰি চুলি ছিঙ্গি এইদৰে কান্দিব পাৰে মই এইখন দেশত হে দেখিলোঁ, মোৰ দউতা! উস্! ভাল ব্ৰহ্মঠগৰ দেশত পৰিলোঁহি।

মগনীয়া,—হে দেউতা! হে ঈশ্বৰ!—

তৃতীয় লগুৱা,—চক দউতা চক। আপুনি দউতা নহয় আপুনি ঈশ্বৰ। দেখিলে তাৰ যে ফাঁকিৰ গোট।

মগনীয়া,—গাখীৰ নিদিয়ে নেলাগে। মহাটোকে ঘূৰাই দিয়ক। এটা ফুটা মহা, দেউতা! মৰিবৰ সময়ত তিৰোতা-জনীয়ে দি থৈ গৈছিল। মোৰ গোটেই সোপা হেপাহ তাতে সোমাই আছে। তাকে বুকত লৈ বুকুখন চেঁচা কৰি থওঁ। আপোনাকে খুজিছোঁ, দিয়ক, মোৰ ঈশ্বৰ।

তৃতীয় লগুৱা,—সাত বিহুৰ মৈয়া কণী আমি। তই কি ঠগিবি? ফাঁকিবাজ!

সদাগৰ,—এমহা দি যে ইয়াৰ পৰা গাখীৰ কিনিবলৈ আহিলি গাঁৱলৈ নো নগলি কিয়?

মগনীয়া,—পাৰোঁতে, দেউতাটি ঐ। গাঁৱলৈ ওলাই যাব পৰা হলে এচুঙ্গা হে নেলাগে কলহে কলহে এনেয়ে আনিব পাৰিলোঁহেতেন। এটাইবোৰ মৰি হাজি পাঁচ বছৰীয়া ছোৱালী এজনী থৈ গল। তাইকে বুকত বান্ধি লৈ নৈৰ দাঁতিৰ এমূৰীয়াত পৰি আছোঁ। মোৰ আইৰ আজি মাহেকীয়া নৰিয়া। মুখৰ মাত নাই। কালি ৰাতি এডখৰৰে পৰা কুতুৰি কুতুৰি সুধিছোঁ "হেৰ আই! মোক মাত একেষাৰ মাত। হেৰ, আই! চকু কেটা

মেলি মোলৈ এবাৰ চা। তোৰ চকু দুটাই বাকী আছে। তই চকু দুটা মুদিলে মোলৈ চাওঁতা আৰু কোনো যে নাই। আই ঐ! কিবা খাব্লনে?" এতিয়া কোনোমতে সেহাই সেহাই কলে, 'গা-খী-ৰ'! তাইক্ এৰি থৈ গাঁৱলৈ যাব নোৱাৰোঁ। ওচৰতো মানুহ দুনুহ নাই। পদূলিলৈ ওলাই আহি এওঁক দেখা পাই ভাবিলোঁ বোলো মোৰ আইৰ কপালেৰে হে গাখীৰ ওলালেহি! অ' গৈ থৈ এনেয়ে যি নেপালোঁৱেই বুকৰ মহাটো যাচি তাকো হেৰুৱালোঁ। এতেপৰে বা তাইৰ কি হৈছে অথন। যি হ'ল, হ'ল মোৰ দেউতাটি! গাখীৰ এধানকে দিয়ক। তাকে তাইক দি কওঁগৈ তোৰ মুখত গাখীৰ এটোপা দিবলৈ বাপেৰ এতিয়াও জীয়াই আছে! দিয়ক, মোৰ দেউতাটি! কাবৌকৈ মাগিছোঁ।

তৃতীয় লগুৱা,—উস্! ৰাম, ৰাম! মানুহটোৰ নোমে নোমে ফাঁকি। বেছ সাধুকথাটো কৈ পেলালি। যা—যা। কৰবাত নাকে মুখে একে ঠাই হব।

মগনীয়া,—মগনীয়াৰ ফাঁকি কি? ক'ৰবাত মগনীয়া নোহোৱাকৈ থাকিব পাৰি বুলিহে মানুহে ফাঁকি দিয়ে।—হোঁঃ ঈশ্বৰে দেখিছে।

সদাগৰ,—এৰা। তইঁতে ঈশ্বৰক আৰু ঈশ্বৰকৈ থৈছ জানো। পথাৰৰ মাজৰ মূঢ়া, যেনিয়ে চায় তেনিয়ে দেখিব। হেৰ, গাখীৰ এচলু ৰূপৰ মহা এটাৰে যদি কিনিবই পাৰ তেনে মাগি খুজি ফুৰ কিয়?

মগনীয়া,—এতিয়া নো বাৰু নপতিয়ালে কৰিম কি? যি হ'ল

হ'ল, দেউতা ! মোক গাখীৰ এচলু—চলুৰে এচলু, সৰহ নেলাগে তাকে দিয়ক, মোৰ ঈশ্বৰ !

তৃতীয় লগুৱা,—এৰা বাটকুৰি বাই গাখীৰটোপা আনিছোঁ তোমাক দিবলৈ ? নহয় নো কি ?

মগনীয়া,—দেউতাই কি কয় ?

সদাগৰ,—তোৰে সৈতে চুপতি মাৰিবৰ সময় নাই। হেৰ, লঠৌ

তৃতীয় লগুৱা,—দউতা !

সদাগৰ,—আহ, খৰ্‌পোচ্‌ কৰহি ! এই বেলাতে নাও মেলিব লাগে।

মগনীয়া,—দেউতা ! আপোনাক কিহে নাটিছে ! দুখীয়া মগনীয়াক টাঙ্গোন মাৰি নেমাৰিব।

সদাগৰ,—কেপ্‌ কেপাই নেথাকিবি। মই তোৰ গোচৰ শুনিবলৈ অহা নাই। কাম নাই, কাজ নাই; মাগি খাবি, খুজি খাবি। সংসাৰৰ গলগ্ৰহখন কটা, যা মোৰ আগৰ পৰা। কাক গোচৰ দিয় দেগৈ।

মগনীয়া,—গোচৰ আৰু কাক দিম ? দুখীয়াৰ গোচৰ কোনেও নুশুনে শুণেহে আজি ইমানখিনি কৰিব পাৰিছে। যিজনে আচল গোচৰ সোধে তেওঁয়েই দেখিব। মগনীয়াৰ তেজ ! তাক খাই আপুনি কি জীণ নিয়াব।

তৃতীয় লগুৱা,—শুনিছে দউতা ! তাৰ মুখখন !—ডগাবাজ ! লাঠুৱা ! নগলি নে ? ৰ এদপালি দিওঁৰেই।

(গাখীৰৰ চুঙ্গাটো থৈ কমৰ মাৰে।)

মগনীয়া,—মগনীয়াক নেমাৰি কাক মাৰিবা? তেও বুলি ঈশ্বৰ আছে একা!—মোৰ আইঐ! আজি এইখন হে কৰিলোঁ!—

(কান্দি গুচি গ'ল।)

সদাগৰ,—চাওঁ, চাওঁ মোহৰটো!

তৃতীয় লগুৱা,—মোহৰ নহয়, কণা মহ। এটাহে।

সদাগৰ,—চাওঁ। (লগুৱাৰ হাতৰ পৰা মহাটো লৈ) ৰূপেই অ'। আচল চিকাৰূপ। ককালৰ মেটেলিত স্তুমাই হেৰুৱাৰ নেলাগে, যোৱাঁ।

তৃতীয় লগুৱা,—(মুখ ওফোন্দাই যাব খোজে।)

সদাগৰ,—(নেপথ্যলৈ চাই) হেৰ ঐ! চা চোন সৌজন ৰজাঘৰীয়া বিষয়া নহয় নে? জানোচা,—

তৃতীয় লগুৱা,—সি আহিছে এই ফালে, মগনীয়া গল সৌফালে ভয়টো আকৌ কিহৰ? যম ৰজাৰ দূতেও মোক বেগায় ধৰকচোন চাওঁ।

(প্ৰস্থান।)

সদাগৰ,—স্বভাৱটো ধূৰ্ত্তাখুলীয়া নোহোৱা হলে ই এটা হলহেতেন। ইয়াৰ দৰে গোটাচেৰেক লগুৱা পোৱা হলে——। এওঁ দেখোন এই ফাললৈকে টৌঁৱাই আহিছে। নাওখন ডিঙ্গি মেলি মেলি চাই আহিছে দেখোন! কিবা—!

(এনেতে নগৰপালৰ সাজ পিন্ধি ধনঞ্জয়
বিদূষক আহি ওলালহি।)

বিদূষক,—সৌখন নাও কাৰ ?

সদাগৰ,—বাণিজ্যৰ নাও।

বিদূষক,—বাণিজ্য নো কোন ? মতা নে মাইকী ?

সদাগৰ,—বেহা-বেপাৰ কৰি ফুৰা নাও।

বিদূষক,—বেহা-বেপাৰ নাওখনে নিজে কৰে নে নাই কৰি ফুৰোঁতা আছে ?

সদাগৰ,—আছে।

বিদূষক,—কোন ?

সদাগৰ,—সদাগৰ।

বিদূষক,—অ' তেনে এইখন সদাগৰৰ নাও। (আগে গুৰিয়ে সদাগৰক চাই মনে মনে) অলাওটো বুলিছিল। ইয়েই নে কি ?

সদাগৰ,—আপুনি ৰজাঘৰীয়া বিষয়া নে কি ?

বিদূষক,—সাজটো দেখিও চিনিবলৈ বাকী আছে নে ? এইটো কাৰ সাজ জানা নে ?

সদাগৰ,—কাৰ ?

বিদূষক,—প্ৰতাপপুৰৰ সৰ্ব্বপ্ৰধান নগৰপালৰ। এতিয়া চিনি পালা ?—বাৰু, ৰ'বা। সদাগৰ কেনি আছে ?

সদাগৰ,—এইয়াই।—ৰ'ব, কিনো হ'ল ?

বিদূষক,—অ' আপোনাৰ নাও। বাৰু ভালেই হ'ল ? আপোনাৰ নাৱত কি কি আছে ?

সদাগৰ,—বেহা-বেপাৰৰ অলপ অচৰপ বস্তু আছে।

বিদূষক,—কোনো ধাতু আছে নে নাই ?

সদাগৰ,—কিহলৈ কি ধাতু লাগে ?

বিদূষক,—ৰজাৰ জোঁৱায়েকৰ বায়ুৰ বিকৃতি। তালৈকে এৱঁা ছোৱালীৰ জোখেৰে এজোখ কৃত্ৰিম সোণৰ পাত লাগে। তাকো হব লাগিব আকৌ একে ঠাইৰ। অ'ৰ এটুকুৰা ত'ৰ এটুকুৰা হলেও নহয়। সেই সোণেৰে হেনো এভাগেৰে কিবা মূৰ্ত্তি সজাই যদি পূজা কৰে আৰু এভাগেৰে কিবা ঔষধ প্ৰস্তুত কৰাই খুৱায় তেহে বোলে আৰোগ্য হ্ব।

সদাগৰ,—ঔষধত নো সিমানবোৰ সোণ লাগিছে নে ?

বিদূষক,—সেইবোৰ এতিয়া ৰাজবৈদ্যই হে জানে। আমি হলো নগৰপাল। আদেশ হল বিচাৰি দিব লাগে, ৰাতিয়ে দিনে বিচাৰি ফুৰিছোঁ।

সদাগৰ,—পিচে কৰবাত কিবা সন্ধান পাইছে জানো ?

বিদূষক,—পোৱা হলে দেখোন কথাই নাছিল। কেনিও একো কৰিব নোৱাৰি সিদিনা ৰজাই ঘপহ কৰে অঙ্গীকাৰ কৰি পেলালে বোলে যেয়ে এই সোণ দিব পাৰিব তেওঁকে ৰাজ্যৰ সমানে এফাল দি দিব।

সদাগৰ,—(স্বগত) ৰাজ্যৰ এফাল !—জ্যোতিষৰ কথা ফলিয়ায় নে কি ? ৰাজ্যৰ এফাল !—মঙ্গলে দেখোন, প্ৰতাপপুৰলৈ যাবলৈ বাধা দিয়ে !—ইয়াৰ অৰ্থ কি ?—ইয়াৰ ৰহস্য কি ?—ই যে মোৰ জীৱন! ই যে মোৰ মৃত্যু! দুয়ো হাতত ধৰাধৰিকৈ নাচিছে!—একো নুবুজিলোঁ।

বিদূষক,—আপোনাৰ ভাৱ-ভঙ্গি দেখি বুজিছোঁ আপুনি দিব পাৰিব। আহক নাৱত কি কি আছে চাওঁগৈ।

(আগবাঢ়ে)

সদাগৰ,—(স্বগত) ফাঁকি দিব নোৱাৰিম। কি কৰোঁ? (ফুটাই) দিব যে—দিব নোৱাৰিম সিও নহয়, দিব যে পাৰিম—

বিদূষক,—সেইবোৰ আকৌ কি কথা! আপোনাৰ ওচৰত একে ঠাইৰে এৰাঁ ছোৱালীৰ জোখেৰে এজোখ সোণৰ পাত ওলাব?

সদাগৰ,—ওলাওঁতে ওলায় কি চোলায়! পাচে—

বিদূষক,—(হাত কৰযোৰ কৰি) অধমৰ প্ৰগল্‌ভতা বহুত হল। চিনিব নোৱাৰি যধে-মধে কথা আৰম্ভ কৰিছিলোঁ। নিজগুণে বন্দীৰ দোষ মাৰ্জ্জনা কৰক। আহা! আজি মোৰ কি ভাগ্য! পোণ প্ৰথমে অইন কোনেও বুলিবলৈ নৌ পাওঁতেই মই মহাৰাজক মহাৰাজ বুলিবলৈ পালোঁ। হে মহাৰাজ! হে মহাৰাজাধিৰাজ!

সদাগৰ,—ই আকৌ কি? মই একো বুজিব পৰা নাই!

বিদূষক,—বুজিবলৈ একো নাই, মহাৰাজ! প্ৰতাপপুৰৰ মহাৰাজৰ অঙ্গীকাৰ! সি কি অথলে যায়? কাইলৈ এতে পৰে মহাৰাজৰ এটা পচাৰতে মোৰ নিচিনা সহস্ৰ সহস্ৰৰ আয়ুলীলা শেষ হব পাৰে। মোৰ নিচিনা সহস্ৰ সহস্ৰই প্ৰাণদান পাব পাৰে। উস্! মোৰ কি ভাগ্য!

সদাগৰ,—শুনা তেনে নগৰপাল!

বিদূষক,—আদেশ কৰক মহাৰাজ!

সদাগৰ,—কৃত্ৰিম সোণৰ পাত এজোখ নেলাগে দোজোখো

দিব পাৰোঁ। পাটে এটা কথা। মঙ্গলতি এজনে কৈছিল বোলে প্ৰতাপপুৰলৈ গলে মোৰ সৰ্ব্বনাশ হ'ব। সেই কাৰণে পেটে সমন্বিতে মোৰ যাবৰ মন নাই।

বিদূষক,—সৰ্ব্বনাশ হ'ব ?—নহয়, মহাৰাজ! খিয়ালত হে কৈছিল। অ' নহয়, নহয় মহাৰাজ!—এতিয়াহে বুজিলোঁ। আমাৰ মহাৰাজে অঙ্গীকাৰ কৰাৰ লগে লগে ইয়াকো কৈ থৈছিল বোলে যি সোণ থাকি সোণ নিদিব তাক ৰাজদ্ৰোহী বুলি ধৰি লব। তাৰ বংশৰ সকলোটিকে আনি তাৰ আগত এটা এটাকৈ পিঙ্গত দি শেহত তাক জীয়াই জীয়াই পুতি থব। মই যদি আহি নেপালোঁহিহেতেন, আৰু কোনো দুৰ্জ্জনে যদি এই কথাটোকে আমাৰ ঘাই মহাৰাজক জনালেহেতেন তেনে অৱশ্যেই সৰ্ব্বনাশৰে কথাই। এৰা, এৰা! এই সৰ্ব্বনাশৰ কথাকে মহাৰাজক মঙ্গলতিয়ে কব পায়। ঠিক্ এই হে কথা।

সদাগৰ,—ৰ'বা। কৃত্ৰিম সোণৰ পাত কৰিব পৰা ইয়াত জানো কোনো নাই ? আগৈয়েও নাছিল নে ?

বিদূষক,—থকাহলে নো আধাৰাজ্য ধূলিৰ দৰে উৰাব খোজে নে, মহাৰাজ ? কৃত্ৰিম সোণ নো কি, সোণৰ পাত নো কি, তাকো আমি ৰাজবৈদ্যৰ মুখে হে শুনিছোঁ।

সদাগৰ,—ৰাজবৈদ্যজনা নো কৰ মানুহ ? বিদেশলৈ কেতিয়াবা গৈছিল নে কি ?

বিদূষক,—প্ৰতাপপুৰৰে, মহাৰাজ! বিদেশলৈ কোনোবা কাহানিবাই গৈছিল যদিও কব নোৱাৰোঁ। আজি মোৰ বিষয়

খাবৰ এই দহ পোন্ধৰ বছৰে তেওঁক ক'তা দেখোন সিংহ দুৱাৰৰ বাজ ওলোৱাকে নেদেখিলোঁ।

সদাগৰ,—পাচে, এতিয়া কি কৰোঁ? নগ'লেও—

বিদূষক,—নেযাব কিয়,মহাৰাজ? কতই কত কটাকটি,মৰামৰি, কত ৰক্তপাত, কত ষড়যন্ত্ৰ কৰিও সিংহাসন নেপায়। ৰাজলক্ষ্মীয়ে আজি আপোনাক নিজে বিচাৰি আহিছে, মহাৰাজ! ইমান সাদৰ আপুনি নেওচিব কিয়? নিজে গৈ কষ্ট কৰিব নেলাগে, মহাৰাজ! মইয়ে লগুৱাহঁতক নাও লগাবলৈ কওঁগৈ।

সদাগৰ,—যাবলৈ কৈছা?

বিদূষক,—নেযাব কিয়, মহাৰাজ?

সদাগৰ,—বাৰু, তেনে অলপ ৰ'বা। সিহঁত আজৰি হওক।

বিদূষক,—মহাৰাজৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য। (নৈৰ ফাললৈ চাই মনে মনে) গাইছোঁ বাইছোঁ হয়, সখিয়নীক বা কৰিলে কি? খবৰটোকে লওঁচোন।—চিনি পালেও লাগিব লেঠা!—(ফুটাই মহাৰাজৰ তেনে প্ৰতাপপুৰলৈ যোৱাৰ অভিপ্ৰায় নাছিল?

সদাগৰ,—এৰা! আমি মঙ্গলতিৰ কথা মতে উলটিব খুজিছিলোঁৱেই।

বিদূষক,—উস্! মোৰ হে ভাগ্য বুলিব লাগে! কুষ্ঠাশ্ৰমত সোমোৱা হলে 'লগ পোৱাটো হৈছিলেই। সেইটিয়ে আহিলে নোসোমাইও নোৱাৰি।

সদাগৰ,—কি কুষ্ঠাশ্ৰম হে?

বিদূষক—ইয়াৰ পৰা দুপৰমান গৈয়ে এক কুষ্ঠাশ্ৰম পাম

গৈ। তাত গোটেই জম্বুদ্বীপৰ গেলা, পচা আন কি উৰ্ঁলি যোৱা কুষ্ঠ ৰোগীও সাদিনতে দীপ্ লীপ্ হৈ যায়। তেজতেই বোলক বা চেহেৰাতেই বোলক আগতকৈও একাঠি চৰে হে। ধন্বন্তৰি যেন যি হে এজন বেজ! তেওঁৰ মায়াই নে এতিয়া চিকিৎসাই, দেখি শুনি কোনে কব তেওঁ মানুহ।

সদাগৰ,—ৰ'বা। আমি বাটতে পাই যাম নে? চাই যাব নোৱাৰিম নে?

বিদূষক,—বাটতে পাম। পালেও এনে শুভকামলৈ ওলাই সেইবোৰ নো কিয় চাব লাগিছে?

সদাগৰ,—পাৰোঁতে চাব খোজোঁ।?

বিদূষক,—পাচে পৰে চালেও হব, মহাৰাজ! কি জানি সেই আশ্ৰম মহাৰাজৰ ভাগ ৰাজ্যতে পৰে। তেওঁ বুলি কিবা নহলে নোহোৱা লেঠা যদি আছে বন্দীক আদেশ কৰক, বন্দীয়ে নিজে গৈ সেই লেঠা ভাঙ্গিব।

সদাগৰ,—এ, আমাৰ নো কথা কি কবা? তিৰোতা একাঠিৰ সেই ৰোগ। নাৱতে লৈ ফুৰাইছোঁ। পেলাইও দিব নোৱাৰি, ৰাখিবও নোৱাৰি। কি কৰোঁ, কি নকৰোঁ লাগিয়েই আজি ইমান দিন গৈছে।

বিদূষক,—কাৰ কথা কৈছে? আমাৰ মহাৰাণীৰ নে কি?

সদাগৰ,—বোলা যিহকে বোলা। যাৰ পৰা এক মুহূৰ্ত্তলৈ অলপো সন্তোষ নেপালোঁ, তাক নো মই বুলিম কি? আমাৰ কপাল!—

(হুমুনিয়া কাঢ়ে।)

বিদূষক,—দুখ নকৰিব মহাৰাজ! মহাৰাজৰ সামান্য এটি হুমুনিয়াত ৰাইলৈ এতেপৰে গোটেই ৰাজ্যত ঘূৰ্ণবায়ু বৈ যাব। এটুপি চকুপানীত গোটেই ৰাজ্যত লোতকৰ বান উঠিব। মহাৰাজৰ দুখ কিহৰ? ৰম্ভা, তিলোত্তমা সদৃশ শত শত সখীয়ে মহাৰাজৰ চৰণ ছুবলৈ অৰিয়াঅৰি কৰিব। মহাৰাজৰ অভাব কিহৰ?—মুঠে মহাৰাজৰ যাত্ৰা কৰিবলৈ আদেশ হওক।

সদাগৰ,—তুমি সঁচাকৈ মোক মহাৰাজ বুলিলাই নে কি?

বিদূষক,—সঁচাকৈ মিছাকৈ কি? আপুনি মোৰ মহাৰাজ, মোৰ নাতি-পুতিৰ মহাৰাজ, আৰু উপৰি এঘাৰ পুৰুষৰ মহাৰাজ!

সদাগৰ,—শুনা, নগৰপাল! যদি—

বিদূষক,—যদি নাই, মহাৰাজ!—আপুনি মহাৰাজ।

সদাগৰ,—বেছ কথা তেনে, তোমাক মই প্ৰধান বিষয়া পাতিম।

বিদূষক,—হেঁ—হেঁ, মহাৰাজৰ অপাৰ অনুগ্ৰহ! উৎসৱৰ আনন্দত যেন মহাৰাজে এই কথাষাৰি নেপাহৰে।

(এনেতে তৃতীয় লগুৱা আহি ওলালহি।)

তৃতীয় লগুৱা,—দউতা!

বিদূষক,—(হাক্ দি মনে মনে) হে—হে! মনে মনে, মনে মনে। দউতা নুবুলিবি। মহাৰাজ! মহাৰাজ!

সদাগৰ,—সি নেজানে। জানিলে আৰু নোবোলে।

বিদূষক,—ভাল, মহাৰাজ! সি নেজানে যেতিয়া বোলক। জানিলে অৰু নুবুলিবি দেই।

তৃতীয় লগুৱা,—এইবোৰ নো আকৌ কি ?—আমাৰ হ'ল । নাও মেলিম জানো ?

সদাগৰ,—বল, মেল গৈ । নগৰপাল, আহাঁ, নাৱতে একে লগে যাওঁ । তুমি বাট দেখুৱাই পোন বাটে লৈ ব'লা ।

বিদূষক,—মহাৰাজৰ আদেশ যেতিয়া কৰিবই লাগিব ।

(নাৱলৈ গুচি গ'ল ।)

দ্বিতীয় দৃশ্য ।

নতুন কোঠৰ এদাঁতি ।

এপৰীয়া ।

(শ্ৰীবৎসই আকাশলৈ চাই ভাবিবলৈ ধৰিছে,—)

শ্ৰীবৎস,—ক্ৰমাৎ বাঢ়িছে তেজ শিশু সূৰুযৰ !
জ্বলি যোৱাঁ, চৰি যোৱাঁ । যাবা কত কাল ?
এনে এটি সীমা পাবা মধ্য গগনত,
অতৃপ্তিৰ আৰম্ভণ, জ্বলনৰ শেষ ;—
আৰু তো নজ্বলে তেজ, নিষ্কিৰে যৌৱন,—
ক্ৰমে ক্ৰমে টুটি যাবা,—নিস্তেজ মলিন—
চেনেহী চুমাই ঘূৰি জুই বৰষিব,
আমনিৰে আমোলাব অৱনিৰ মুখ ।

তাৰ পাচে হুতাহৰ আঙ্গঠাটি যেন
চাওঁতে মুমাই যাবা, লাজ-হেঙ্গুলীয়া ;
জ্বলনৰ শেষ হব,—ছাই, ছাই, ছাই !
আহিছিলা হাবিয়াযে মুখত পোহৰ
পিঠিত আন্ধাৰ লই যাহা হতাশেৰে ।
তেওচোঁ জ্বলিবা কালি নতুন হাঁহিৰে ?
আশাৰ সুফল যদি নাই ধৰণীত,
নাই যদি বিৰহৰ মিলন মঙ্গল,
কিয় এই নিত্য লীলা ? অর্থ কিবা তাৰ ?
আছে, আছে চিন্তা মোৰ ! উদ্ধাৰেঁা কিমতে ?
সাত সাগৰৰ জল ঢালিছেঁা তথাপি
জ্বলিছে বাড়বানল জলৰ কোলাত !
প্ৰাণ লই পূর্ণাহুতি আছে মাত্ৰ বাকী !
(অলপ খোজ চলাই আকৌ ভাবিলে।)
কি এক অদৃশ্য শক্তি ঘূৰে অবিৰাম,
বাৰিষাৰ নদী যেনে উগ্ৰ, সুগভীৰ,
কল কল নাদে নাচি ফেনে ফোটোকাৰে
ভাঙ্গিছিঙ্গি এই কূল সাজিছে সিকূল ;
চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য অগণন ঘূৰিছে ছাটত,
ঘূৰিছে বিশাল বিশ্ব অনন্ত উজ্জ্বল,
সান্ত মোৰ ক্ষুদ্ৰ চেষ্টা ৰোধে যতবাৰ,
উফৰি মুমাই যায় ফিৰিঙ্গটি যেন ।

(এনেতে ভিতৰৰ পৰা গান গাই গাই
ভদ্ৰা লাহে লাহে দেখ্‌ নেদেখকৈ ওলালহি।)
(শ্ৰীবৎসই মুগ্ধ চিত্তেৰে অবাক হৈ
গান শুনিবলৈ ধৰিলে।)

ভদ্ৰা,—

গীত।

অমিলে নিমিলে যদি অমিলেৰে মিলা নাই,
মিলে যে মিলিয়ে আছে অমিলেৰে নিমিলাই।
মিলিলে বা নিমিলিলে,
মিলা আহি মিলে মিলে,
সুখে দুখে নিমিলিও মেলা মাজে মিলি যায়।
এই যে জ্যোতি মহামেলা,
মিলাঁ মিলাঁ এই বেলা,
মৰিলে মৰিবা তেহে মিলে মিলে মিলি যাই।

শ্ৰীবৎস—আহাহা! কি মধুৰ! কি সুন্দৰ! কি সুন্দৰ!
ই যে ধৰাৰ স্বৰ্গ! ই যে উৎস অমৃতৰ!
এইয়া এইয়া মাথোঁ হৃদি গগনত
মহামেঘ, ঘূৰ্ণবায়ু, লাগিল উৎপাত,
এছাটি দক্ষিণা বায়ু নিমিষতে যেন
হাঁহিটি মেলিলে সেই স্নিগ্ধ নীলিমাত,
চালি ধৰি ৰামধেনু নাচে তিৰ্‌ বিৰ!
আহাহা! কি সুন্দৰ! কি মধুৰ!
অন্তৰৰো অন্তৰৰ হৃদি নিকুঞ্জত
মাতে যেন চেনেহেৰে গম্ভীৰ বীণাই

"আহাঁ, আহাঁ শ্রান্ত তুমি কাতৰ পথিক !
ফুৰিবা কতনা কাল বাট হেৰুৱাই ?
এইয়া লক্ষ্যৰ শেষ, মৰ্ত্ত্যৰ অমৃত
শান্তিৰ মদিৰা পান কৰাঁ অবিৰাম ।"
ই হেন উজ্জ্বল লোক আজি অতদিনে
নিমাতে নিফুটে কেনি আছিল লুকাই !
নিয়াঁ, নিয়াঁ, টানি নিয়াঁ, বাজাঁ, বীণা, বাজাঁ ;
এটিবাৰ ———আৰু এটিবাৰ ।
জীৱন সৰ্ব্বস্ব মোৰ দিওঁ সলনিত,
নিয়াঁ মোৰ পুণ্যৰাশি, চতুৰ্ব্বৰ্গ ফল,
নিয়াঁহি জীৱন মোৰ, নিয়াঁহি মৰণ,
বাজাঁ, বাজাঁ এটিবাৰ, আৰু এটিবাৰ !
অহহ !———
দগ্ধ মই, নিঃস্ব মই অতি দীনহীন,
আলোক ৰঞ্জিত এই বিশাল বিশ্বৰ
মন্দিৰৰ দুৱাৰত অন্ধ মগনীয়া,
দুহাতে খুন্দিছোঁ বুকু নাই ৰাতি দিন,
নেযাবাঁ, নেযাবাঁ, বিশ্ব, ভৰিৰে মোহাৰি ।
হে-তীব্ৰ, হে-স্নিগ্ধ, নিঠুৰ দয়াল !
নহবা নে পূৰ্ণ তুমি এই অপূৰ্ণেৰে ?—
হাঁয়, হাঁয় ! কোন আছে এই দুৰ্দ্দিনত ?
কোনে নিব আগুৱাই হাতখনি ধৰি ?

(চুচুক্ চামাককৈ ভদ্ৰা আগলৈ আহিল।)
নোহোৱা নে দেবী তুমি সেই শঙ্খধ্বনি
ভক্তিভাৱে ভগীৰথে ফুটালে যিদিনা
নমিছিল মন্দাকিনী সুৰে সুৰে নাচি ?
আহাঁ, আহাঁ, নামি আহাঁ স্বৰ্গৰ বাতৰি।
খুলিলোঁ হৃদয় দ্বাৰ বাজোৱাহি বীণা
অন্ধ মই, অতি দীন, ঘিণ নকৰিবা।
নিয়া, নিয়া, টানি নিয়া হাতখনি ধৰি !

ভদ্ৰা,—প্ৰভু ! দাসী মই শ্ৰীচৰণৰ।

শ্ৰীবৎস,—কোন তুমি ?—ৰাজবালা ?
কেনেকে পশিলা এই উজ্জ্বল লোকত ?
ইয়াত কিয় ?—যোৱা, যোৱা, যোৱা।
(খন্তেক বৈ ভাবি।)
—কিবা বুলি কিবা কলোঁ ?—অদ্ভুত প্ৰলাপ।
নানিবি নানিবি বীণা, আন ধ্বনি তাৰ !
নেহাঁহিবা ৰাজবালা, এই প্ৰলাপত।
খন্তেক অচলা হোৱা, বজ্ৰৰ বিজুলী !
দিয়া এটি সমিধান খোজোঁ হুতাহেৰে।
তুমিয়ে তো গালা এই অপূৰ্ব্ব সঙ্গীত,
এই যে উজ্জ্বল লোক, শান্তিৰ নিজৰা,
দুখ সুখ নিমিলিও কৰে কোলাকোলি,
সন্ধান কেনেকে পালা ? দিলে বাৰ্ত্তা কোনে ?

ভদ্রা,—কোনে দিব বাৰ্ত্তা, প্ৰভু, আৰু আছে কোন ?
দয়া কৰি অধিনীক দিলে ব্যাকুলতা,
সেয়েহে সহায় মোৰ অনন্ত পথত !

শ্ৰীবৎস,—ব্যাকুলতা !!—

ভদ্ৰা,—ব্যাকুলতা,—তীব্ৰ ব্যাকুলতা ।
চাওঁতে চাওঁতে, প্ৰভু, সেয়ে চিকোণালে
নয়নৰ যত অশ্ৰু একেলগে লই
বাসনাৰে মলিয়ন হৃদয় দাপোণ ।

শ্ৰীবৎস,—ব্যাকুলতা,—কত সেই ব্যাকুলতা ?
ভয়ঙ্কৰ যন্ত্ৰণাত মজি কতকাল
চৌদিশে আন্ধাৰ দেখোঁ, কৰোঁ হাহাকাৰ ।
ব্যাকুলতা আছে যদি দিব পৰা মোৰ,
নিদিয়ে সন্ধান কিয় শান্তি নিজৰাৰ ?

ভদ্ৰা,—মনত পৰিছে, প্ৰভু যিদিনা দাসীৰ
উচ্চ আশা নিমিষতে হল চুৰমাৰ,
কুবুঁৰীৰ অভিমান, ঘৃণা সম্বন্ধৰ,
ইতৰৰ নিন্দাবাদ, ধিক্কাৰে প্ৰাণৰ
দংশিছিল মৰমত উগাৰি গৰল,
কঁপিছিলোঁ জীৱনৰ মৰণ সঙ্কিত !!—
অন্ধকাৰ, অন্ধকাৰ,—খালি অন্ধকাৰ ।
চাৰিপিনে গৰজন মহা প্ৰলয়ৰ !

দেখিছিলোঁ কত তৰা এটি এটিকই,
কত চন্দ্ৰ, কত সূৰ্য্য খহি খহি পৰি
উফৰিল ফিৰিঙ্গটি চকুৰ আগত !
বিশ্বনাশী অনলৰ ভীষণ শিখাই
ছাটি নিলে দশো দিশ,—উঠে হাহাকাৰ !—
নাৰীৰ হৃদয় গুণে ভসম নহল !!
ঘনে ঘনে হৃদিকম্প, ঘনে দীৰ্ঘশ্বাস।
এই মহা আড়ম্বৰ, এই যাতনাত
আহিছিল চকি চকি, কিযে মুচ্ছৰ্নাৰে
কোন সুদূৰৰ সুৰ, জ্যোতি অজান্তীৰ,
স্নিগ্ধ, শান্ত, জননীৰ মূৰতি মঙ্গল !
অসীম মহিমাময়ী চেনেহী হাতেৰে
মচিলে লোতক মোৰ, যাচিলে আশ্বাস,—
"অনন্ত তটিনী প্ৰেম নাৰীৰ হিয়াৰ,
নিবিচাৰে প্ৰতিদান প্ৰেম-সাগৰৰ !"
বিচাৰত যত দুখ, নিবিচৰা সুখ !
চৰণে দলক দলে কোমল পাহিটি,
আদৰেৰে লক ললে হিয়াত সাবটি।
নোপজে বিকাৰ তাত ; নাই তাৰ ক্ষতি।
আৰু তো নেকান্দোঁ নাথ,—কান্দোনৰ শেষ !
শ্ৰীবৎস,—এখনি নাৰীৰ হিয়া,—ইও কি সম্ভৱ !—
নহয়, নহয়, ই যে মৈথিলীৰ দেশ !

শুনিছোঁ কতনা কাল কত মৈত্ৰেয়ীৰ
স্বৰ্গ মৰ্ত্ত্য মিলি যোৱা বীণাৰ ঝঙ্কাৰ !
অত ধৈৰ্য্য সহিষ্ণুতা নাৰীতো সম্ভৱ।
দেবী নে মানবী তুমি, কোৱাঁ ৰাজবালা ?
অত উচ্চ, অত ধীৰ অন্তৰ তোমাৰ।
নৰৰো অধম বুলি দিম পৰিচয়,
তাতো যে বেৰিছে লাজে, কি কম তোমাক ?
কিমান লুকাবি আৰু নিঠুৰ হৃদয় !
—শুনা তেনে ৰাজবালা, মৰমৰ বাণী
প্ৰাণৰ প্ৰতিমা মোৰ আছে বিবাহিতা ;
যাৱতে নিমিলোঁ মানে আৰু অন্যদাৰ,
অটল প্ৰতিজ্ঞা মোৰ, নকৰোঁ গ্ৰহণ।
বেচ কথা, বহোঁ তেনে ব্যাকুলতা লই
নিৰলে একোণে এই বিৰাট বিশ্বৰ ;
অতি উচ্চ গগনৰ উজ্জ্বল লোকত
তুমিও জিলিকি থাকাঁ, লোৱাঁ ব্যাকুলতা।
আছে যদি সফলতা, মিলিব ভাগ্যত ;
নাই যদি খহি যাবা পপীয়া তৰাটি,
কেনি জ্বলি কেনি গলা নেথাকিব চিন।

(দুৱৰীৰ প্ৰবেশ।)

দুৱৰী,—প্ৰভু, নৈত ৰূপৰ মগৰেৰে নাও এখনি আহিছে। তাত বোলে বহুত স্বৰ্ণপাত আছে।

শ্ৰীবৎস,—ৰূপৰ মগৰ!—স্বৰ্ণপাত!

তুৰন্তে আটক কৰাঁ, ধৰাঁ পাবগুক।

—কোনেবা আটক কৰে নগলে আপুনি।

(বেগেৰে গুচি গ'ল, লগে লগে দুৱৰীও গ'ল।)

ভদ্ৰা,—(ভয়ে ভয়ে)

আহাঁ লৰি ততালিকে, কোন আছা কত।

হঠাৎ লৰিল নাথ;—নেজানো কি হয়।

(ব্যগ্ৰভাৱে পাচে পাচে গুচি গ'ল।)

তৃতীয় দৃশ্য।

প্ৰতাপপুৰৰ মন্ত্ৰণাকক্ষ

দুপৰীয়াৰ অলপ পাচতে।

বাহুক আৰু সুমন্ত্ৰ।

সুমন্ত্ৰ,—নিবেদিলোঁ চৰণত দূতৰ সংবাদ,

নেপালোঁ উত্তৰ একো, কিহব উপায়!

গুন্দোলায় মহামেঘ দূৰ দক্ষিণত

ঘনে ঘনে বজ্রাঘাত,—প্ৰলয় গৰ্জ্জন,—
থাকি থাকি কঁপে ধৰা মহা আতঙ্কত,
নিমিষেৰে জীয়ে যেন যাত্ৰীৰ মৰণ !
উত্তাল জলধি মাজে এই দুৰ্য্যোগত,
কিবা সাহে উদাসীন ৰাজ-কৰ্ণধাৰ ?

বাহুক,—পাৰেঁাতে নো উদাসীন শাসন কাৰ্য্যত !
তুমি কি বুজিবা মন্ত্ৰী জ্বালা হৃদয়ৰ ?
থাকিলহেতেন যদি দুহিতা ৰতন,
একেটি, একেটি মাথোঁ বস্তি জীৱনৰ !—
অহ !—
স্বৰ্গ, মৰ্ত্ত্য খেলিছিল সিখনি মুখত,
কতনা সপোনে আহি দিনে নাচিছিল !—
হিয়াৰ সম্পদ সেই আশাৰ পুতলি
সঁপি দিলোঁ উন্মাদক ওমলক বুলি !
আৰু কি থিৰৰ কথা কোৱাঁ মন্ত্ৰীবৰ ?
স্থিৰে আছে কোন ? বৃদ্ধ হিমাচল।
তুলি তালি সযতনে একেটি তনয়া
হাঁহি হাঁহি দিলে তুলি তোলনী অন্তত
চিৰযোগী দিগম্বৰ ভোলাৰ কোলাত !
মই কি কৰিলোঁ ? চোৱাঁ, চোৱাঁ তললই
শিৰৰোগী দিগম্বৰ কঙ্গালী কোলাত,
উস্ ! ! —

মাজে মাজে কেতিয়াবা লাগে যেন এনে
আঁজুৰি কামুৰি নিজে, আকুড়ি বাকুড়ি,
ভাঙ্গি ছিঙ্গি হৃৎপিণ্ড জ্বালা পলুৱাম !

সুমন্ত্ৰ,—নেচেঁচৰে নিজে যদি আঙ্গনি শোকৰ।
আনৰ সান্ত্বনা বাই কিবা শীতলাব ?
নেভাবিব, মহাৰাজ, এই বিপত্তিত
অকল আপুনি মুঠে শোকত বিহ্বল।
ঘৰে ঘৰে হুমুনিয়া, ভেজিল আকাশ,
নিৰানন্দ ৰাজপুৰ, অশান্ত, মলিন !
নিৰাশ্বাস এই হেন ব্যাকুলতা মাজে
ৰাজ্যৰ ধৰণী ধীৰ, প্ৰজাৰ সাহস,
নিজে যদি মহাৰাজ হয় বিয়াকুল,
অজলা প্ৰজাক তেনে কোনে নিচুকায় ?
তাতে পুনু সাংঘাতিক দূতৰ বাতৰি।
জিবাৰিছে চেদিৰাজ ভগ্ন হুতাহেৰে,
জাগিছে কৰ্ণাট-নাথ, জাগিল গান্ধাৰ।
উল্লঙ্ঘি সন্ধিৰ বান্ধ সুতীব্ৰ বেগেৰে
বলাব তেজৰ ধল প্ৰতাপপুৰীত।
কত শত বছৰৰ সঞ্চিত সাধনা
ডুবোৱাব নিমিষতে বিস্মৃতি গৰ্ভত !
পুত্ৰ, জায়া, ধন, জন, প্ৰাণৰ চেঁচনি
উটি বুৰি, সকলোটি হব ছিন্ ভিন্ !

বাহুক,—জাগিল কর্ণাট !——

সিদিনা সিদিনা মুঠে ৰণ তৰঙ্গত
জাঁকি মাৰি প্ৰতাপৰ প্ৰতাপী সেনাই
উৰুৱালে কৰ্ণাটত বিজয়ী পতাকা,
মহাত্ৰাসে মৃতপ্ৰায় কৰ্ণাটৰ ৰজা
প্ৰাণৰ মায়াত শেষে দন্তে তৃণ ধৰি
অদিষ্ট সন্ধিৰ মোলে ললে প্ৰাণদান।
পাহৰিলে সেই দিন, সেই যে লাঞ্ছনা ?
বিবেক বিচাৰহীন শস্যনাশী পশু
নেপাহৰে অতশীঘ্ৰে সিও তো তথাপি
দাৰুণ প্ৰহাৰ পালে শস্যৰক্ষকৰ।
অশুকন অস্ত্ৰলেখা, নিলাজ পিঠিৰে
জাগিল কৰ্ণাট !——

সুমন্ত্ৰ,—জাগিল কৰ্ণাট, প্ৰভু গান্ধাৰো জাগিল।

অতদিন তুষানল জ্বলি মনে মনে
দহিছিল হৃদিস্থল আলম নেপাই
ফুৎকাৰি জ্বলালে জুই হতাশ চেদিয়ে,
অনুকূল বায়ু বুজি জ্বলিব ভীষণ !
ভাবিছে কাতৰ ৰজা দুহিতা দুখত,
ৰাজকাৰ্য্যে উদাসীন, শাসন শিথিল।
পাৰে যদি এই বেলা ছিঙ্গিব জোঁটনী
মৰিলেও বাচে যেন এই সমস্যাত।

বাহুক,—নকৰিবাঁ ভয়, মন্ত্ৰী, নহওঁ কাতৰ।
যতদিন ৰক্তবিন্দু থাকে ধমনীত
আগুৰি ৰাখিম শোক হৃদি কন্দৰত,
নিদিওঁ আনক তাৰ স্পৰ্শিব শিখাই!
যোৱাঁ তেনে, মন্ত্ৰীবৰ, এই বেলাতেই
চোৱাঁ নিজে অস্ত্ৰাগাৰ, আছে কত বল;
কিমানে বা আছে সাৰ, মেলাঁ ৰাজকোষ।
সাৱধানে গুপ্তচৰ চলোৱাঁ চৌদিশে,
মনে মনে জুখি চক মিত্ৰৰাজদল
শত্ৰুৰ প্ৰমাণ বুজি, বুজি আপোনাৰ
তুমি, আমি, সেনাপতি, সভাসদ মিলি
কৰিম উচিত যিবা কালিৰ সন্ধ্যাত।
সুমন্ত্ৰ,—প্ৰভুৰ আদেশ যিবা শিৰে তুলি ললোঁ।

(এনেতে ব্যস্ত হৈ দ্বাৰী আহি দণ্ডৱৎ জনালেহি।)

দ্বাৰী,—মহাৰাজ! দুৱাৰত জীৰ্ণশীৰ্ণ কাপোৰেৰে এজন লোকে ৰাজদৰ্শন মাগিছে। কিবা বোলে গোচৰ আছে।

সুমন্ত্ৰ,—মন্ত্ৰণাৰ কক্ষ ই যে পাহৰিলা দ্বাৰী!
বিচাৰৰ দুগ্ধধাৰা নিমিলে শিৰত।
মেলিলে উদাৰ দ্বাৰ বিচাৰ মন্দিৰে
সাদৰি ধৰাবাঁ বাট, পিব প্ৰাণ ভৰি।

দ্বাৰী,—দাস নিয়ম লঙ্ঘনৰ অপৰাধী। তেওঁক খন্তেক, অপেক্ষা কৰিবলৈ কোৱাতকৈ নিয়ম ভঙ্গাৰ অপৰাধী হোৱাতো

বেচি আৱশ্যকীয় যেন পালোঁ। এতেপৰে চাগৈ দেৱালত মুৰ খুন্দিয়াই তেজেৰে ৰাঙলি হ'ল।

বাহুক,—পাৰোঁতে নো মাগিছেহি তৃষিত চাতকে
　　অকালত সুশীতল স্নিগ্ধ বৰিষণ!
　　নেবাধিবাঁ, মন্ত্ৰীবৰ, আনা বেগেতায়।
　　এষাৰি আশ্বাস বাণী,—কিবা মূল্য তাৰ?
　　তাকো কি ভাবিবা শেষে গণি কালাকাল?

সুমন্ত্ৰ,—(মনে মনে)
　　আকাশী কৃপাৰ কণা গলে এনেকৈয়ে!
　　(ফুটাই)
　　যোৱাঁ দ্বাৰী বেগেভায় আনা আতুৰক,
　　জানাওক প্ৰাৰ্থনা তাৰ কল্পতৰু মূলে।

দ্বাৰী,—প্ৰভুৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য।
　　　　　　　　　　(প্ৰস্থান।)

বাহুক,—এটি পল ৰক্ষা হলে জ্বালা হৃদয়ৰ
　　কিমান চেঁচনি তাত, আৰাম কিমান!
　　হুঁঃ!　　　　　　(নীৰৱ।)

(আগে আগে দ্বাৰী পাচে পাচে ফটাছিটা কাপোৰেৰে সদাগৰৰ প্ৰবেশ। দ্বাৰীৰ ইঙ্গিতত সদাগৰে দণ্ডৱৎ কৰি কবলৈ ধৰিলে,—)

সদাগৰ,—জীৱন্তে মৰিলোঁ মহাৰাজ! হে ধৰ্ম্মাৱতাৰ! হে মহাৰাজ! ধৰ্ম্মাধিকৰণত মোৰ কোটী কোটী দণ্ডৱৎ। সন্তৰ পালন আৰু দুষ্টৰ দমন ৰাজধৰ্ম্মত মোৰ কোটী কোটী দণ্ডৱৎ।

বাহুক,—স্থিৰ হোৱাঁ! কোন তুমি? কিবা প্ৰয়োজন?

সদাগৰ,—স্থিৰ হম মহাৰাজ? মোৰ জোখেৰে এজোখ একে ঠাইৰে স্বৰ্ণপাত! অপাৰ মণি মুকুতা! উস্, মোৰ নাও ভৰা সম্পত্তি ডকা দি কাঢ়ি নিছে; মোৰ হাৰে ছালে একে কৰি জনম-ঘুনীয়া কৰি দিছে! আৰু স্থিৰ হ'ম, মহাৰাজ? ইমান নিদাৰুণ প্ৰহাৰ, মহাৰাজ! ইমান নিদাৰুণ! মোক যে এককালীন বাটৰ মগনীয়া কৰিলে! উস্! মোক মাৰি নেপেলালে কিয়?

বাহুক,—আছা ৰাজ সমীপত, কি ভয় তোমাৰ?
নিঃসঙ্কোচে কোৱাঁ খুলি কিবা নিবেদন।

সদাগৰ,—দিন ডকাইত! মহাৰাজ, দিন ডকাইত! মোৰ জোখেৰে এজোখা সোণৰ পাত! অ'ৰ এটুকুৰা ত'ৰ এটুকুৰা নহয়, একে ঠাইৰে, একে টোপোলাৰে সোণৰ পাত, মহাৰাজ! সকলোবিলাক লৈ গ'ল। মোৰ কেঁচা সোণ! মোৰ চকুচকীয়া সোণ, মহাৰাজ!

বাহুক,—প্ৰতাপপুৰত মোৰ দস্যু-অত্যাচাৰ!!

সুমন্ত্ৰ,—কি যে এই অভিযোগ, নুবুজিলোঁ একো!

সদাগৰ,—মইয়ো একো বুজা নাই, মহাৰাজ! মহাৰাজৰ অঙ্গীকাৰৰ কথা শুনি যেই ঘাটত নাও লগালোঁহি সেই প্ৰেতলোকৰ প্ৰেতাত্মাৰ দৰে কৰ কোনে মোক আগুৰি ধৰি মোৰ যথা সৰ্ব্বস্ব কাঢ়ি নিছে, মোক জীয়ন্তে জুইত দিছে! কাতৰ হৈ চিঞৰিলোঁ,— ইমান দিন যেয়ে মোৰ ছাঁৰ দৰে ঘূৰিছিল সেয়ে মোক এৰি থৈ

গুচি গ'ল। মোৰ কোনো নাই, মহাৰাজ! মোৰ কোনো নাই! মনত আছে মই কাঞ্চিপুৰৰ সদাগৰৰ! মনত আছে এই ৰাজ্যৰ প্ৰধান নগৰপালে মোক ইয়ালৈ মাতি আনিছিল। মোক ৰক্ষা কৰক, মহাৰাজ!

বাহুক,—কাঞ্চিপুৰ! কাঞ্চিপুৰ মিত্ৰৰাজ মোৰ।

মিত্ৰ হ'ক, শত্ৰু হ'ক, নিৰীহ বণিক,
সৰ্ব্বস্ব হৰণ হয় ৰজা বৰ্ত্তমানে।
শুনিলা নে মন্ত্ৰীবৰ! ঘটনা অদ্ভুত?
সচাঁয় কি অৰাজক প্ৰতাপনগৰ?
কি কৰে নগৰপালে? শ্যালকে কি কয়?

(দ্বাৰীয়ে দণ্ডৱৎ কৰি জনায়।)

দ্বাৰী,— মহাৰাজ! শ্যালকে দুৱাৰতে অপেক্ষা কৰিছে।

বাহুক,—মাতি আনা অতি শীঘ্ৰে,— বিলম্ব নসয়।

(দ্বাৰী বাহিৰলৈ গৈ লগত শ্যালক আৰু শ্ৰীবৎসক লৈ আহে।)

সদাগৰ,— (দূৰতে শ্ৰীবৎসক দেখি ভয় কৰি বাহুকক কয়) মহাৰাজ! মহাৰাজ! মোক ৰক্ষা কৰক। (ৰজাৰ পাচলৈ গৈ) ই জীৱন্ত নহয় মহাৰাজ! সৌ পাচৰটো, সৌ পাচৰটো!

সুমন্ত্ৰ,—ভয় নাই, ৰাজদণ্ডে ৰাখিছে আবৰি।

কাৰ সাধ্য আচৰিব অনিষ্ট তোমাৰ?

(শ্যালক আগলৈ আহি বাহুকক দণ্ডৱৎ কৰে
শ্ৰীবৎসই মূৰটো হাওলাই দণ্ডৱৎ জনাই
অপৰাধীৰ দৰে থিয় হৈ থাকে।)

বাহুক,—(মনে মনে)

কিবা কয় সদাগৰে ?
দস্যু মোৰ নন্দিনীৰ স্বামী ! !—
ছিগি যা, ভাগি যা হিয়া শিৰাগ্ৰন্থী খুলি,
লুপ্ত হ'ক সংজ্ঞা তোৰ চিৰদিনলই।
স্থিৰ হ, নতু আৰু কত খুন্দিয়াব্ব।

(নীৰৱ)

শ্যালক !
জানা নে সম্ভেদ কিবা এই ৰহস্যৰ ?

ৰণজিৎ,—জানো, মহাৰাজ ! আজি এই বেলা ঘাটত ৰূপৰ মগৰেৰে নাও এখন লগা শুনি এখেতে বিশ্বাশবদে নাৱৰ ওচৰ পালেগৈ। আমিও পাচতে লৰি গৈ দেখিলোঁ,—নাৱত উঠি সদাগৰৰ যেই এখেতে হাতখনত ধৰিলে সেই তেওঁ কঁপি কঁপি থিৰ দিলে। "তই নিগনি, তোক মাৰিলে কি হব যা" বুলি এখেতে তেওঁৰ হাতখন এৰি দিবলৈ হে পালে তেওঁ একে জঁাপে আহি বাম পালেহি। লগৰীয়া কেটাই ঝপাঝপ পানীত জঁাপ দিলে। দিয়েই গোটেইখন কোঢ়াল লগালে, "মাৰিলে ঔ, খালে ঔ, দিন ডকাইত ঔ !" চাৰিওফালৰ পৰা মানুহ চাপিলত সদাগৰ চিঞৰি বাখৰি নগৰৰ ফাললৈ লৰি আহিল। কটোৱাল পঠিয়াই তৎক্ষণাৎ লগুৱা কেউটাক ধৰোৱালোঁ। এওঁক ধৰিবলৈ অহা কটোৱালে কলেগৈ বোলে এওঁ মহাৰাজৰ ওচৰত গোচৰ দিছে। কেনে ভাবে কি গোচৰ দিছে মনে মনে আশঙ্কা হোৱাত এখেতক

অনুনয় বিনয় কৰি মহাৰাজৰ ওচৰলৈ লৈ আহিছোঁ, নাওখন গোটাদিয়েক কটোৱালৰ হাতত থৈ আহিছোঁ।

বাহুক,—আচৰিত প্ৰতিবাদ! কোৱাঁ কোন জনে
কৰিছিল বণিকক দাৰুণ প্ৰহাৰ?

ৰণজিৎ,—মহাৰাজৰ শ্ৰীচৰণলৈ চাই কৈছোঁ এই চকুৰে তেওঁক কোনেও প্ৰহাৰ কৰা দেখা নাই। মাত্ৰ হাতত ধৰিছিল।

সদাগৰ,—হাতত ধৰিছিল? হাতত ধৰিছিল? নাই ছোৱা বুলিও কওকচোন। মাৰত হাৰ গুৰুলা-গুৰুল্ল কৰিলে। মহাৰাজ! মোৰ মাতিবৰ শক্তি নাইকিয়া কৰিলে! নাই মৰা? নেমাৰিলে মোৰ কাপোৰ-কাণিয়ে বেঁত মেলে?

ৰণজিৎ,—ইমান মিছা কথা! ইমানবিলাক প্ৰজাৰ সজাগ চকুৰ আগত ইমান ফাঁকি! কাপোৰ-কাণি নিজে আঁজুৰি ফলা নাই নে? এটাইবোৰ প্ৰজাই তোমাৰ কাণ্ড দেখি গিৰ্জ্জনি মাৰি হঁহা নাই নে?

সদাগৰ,—মই আগেয়ে কৈছোঁ, মহাৰাজ! মোৰ হৈ মাতোঁতা কোন ওলাব? সেই হে অনাথৰ নাথ ৰাজ-চৰণত শৰণ লৈছোঁ। এই বিদেশত মোৰ কোনো নাই, মহাৰাজ! মোৰ কোনো নাই!

বাহুক,—(স্বগত)

এফালে মায়াৰ টান, ইফালে ধৰম!
নন্দিনী পাগলী হব! বাকীয়ে বা কি?

এনেয়ে কলঙ্ক ঘোৰ,—যিবা গ'ল গ'ল !
গৌৰৱৰ সিংহাসন, মৰ্য্যাদা বংশৰ,
তাকো কি ডুবাই দিম প্ৰাণৰ মায়াত ?

(ফুটাই)

গ্ৰাহ্য হল অভিযোগ, শুনিম সকলো,
সময় সুবিধা দিলো মাত্ৰ দুই পৰ ;
আজিৰ সভাত হব উচিত বিচাৰ।
দয়া নাই, মায়া নাই ন্যায় বিচাৰত
দস্যুৰ কঠোৰ শাস্তি, যন্ত্ৰণা দাৰুণ
নিবাৰক পাৰে যদি বাৰুৰে যুক্তিৰ।

সদাগৰ,—জয় হওক, মহাৰাজ ! জয় হওক !

শ্ৰীবৎস,—(মনে মনে)

অহহ !—
উচ্চ গিৰি চূড়া ক'ত ? ক'ত ৰসাতল ?
আপুনি বিধাতা সাজি সুউচ্চ আসন
কৰিছিলি অধিকাৰ কত গৰবেৰে !
বৰ অভিমান তোৰ ! নিন্দিলি কতনা
দোষীৰ মোলান স্থান ঘৃণনীয় বুলি !—
মিলি যা, মিলি যা, আজি ধূলিৰো ধূলিত।
যাওক।—
নীৰৱে সহিম মই লাঞ্ছনা যিমান।
তাৰো তো সীমান্ত আছে অনন্ত পথত। (নীৰৱ।)

সুমন্ত্র,—আছে নে প্ৰমাণ কিবা কাৰ স্বৰ্ণপাত ?

শ্ৰীবৎস,—কি দিম প্ৰমাণ আৰু কাৰ স্বৰ্ণপাত ?

অভিৰুচি হয় যদি ৰাজাধিৰাজৰ,

লব পাৰে বণিকৰ সামান্য প্ৰমাণ ।

একেখনি স্বৰ্ণপাত বাহিৰে দেখাত,

এপাততে দুটিপাত—প্ৰকৃতি পুৰুষ ;

পাৰেহে পৃথক যদি কৰিব বণিকে,

স্বৰ্ণপাত হব তাৰ, অপৰাধী মই ;

দোষৰ উচিত দণ্ড লম শিৰ পাতি ।

সদাগৰ,—(স্বগত) এপাততে দুটিপাত ! !—

সুমন্ত্ৰ,—কিবা কোৱাঁ সদাগৰ ? পাৰিবা নে তুমি ?

সদাগৰ,—(স্বগত) কি জানি কিবা কিটিপ আছিলেই । ইমান লিৰিকা তো চকুত নপৰিল নে ? (ফুটাই) কিবা কলে মন্ত্ৰী ডাঙ্গৰীয়াই ?

সুমন্ত্ৰ,—একেখিলি স্বৰ্ণপাত দুই খণ্ড কৰি,

পাৰা যদি কৰাঁ তেনে সন্দেহ ভঞ্জন ।

সদাগৰ,—স্বৰ্ণপাত পাত পাত কৰে সোণাৰিয়েহে আমি বেপাৰী, সদাগৰ । যেনে ইচ্ছা তেনে কৰিব পাৰে বুলিয়েই চমুচা সোণ সোণাৰিৰে হব নে ?

বাহুক,—দিহাদিহি যোৱাঁ তেনে নিজা কাম কাজে ।

সকলো মিলিম পুনু বিচাৰ সভাত ।

সদাগৰ,—ৰক্ষা কৰক, মহাৰাজ ! মই এওঁবিলাকৰ লগত

গলে আৰু মোক গোচৰ দিবলৈ নথয়। চক, মহাৰাজ! মোক একো কৰিব নোৱাৰি ৰঙ্গা চকুকেটাই কেনেকৈ গাঁতৰ ভিতৰত পাক লব লাগিছে। মই মহাৰাজৰ পদধূলিৰ দৰে পাচে পাচে উৰি ফুৰিম, মোক নেৰিব মহাৰাজ!

বাহুক,—নির্ভয়ে জিৰোৱাঁ তুমি ব্যাকুল বণিক!
সাধ্য কাৰ পৰশিব কেশাগ্ৰ তোমাৰ?

(সকলোৱে দণ্ডৱৎ কৰি গুচি গ'ল। শ্ৰীবৎসই মূৰ দোঁৱালে। সদাগৰ অইন ফালে ভয়ে ভয়ে আঁতৰিল।)

বাহুক,—(খোজ চলাই ভাবিবলৈ ধৰিলে)
সামান্য প্ৰমাণ সেয়ে মীমাংসাৰ শেষ!
অত উজু, অত তীক্ষ্ণ বুদ্ধি বিচাৰৰ!
অতনা স্বৰ্ণৰ পাত, অথচ কঙ্গাল,
কোন এই নৰৰত্ন, কলঙ্কিত জোন?
নির্ব্বাসিত মহেন্দ্ৰৰ দেহকান্তি প্ৰায়,
গলি যায় হিয়াখনি মু'খনি দেখিলে!
মথোঁতে জানোচা এই ৰহস্য জলধি,
পোৱা যায় জামাতাৰ কোনো পৰিচয়!
সপোন, সপোন সি যে আকাশৰ চাঙ্গ!
যাওঁ, খন্তেক বিশ্ৰাম লই শ্ৰান্তি পলুৱাওঁ।
যাম কলৈ?——অন্তঃপুৰলৈ?
শোকতপ্তা মহিষীৰ মলিন ছবিটি
আৰুও মলিন কৰোঁ এই বাতৰিৰে;

হুমাৰাৱে কান্দোঁ। দুয়ো গলাগলি ধৰি ।
আৰু কি উপায় আছে মন্দভগীয়াৰ !
—ইয়ালৈকে তুলিছিলি তনয়া ৰতন ?

(দীৰল হুমুনিয়া কাঢ়ি গুচি গ'ল ।)

চতুৰ্থ দৃশ্য ।

নৈৰ ওখ গড়াৰ ওপৰত ।

আবেলি ।

(হাঁহি হাঁহি বিদূষকৰ প্ৰবেশ ।)

বিদূষক,—জানিবা কোদো বাহত হে জুই দিলোঁ, গোটেই-খন ৰূ—ৰূৱাব লাগিছে,—"ক'ত নগৰপাল, কেনি নগৰপাল ?"—সি যে নগৰপালে নগৰত পদাপাল দেখুৱাই এইফাল পালেহি কোনে পাইছে তাৰ তাল। হওক বেছ এখন ধেমালিয়েই হৈ গল। এতিয়া আৰু ভয় নাই। সখিও সোৱা আহিছেই। এই নিজানতে দেখা দি ঠিক্‌কৈ লৈ যাওঁ।—নহয়, ধেমালিকে কৰোঁচোন, অলপ লুকায়ে থাকোঁ।

(গছৰ আঁৰত লুকায়।)

(শ্ৰীবৎসই হুতাশেৰে নৈলৈ চাই চাই
আহি কৰলৈ ধৰিলে —)

শ্ৰীবৎস,—নোখোজা সুবৰ্ণৰাশি জ্বলি অযাচিতে,
জলকালি কিয় তই চেঁচা চকুজুৰি ?
পচাৰতে পাহৰালি সাধনাৰ পথ।
উলটিলি স্বৰ্ণপাত, চিন্তা মোৰ কত ?
দিলোঁ ডুব জলধিত মাণিকৰ আশে,
হাতেৰে তুলিলোঁ ইকি কীট কালকূট,
দংশিছে মৰ্ম্মত সিয়ে স্মৃতি নিদাৰুণ !
—জানোচা সংশয় কৰি দুষ্ট সদাগৰে
লুকুৱালে চিন্তা মোৰ দুৰ্গম স্থানত !
দাঁতেৰে আঁজুৰি তাৰ হৃৎপিণ্ড খুলি
নললোঁ সন্ধান কিয় এই এতেপৰে ?
তেনে কি সমূলি মিছা লক্ষ্মীৰ আশ্বাস !
নেচালোঁ নিখুঁতে কিয় নাও বণিকৰ ?
চালোঁ, তেও চোৱা যেন নহল নহল !
ঘূৰিবাৰ চাওঁগৈ তন্ন তন্ন কৰি,
সোধোঁ প্ৰতি অনুটিত চিন্তাৰ সন্ধান।

(যাব খোজে।)

বিদূষক,—(আঁৰৰ পৰা)— সখি !—

শ্ৰীবৎস,—(চমকি) কোন ? কেনি মাতে ?
নিজমিল হিয়া যেন এষাৰি মাততে !

বিদূষক,—(ওলাই আহি) সেই ফটুৱা নোম নেগুৰ বৰ্জ্জিত বামুণ ডোখৰ এৰি থৈ আহিছিল নহয়, লুকাই সাৰিব কত ? এইয়া দেখোন ধৰিলোঁহি।

(হাতত ধৰে।)

শ্ৰীবৎস,—সখি ঐ !

আহিলা ইমান দূৰ কাক চাবলই !
নাই আজি চিন্তা মোৰ প্ৰাণৰ চেঁচনি।
কত দিন ৰাতি গল পল পল কৰি,
নেপালোঁ প্ৰাণৰ তেও অকণি সন্ধান।
আজিও নপচি আছে, ৰাখিছোঁ সজাটি,
কিজানি এদিনা আহি সোমায় পৰাণ,
কিজানি এবাৰি মাতে হিয়া শীতলায় !

বিদূষক,—আটাইবোৰ খবৰ পাইছোঁ, সখি ! আৰু কব নেলাগে। কি কৰিম দুদিনৰ আগা-পিচা। তাকো নহলহেতেন। আপোনাৰ পাচে পাচে কঞ্চুকী বুঢ়া ওলাই আহি হাবিৰ মাজ পাই আৰু লৰিব নোৱাৰা হ'ল। সেৱা শুশ্ৰূষা কৰিলোঁ হে হয় বুঢ়া আৰু নুঘূৰিল। ইষ্টদেৱতাৰ নাম লোৱাৰ আগলৈকে আপোনা-লোকৰ নামকে ললে।—কি যে যাওঁ বুলি গুচি গ'ল !—

শ্ৰীবৎস,—কঞ্চুকী ঢুকাল ? সখি, কঞ্চুকী ঢুকাল ?

অহ !—

(মূৰে কপালে হাত দি বহি পৰিল।)

হেৰুৱালোঁ পিতৃ মোৰ এই কণ্ঠুকীত !
স্নেহৰ জ্বলন্ত মূৰ্ত্তি, প্ৰশান্ত, উজ্জ্বল !
কত আশা ভাৰসাৰে উদাৰ বুকুত
সততে সাবটি ধৰি তুলিছিল মোক !

(নীৰৱ।)

বিদূষক,—সজ আত্মা সজ ঠাইলৈ গুচি গ'ল। নিজ হাতে দেহাৰ অস্থিও গঙ্গাত লগাই থৈ আহিছোঁ। কাল হ'ল ! গুচি গ'ল ! তাত আমাৰ শোক কি ? উঠক। উঠক।

(হাতত ধৰি তুলি দিয়ে।)

শ্ৰীবৎস,—কেনেকে তাপৰে মন ! নাইতো সান্ত্বনা।

সখি ঐ !
এৰিলে ৰাজ্যৰ সুখে, এৰিলে বিভৱে,
পুলকিল বন্ধু যত এটি এটিকই ;
শেহত হিয়াৰ সাৰ, প্ৰাণ-সঞ্জীৱনী
নিৰুদ্দেশ চিন্তা মোৰ আজি কত দিন !
অতল জলধি মাজে তুমি মাথোঁ মোৰ,
সখা মোৰ, বন্ধু মোৰ, দিয়া আলিঙ্গন,
বলক শান্তিৰ বায়ু দগ্ধ হৃদয়ত।

সখি ঐ ! (আলিঙ্গন কৰে।)

চকু আছে অন্ধ মই, অতি দীনহীন !
আৰু তো নোৱাৰো, সখি ! সহিম কিমান ?
শেষ লক্ষ্য চিন্তা মোৰ মিলাবহি কোনে ?

সপিলোঁ দুখনি হাত লোৰাঁ তুলি সখা
টানি নিয়া, আছে যত সান্ত্বনা প্ৰাণৰ।

বিদূষক,—বেছ, বেছ! এই ডাল লাখুটি যেন জঁকা। ধৰক ইয়াকে। (গা পাতি দিয়ে। শ্ৰীবৎসই কান্ধত হাত এখনি থয়। তাৰ পাচত এখোজ আগলৈ দি কৰলৈ ধৰিলে,) সখিৰ হাতখন ইমান তপত! ৰবচোন, চেঁচা পেলাব পৰা কিবা আছে নে চাওঁ।

(এই বুলি গড়াই দি নামি গ'ল।)

শ্ৰীবৎস,—অতৰ্কিতে কত বল পালোঁ হৃদয়ত!
চিৰসখা বিশ্বাসৰ সাক্ষাৎ সুগ্ৰীৱ
ওলালেহি বৈদেহীৰ উদ্ধাৰৰ হেতু।
কয় কোনে অলক্ষিতে প্ৰাণৰ মাজত,
"কি ভয়, কি ভয় তোৰ? পালি চিন্তামণি।"

(গড়াৰ তলৰ পৰা কুষ্ঠৰোগিনী চিন্তাক লৈ বিদুষক ওলালহি। অলপ ওলাইয়ে বিদুষকে কলে,)

বিদূষক,—কুক্—ভা! এইটি, এইটি কোন?

শ্ৰীবৎস,—(আবেগেৰে চাই)—ইকি!—

চিন্তা,—(বেগেৰে আহি আঠুকাঢ়ি দণ্ডৱৎ কৰি কৰলৈ ধৰিলে—
আৰাধ্য দেৱতা মোৰ!— (উচুপি উচুপি কান্দে।)

শ্ৰীবৎস,—(স্বগত)
আবেগৰ থোকাথুকি সেই কণ্ঠস্বৰ!
একে সেই গজ গতি, সেই একে ঠাচ্!

অথচ নহয় যেন! নহয়, নহয়!

ইকি তেনে!—

বিচ্ছেদ অশ্ৰুৰ ইকি মলিন পলস!—

অথবা বিৰহগ্ৰস্ত চন্দ্ৰমা নিস্তেজ!

সৰ্ব্বনাশ! সৰ্ব্বনাশ!—আৰু ভয়ঙ্কৰ!

তেজে পূজে একাকাৰ বীভচ্ ভীষণ!

উস্!—

ভমকি ভমকি জ্বলে ভীষণ উত্তাপ।

ফাটি যায় ব্ৰহ্মৰন্ধ্ৰ!—কি যে অন্ধকাৰ!

(প্ৰকাশ্যে)

কোনি গলা, সখি মোৰ?—

বিদূষক,—কেলৈ? ভয় লাগিছে হব পায়?—চাবাইচ্ মা-দৈ! চাবাইচ! কাউৰী খেদাবলৈ বুলি মুখা পিন্ধি এতিয়া গিৰিহঁতকে খেদালে!!

(বাগৰি বাগৰি হাঁহে।)

চিন্তা,—ধৰ্ম্মৰ ছলেৰে ছলি দুষ্ট সদাগৰে

আঁজুৰি আনিলে, নাথ, আঁজলী দাসীক;

মুজুৰিল বলে মোৰ অবলা বাহুত।

কতনা কাকুতি কৰি বিনালোঁ কিমান,

নীলিমাৰ দিনমণি শুনি সি বিননি

দয়া কৰি অধিনীক দিলে এই ৰোগ,

তাৰে হে ৰাখিলোঁ। প্ৰাণ আশাৰো আশাত,
—অস্ত হল ব্ৰত মোৰ আজি অতদিনে।

শ্ৰীবৎস,—(স্বগত)

ইকি!—
ছলনা, ছলনা, নতু পৰীক্ষা বিষম!
ঢকা যেন ধৰ্ম্মাৰণ্য মায়াৰে ঘৃণাৰ!

বিদূষক,—মইও চিনিব নোৱাৰিছিলোঁ। এতিয়া আকৌ মাতেই ওলাইছে। মুখত পানী এটোপা দি কোনো মতে কে আষাৰ মান সুধি হে উৰহী গছৰ ওৰটো লৈছোঁ। আজি বোলে আপোনাক এৰিবৰ পৰা জলগ্ৰহণকে কৰা নাই।

শ্ৰীবৎস—ইয়াকে কি চাবলই আজি অতদিনে
অনাহাৰে উজাগৰে খুন্দিছিলি হিয়া?
পিশাচ! চা আজি। থিৰ চকু মেলি,
বিৰহ তাপত তোৰ কোমল কলিকা,
নন্দনৰ পাৰিজাত কেনে মলিয়ন!—
আহাঁ, আহাঁ প্ৰাণ মোৰ চিৰ জনমৰ,
সহিলা কিমান দুখ অভাগাৰ গুণে!

(হাত মেলি ধৰিব খোজে।)

শ্ৰীচিন্তা,—(দূৰলৈ আঁতৰি যায়।)

পচি গল মাংস পিণ্ড দুৰ্গন্ধ পূজত,
গোন্ধাব দুখনি হাত নেলাগে নুছুবু।

শ্ৰীবৎস,—মাংসৰ জনম আছে, মাংসৰ মৰণ;

অবিনাশী প্ৰাণ মোৰ, আহাঁ প্ৰাণ লই,
মিলি যক দুটি প্ৰাণ প্ৰাণৰ হুতাহে।

(লৰি গৈ সাবটি ধৰে।)

শনি,— (নেপথ্যত)

উস্ !—

নোৱাৰিলোঁ, নোৱাৰিলোঁ, আৰু নোৱাঁৰিলোঁ।

(তাৰ পাচত বেগায় বাহিৰলৈ ওলাই আহি কৰলৈ ধৰিলে,—)

শনি,—জুৰিছিলোঁ ষড়যন্ত্ৰ অতি ভয়ঙ্কৰ,
প্ৰলয়ৰ বজ্ৰ হানি মিলন পথত,
মিলি অহা দুটি প্ৰাণ ছিন্ন ভিন্ন কৰি
খুজিছিলোঁ উটুৱাব অগ্নিৰ ধলত !
টানো এই সূত্ৰ তাৰ,—ঘূৰাল মস্তক,
কঁপিলে যতনা তৰা, লৰিল আসন,
কঁপি গ'ল মহাব্যোম ঘোৰ আতঙ্কত।
সৰি গ'ল সূত্ৰ মোৰ, কঁপিছে শৰীৰ !
পৰাজিত দৈবশক্তি আজি অত দিনে।
ক্ষমা কৰাঁ, দেবি, মোক, জ্বলিলোঁ জ্বলিলোঁ !
দীন দয়াময়ী তুমি, করুণাৰ ধাৰা,
শনি মই মৰুভূমি, নিৰ্দ্দয় নিষ্ঠুৰ,
নিদিবা নে দয়াবিন্দু দগ্ধ দেহতাত ?

(সকালোৰ দণ্ডৱৎ কৰে।)

চিন্তা,—নমস্য দেৱতা নিজে এনে কথা কই
অপৰাধী কৰে কিয় ক্ষুদ্ৰ মানবক ?
শনি,—যিমানে উজ্জ্বল তুমি নাৰী-শিৰোমণি,
জ্বলালা সিমানে মোৰ হৃদি তমোময় !—
বিশ্বদাহী হুতাশন যেনে জ্বলিছিল,
জ্বলাব নোৱাৰি দেহ জানকী সতীৰ।
ভয়ঙ্কৰ জ্বালা ই যে ! ক্ষমা কৰাঁ, দেবি !
বোলাঁ, বোলাঁ দয়া কৰি ক্ষমিলোঁ তোমাক।
চিন্তা,—জপি জপি ৰাতি দিন পালোঁহি যেতিয়া
সাধনাৰ ধন মোৰ ইষ্টৰ চৰণ,
পাহৰিলোঁ কিবা জ্বালা, কিবা পথশ্ৰম।—
শনি,—যথেষ্ট, যথেষ্ট, হ'ল !—ইমান উদাৰ।
লাজেৰে কিনিলোঁ আজি চৈঁচনি প্ৰাণৰ।
লোৱাঁ, লোৱাঁ—মহাৰাজ, সতী-শিৰোমণি,
জাহ্নবীৰ জলধাৰা, উচ্ছিষ্ট যজ্ঞৰ,
ধৰাৰ গৌৰব এই, নন্দনৰ ফুল
যতনেৰে ৰাখাঁ নিতে হৃদি নিকুঞ্জত।
তোমাকো অশেষ দুখ দিলোঁ, মহাৰাজ।
নকৰিবাঁ অসন্তোষ, শিক্ষা সাঙ্গ হল ;
লোতকেৰে ধোৱা ধৰা কৰাঁ উপভোগ।

নিন্দা বা প্ৰশংসা কিবা তোমাৰ কাণত !

তুমিও চিকাৰ মোৰ, দেই গলা-ফান্দ্!
সুখে থাকাঁ চিৰদিন দিলোঁ আশীৰ্ব্বাদ।

বিদূষক,—মোক দিয়াতকৈ দয়া কৰি এই হালিকে দিয়ক।

শ্ৰীবৎস,—কৰিলোঁ অশেষ দোষ দেৱ চৰণত,
ক্ষমে যেন নিজগুণে নিকৃষ্টৰ দায়।

শনি,—উজলে ক্ষমাৰ মূৰ্ত্তি তোৰাঁ সমীপত,
ক্ষমা শান্তি একাধাৰে এই ধৰণীৰ;
আৰু কি থাকিব পাৰে অক্ষমা-আন্ধাৰ?
জয় হওক, জয় হওক। যাওঁ এইবেলা,
মিলনৰ গন্ধ এই ধন্য ধৰণীৰ
উঠক অনন্ত কাল ভূমণ্ডল ভেদি।

(বেগেৰে গুচি গ'ল।)

(সকলোৰে প্ৰণাম কৰিলে।)

বিদূষক,—মই এতিয়া কি কৰোঁ? দুয়ো দুইৰো চকুলৈ চাই থাকক মই হেপোৰ পিটি অলপ নাচনকে দিওঁ। (হেপোৰ পিটি ঘূৰি ঘূৰি নাচে। হঠাৎ উজ্জ্বল পোহৰ হয়।) ইয়ে। পাক-ঘূৰণি খালোঁ নে কি? পোহৰটো যেন অলপ বেচি হ'ল। সূৰ্য্যও ইমান জ্বলে নে?

(সকলোৰে আচৰিত হৈ সূৰ্যলৈ চায়; চাওঁতে
চাওঁতে সূৰ্য্য আহি ওলালহি।
সকলোৱে সেৱা কৰে।)

সূৰ্য্য,—জয় হওক, জয় হওক শ্ৰীবৎস চিন্তাৰ।
দেৱতা বাঞ্চিত ই যে স্বৰ্গতো বিৰল

গম্ভীৰ প্ৰেমৰ দৃশ্য এনে বিতোপন
দেখা নাই কতদিন ধৰণী বুকুত।
অধিষ্ঠাতৃ-দেৱ মই সূৰ্য্য-মণ্ডলৰ,
চোৱাঁ, দেবি, মুখ তুলি মুগ্ধ অতিথিক।
উদ্‌যাপন হল ব্ৰত, পূৰিল কামনা ;
নকৰিলা স্নান তুমি ব্ৰতৰ অন্তত ?
যোৱা, যোৱাঁ কৰা স্নান নদীৰ গৰ্ভত,
সুৱঁৰিবাঁ হৃদয়ত ইষ্টৰ চৰণ।

শ্ৰীবৎস,—যোৱাঁ, দেবি, পালঁা শীঘ্ৰে দেৱৰ আদেশ।

বিদূষক,—এইয়া আমি অহাই দি যাওক হি।

(চিন্তা স্বামীক আৰু দেৱতাক প্ৰণাম কৰি গুচি গ'ল। বিদূষকে বাট দেখুৱাই আহিল।)

সূৰ্য্য,—ৰমণীৰ চিন্তামণি আদৰ্শ সতীৰ !
সুকোমল লতাডালি অত তাৰ তেজ !
দেহাৰ সৌন্দৰ্য্য সধা লক্ষ্য মানবীৰ,
মাগি ললে কুষ্ঠ ৰোগ,—অতি আচৰিত !
পচি পচি খহি গল লাৱনি দেহাৰ
নহল আক্ষেপ তেওঁ নিদিলে ধিক্কাৰ ;
অকাতৰে সহিছিল স্বামীৰ কাৰণে !
ই হেন নাৰীৰ ৰত্ন দেখিছা নে তুমি ?
কত ভাগ্যে পালঁা এই পুণ্য প্ৰেমধাৰা ;—
ধন্য হল পুনৰ্ব্বাৰ ধৰণী মণ্ডল।

জগতৰ জ্বলা চকু জলে চিৰকাল,
নেদেখিলোঁ কোনো দিন আশঙ্কাৰ লেশ,
নিঃসন্দেহে লোৱঁা তুলি শূণ্য হিয়ালই
গম্ভীৰ বেদৰ বাণী, পুণ্য মন্দাকিনী,
শাস্তিৰে সাৰ্থক হক মানবী জীৱন।
—বৰাগী, অথচ গৃহী, এই দ্বিজবৰ,
যেনে ৰজা, তেনে ৰাণী, তেনে সহচৰ!
এদিনা এনেকে নীল জলধি তীৰত
মিলিছিল সীতাদেবী ৰাবণাৰি ৰামে,
সহচৰ সৌমিত্ৰেয় আনন্দে বিহ্বল।
নামিল স্বৰ্গৰ শান্তি, নামিল সুষমা,
ক্ষীণ দীপ্তি স্বৰ্গ ত্যজি নামি দেৱকুল
কলহংস মালা যেন মানস হ্ৰদৰ
শুনিছিল কিযে সেই মিলনৰ বীণ!—
সিদিনা কি মহাসুখ, আনন্দ মহান!

(এনেতে নেপথ্যত বিজুলীয়ে চিকৃমিকায়
আৰু সুন্দৰ সুৰ এটি বাজি উঠে।)

শুনা কেনে বাজি উঠে বিশ্বৰ সঙ্গীত!
খেলে কি যে দিব্য জ্যোতি ফুল্ল গগনত!
চোৱাঁ সউ, মহাৰাজ, আহে চিন্তাদেবী
সাঙ্গ কৰি ব্ৰত স্নান নদীৰ জলত।
হৰিছিলোঁ পূৰ্ব্বকান্তি গলিত কুষ্ঠেৰে,

অযাচিতে পুনৰ্ব্বাৰ দিলোঁহি ফিৰাই।
হয় নে নহয় চিন্তা, চোৱাঁ প্ৰাণ ভৰি,
আহে কেনে লয়লাসে সুধীৰ গতিৰে,—
মন্দিৰৰ অভিমুখে দেৱবালা যেন !
কিমান স্বাৰ্থৰ ত্যাগ, চোৱাঁ মহাৰাজ !
নেচালেতো নিজা ছায়া নদী-দাপোনত।

(পূৰ্ব্বৰ ৰূপেৰে চিন্তাই প্ৰবেশ কৰি স্বামীক, বিদূষকক আৰু সূৰ্য্যক কৰযোৰে প্ৰণাম কৰে।)

সুস্থা হলা ৰাণি তুমি, নাই আৰু ৰোগ।
ধৰাৰ সৌন্দৰ্য্য সাৰ অকলে নহয়,
স্বৰ্গৰো সৌন্দৰ্য্যে ৰচা বাহুক নন্দিনী
সাধিছিল দিনে ৰাতি চৰণত ধৰি ;
ৰুদ্ধ কৰি হৃদি দ্বাৰ তীব্ৰ সংযমেৰে
দুৰ্ল্লভ যিখনি স্থান ৰাখিছে আগুৰি
লোৱাঁ, লোৱা সেই স্থান মহা আনন্দেৰে ;
পুণ্যেৰে ৰঞ্জিত হ'ক কীৰিতি তোমাৰ,
শান্তি সুখে পূৰ্ণ হ'ক ইহ পৰকাল !

শ্ৰীবৎস,—প্ৰকাশিলে দয়া কৰি, জগত্-প্ৰকাশ !
অপাৰ কৰুণাৰাশি এই অধমত !
সাৰ্থক কৰিলে আজি জন্ম মানৱৰ !

চিন্তা,—দীনজন বন্ধু প্ৰভু দেৱ দিনমণি !
কোটী কোটী নমস্কাৰ ৰাতুল পদত।

বিদূষক,—প্ৰভু, দাসেও শ্ৰীচৰণত কোটী কোটী নমস্কাৰ জনাইছে।

সূৰ্য্য,—জয় হ'ক, জয় হ'ক ; থাকাঁ চিৰ সুখে।
মেঘ মুক্ত হলা আজি ৰোহিণী চন্দ্ৰমা !
সাগৰৰ শীতলতা, অগ্নিৰ তেজেৰে,
সুউচ্চ পিতৃৰ দৰে, চন্দ্ৰ কিৰণেৰে
যত দিন জগতত জ্বলে গ্ৰহতৰা,
জ্বলি থাকাঁ ততদিন শান্তিৰ কোলাত !
ধন্য হ'ক, পুণ্য হ'ক কাহিনী তোমাৰ।

(প্ৰস্থান।)

বিদূষক,—বেছ এটা বাজি কৰি গ'ল।—এতিয়া মোৰ মা-দৈ ফট্ ফটকৈ জিলিকিল !

চিন্তা,—(লাজেৰে হাঁহে)

শ্ৰীবৎস,—(হাঁহি চিন্তাৰ কাষ চাপে।)

(এনেতে নগৰপাল আহি প্ৰণাম কৰি
জনায় :—)

নগৰপাল,—প্ৰভু, বিচাৰৰ পৰ হল বুলি শ্যালকে বাতৰি জনাইছে। দেউ ! আপোনাক অলপ আগেয়ে মাতিছে।

বিদূষক,—কিবা খোৱাৰ দিহাপোহা নে কি ?

নগৰপাল,—একেবাৰেই বিচাৰ সভালৈ নি বলৈ আদেশ হৈছে।

বিদূষক,—বিচাৰ সভালৈ ? বাৰু, বলা। একো কথা নাই। সখি, আহিলোঁ হে। ৰ'বা, ৰ'বা নগৰপাল! এওঁ কোন চিনি পোৱা নে ?

নগৰপাল,—পাওঁ।

বিদূষক,—মই এওঁক কি বুলি মাতিছোঁ মনত আছেনে ?

নগৰপাল,—সখি বুলি মাতিছে।

বিদূষক,—বচ তেনে, বলা। তত লবাঁ একা!

(দুয়ো গুচি গ'ল।)

(শ্ৰীবৎসই চিন্তাৰ হাতত ধৰি
কবলৈ ধৰিলে,—)

শ্ৰীবৎস—দূৰৰ নীলিমা কেনে প্ৰশান্ত শীতল,
ৰিবি ৰিবি বলে কিযে দিব্যগন্ধি বায়ু ;
মধুৰ ঝঙ্কাৰ যেন নিমাতী গীতিৰ
বই যায় বিশ্ব জুৰি! শুনিছা নে, প্ৰাণ ?

(এনেতে শান্ত সুবিমল বেশে গম্ভীৰ অচলা মূৰ্ত্তিৰে
লক্ষ্মীৰ আবিৰ্ভাব।)

শ্ৰীবৎস,—(আচৰিত হৈ)
অৰূপাৰ ৰূপ আজি, ইকি জ্যোতিৰ্ম্ময়!
জিলিকায় ভূমণ্ডল ফুলাম অঞ্চলে,
অনন্ত গৰিমাময়ী জীৱন্ত কৰুণা,
অন্নপূৰ্ণা মহামায়া, এই ৰূপৰাশি
অতদিনে কিয়, দেবি, ৰাখিলা লুকাই ?

দয়া কৰাঁ জগন্মাতা অনন্তৰূপিণি !
লোৱাঁ, লোৱাঁ সন্তানৰ দীন নমস্কাৰ।

(শ্ৰীবৎস আৰু চিন্তাই কৰযোৰে
প্ৰণাম কৰে।)

লক্ষ্মী,—অস্ত হল, আৰু নাই কৰ্ম্মৰ বন্ধন ;
ব্যাকুল বিৰহ শেষ, শেষ বিঘিনিৰ !
পাতিলোঁ প্ৰশান্ত কোলা ধৰণী বুকুত,
অশ্ৰুৰ স্নাতক দুটি সন্তপ্ত সন্তান
শান্তিৰ অমৃত পান কৰাঁ প্ৰাণ ভৰি।
বলা বাছা দুয়োজন ৰাজপুৰলই।
অতিকে কাতৰ মোৰ প্ৰতাপৰাজন,
ভয়ঙ্কৰ হুতাশনে দহিছে হৃদয়
প্ৰাণৰ জুৰণি দিওঁ শান্তি জল ঢালি।

(আগে আগে লক্ষ্মীৰ পাচে পাচে
শ্ৰীবৎস-চিন্তাৰ প্ৰস্থান।)

পঞ্চম দৃশ্য ।

প্ৰতাপপুৰৰ বিচাৰ সভা ।

আবেলি ।

(বাহুক, সুমন্ত্ৰ, সাবল, সভাসদসকল নিজ নিজ স্থানত বহি আছে। দূৰত দ্বাৰী নগৰপাল আদি সতৰ্ক হৈ আছে।)

সুমন্ত্ৰ,—আৰু এটি আছে বাকী জটিল বিচাৰ ।
অপুত্ৰক মৃত শ্ৰেষ্ঠী বিলোমা তীৰৰ ।
অপাৰ সম্পত্তি তাৰ স্বত্ব নিৰুপণ !

বাহুক,—অপুত্ৰক বণিকৰ স্বত্ব নিৰূপণ !—
হোঁঃ !—যাওক !
সময় সাপেক্ষ সি যে সহজ নহয় !
স্থগিত থাকক আজি, কালিৰ সভাত
বিচাৰিম সুবিচাৰ মিলি মণ্ডলীৰে ।
যদিহে প্ৰজাৰ নাই আৰু অভিযোগ,
আনা মাতি এই বেলা সেই সদাগৰ ।

সুমন্ত্ৰ,—অদ্ভুত কাহিনী তাৰ ৰহস্য জটিল,
উমায় তলিত যেন ষড়যন্ত্ৰ ঘোৰ !
আহিছে শ্যালক নিজে কব সবিশেষ ।

(ইঙ্গিত কৰে।)

(শ্যালক, বিদূষকে পিন্ধা নগৰপালৰ সাজ লৈ নগৰপাল, সাধাৰণ বেঁশে সাজ-হেৰোৱা নগৰপাল, মালিনী, সদাগৰ আৰু বিদূষকৰ প্ৰবেশ। বিদূষকত বাজে সকলোৰে দণ্ডৱৎ কৰে। বিদূষকে হাত দাঙ্গি আশীৰ্ব্বাদ দিয়ে।)

বিদূষক,— জয় হওক ! জয় হওক ! মহাৰাজৰ মনৰ ক্লেশ মেকুৰীৰ আগত নিগনিৰ দৰে পলাই পত্ৰং দিয়ক।

সাবল,—(আগ্ৰহেৰে চাই) অ' এই ডোখৰ ! ঠিক্, ঠিক্ ! সেইটোৱেই। মহাৰাজ, ইয়াৰ কথা নুশুনিব। ই মহা লাঠুৱা ! ইয়াৰ মূৰৰ টিকনিৰে পৰা ফটুৱাই ফটা ভৰিলৈকে ডগাবাজ !

বিদূষক,—(নিজৰ টিকনি থেপিয়াই আৰু ভৰি চাই) ইমান ফুৰা তো ফাট নেমেলিল ! (সাবলৰ ভৰিলৈ চাই) দোহাই, মহাৰাজ ! এবাৰ নয়ন মেলি চাওক সৌ তেওঁৰ গাত হে ডগাবাজে উজানভাটী লগাইছে।

সাবল,—ই বামুণ নহয়, মহাৰাজ !

বিদূষক—ভৰিয়ে বেঁত নেমেলিলে দেখি নে কি ?

সাবল,—ই বামুণ নহয়, মহাৰাজ ! ই কৰবাৰ ব্ৰহ্মঠগ ! ইয়াক দেখিলেও গতি নাই।

বিদূষক,—মই বামুণ নহওঁ যদি মাত্তি নি মজিয়াৰ বৰ ভেটিত ঘিঁউয়ে মোৰে দকচি খুৱাই আন নেলাগে চুৱাখনিও ধুবলৈ নিদিছিলা কিয়, ঔ ? কৈ দিম নে ? মিতিব !—

সাবল,—কিহৰ মিতিৰ ? মিতিৰ কিহৰ ?

বিদূষক,—ৰাজদ্বাৰত মাত একেষাৰি নেপালে নো——

সুমন্ত্র,—ক্ষান্ত হোৱাঁ।

সুথিৰে শুনিব দিয়াঁ শ্যালকে কি কয়।

ৰণজিৎ,—(আগবাঢ়ি দণ্ডৱৎ কৰি কৰযোৰে জনায়,) মহাৰাজৰ ধৰ্ম্মাধিকৰণত দাস শ্যালকৰ নিবেদন,— গজপতি নগৰপালৰ হেৰোৱা পৰিচ্ছদ পিন্ধি এই ব্ৰাহ্মণে এই সদাগৰক নানাৰকম প্ৰবঞ্চনা দেখুৱাই ইয়ালৈ মাতি আনি আমাৰ নগৰপাল দেখি দূৰতে আঁতৰি নিৰুদ্দেশ হয়। নহয় নে, সদাগৰ ?

সদাগৰ,—হয়, হয়। নহব কিয় ? মহাৰাজে সোণৰ সলনি আধা ৰাজ্য দান দিব বুলি যি হে বুকু ফিন্দাই কৈছিল।

বিদূষক,—(সদাগৰক উদ্দেশি) অ' প্ৰধান বিষয়া পাতিব খুজি এইখন হে কৰিলে, মহাৰাজ !

ৰণজিৎ—তাৰ পাচত মালিনীৰ ঘৰত হেৰোৱা পৰিচ্ছদ পাই বহুত অনুসন্ধানৰ মূৰত এই ব্ৰাহ্মণেই যে নিছিল তাৰ প্ৰমাণ পোৱা গল। নৈৰ পাৰত ৰাজজামাতা আৰু এগৰাকী মহিলাৰ লগত এওঁ কথা পাতি আছিল। তাৰপৰা মতাই আনি মহাৰাজৰ আগত উপস্থিত কৰাইছোঁহি। কি অভিপ্ৰায়ে, কেলৈ সদাগৰক মাতি আনিলে কব নোৱাৰোঁ। স্বৰ্ণপাত্ৰ যদি ৰাজজামাতাৰ বুলিয়েই প্ৰমাণ হয়, তেনে হয় এওঁ ৰাজজামাতাৰ অন্তৰঙ্গ বন্ধু, নহয় কিবা অসদ্ অভিপ্ৰায়ে বণিকক মাতি আনি তেওঁৰ স্বৰ্ণপাত আত্মসাৎ কৰিব খুজিছিল। মহাৰাজে বিচাৰ কৰি চোৱাৰ প্ৰাৰ্থনা।

বাহুক,—উপবীত ধাৰী বিপ্ৰ নমস্য আমাৰ,
কোৱাঁ কিয় স্পৰ্শিছিলা নীচ পৰিচ্ছদ ?
আনিলা বা বণিকক কিবা অভিপ্ৰায়ে ?
যদিহে যুক্তিৰে পাৰা, কৰাঁ প্ৰক্ষালন
পৰস্ব হৰণ পাপ, কলঙ্ক দাৰুণ !

বিদূষক,—দান গ্ৰহণকে যদি পৰস্ব হৰণ বোলে, তেনে তবাম্ ব্ৰাহ্মণবোৰ পৰস্বহাৰী ! ফাও মাৰি যদি নগৰপালৰ পৰিচ্ছদ পালোঁৱেই, তেনে তাক নো পিন্ধি ফাও মাৰি নুফুৰিম কিয় ? সেই ফাওতে যদি ফাওমৰা বণিকক ফাওৰে ফাওৰে ৰজাই নেপাতিলোঁ। তেনে ফাও নো মাৰিলোঁ কি ?——এইবোৰেই মোৰ যুক্তি ! অভিপ্ৰায় চভিপ্ৰায় কি সেইবোৰ থাওক অথন। যি কৰিলোঁ। সি অৱশ্যে তিতা হলেও মহাৰাজৰ ঔষধ ! মহাৰাজ ! যদি এই ঔষধৰ গুণ পায় তেনে কথা বান্ধক, মহাৰাজে মোক দুটি বৰ দিব লাগিব। যদি হে নেপায় তেনে মোক যি ইচ্ছা তাকে কৰিব।

সাবল,—কথা বান্ধে, কথা বান্ধে ! এই দৰে কথা বান্ধি বান্ধিয়ে মোক যি কৰিব লাগে কৰিলে। তাক বামুণ বুলি যদি শাস্তি দিবলৈ ভয় কৰে তেনে মোলৈ এৰি দিয়ক, মহাৰাজ ! মই ? মই নে তাক ? মই তাক আকটা নৰসিংহৰ ছাল কটিয়াই পেটৰ নাৰীভুৰু হোলোকা-হোলোকে উলিওৱাম, মোৰ ঘৰত দকচি খোৱাৰ মজা দিম।

(এনেতে লক্ষ্মী, শ্ৰীবৎস আৰু চিন্তাই দূৰতে
দেখা দিয়ে। সকলো আচৰিত হয়।)

বিদূষক,—ছেঃ মাটি কৰিলে! মাটি কৰিলে! ঘপক্ কৰে গুলাই একেবাৰে খাস্তাং কৰি পেলালে।

(লক্ষ্মী আৰু শ্ৰীবৎস-চিন্তাক দেখি
সকলোৱে আসন পৰিত্যাগ
কৰিলে।)

লক্ষ্মী,—জয় হ'ক প্ৰজাসহ প্ৰতাপৰাজৰ।
মহাৰাজ!
ভাগ্য লক্ষ্মী মই এই প্ৰতাপপুৰৰ!
(সকলোৱে কৰযোৰে প্ৰণাম কৰে।)
দেখি পুণ্য ভাগ্যোদয় আশ্ৰিত জনৰ
জগালোঁহি সশৰীৰে, চোৱাঁ চকু মেলি।—
এই যে দেখিছা ৰজা প্ৰশান্ত, উদাৰ,
অমিত বিক্ৰম, যাৰ মহা প্ৰতাপত
সসাগৰা বসুন্ধৰা কঁপিলে এদিন,
জ্বলিল যশস্যা যাৰ দিগন্ত বিয়াপি,—
ভাৰতৰ গগনত তৰামালা যেনে;—
গৰুড়ৰ নামে যেনে তীব্ৰ ভূজঙ্গম,
নত হয় অৰিদল নাম শুনি যাৰ,
পুৰুষৰ সিংহ সেই, ৰজাৰ মুকুট
মহাত্মা শ্ৰীবৎসৰাজ কুসুমপুৰৰ।
সতীকুল শিৰোমণি, প্ৰিয় সহচৰী,—
কি দিম তুলনা,—ই যে অতুলন ফুল!

মহেন্দ্ৰৰ শচী যেনে সীতা শ্ৰীৰামৰ
সাধ্বী এই পতিব্ৰতা চিন্তা শ্ৰীবৎসৰ !

বাহুক,—(স্বগত)

শ্ৰীবৎসৰাজ কুসুমপুৰৰ !—

সদাগৰ,—(স্বগত) সেই মুখখনেই নহয় নে ? (কঁপে)—এইবোৰ কিহৰ কুৰ্‌লী !—উস্ ! ইমান তপত ! মই নিশ্চয় মৰিলোঁ।—ই মোৰ পৰকাল ! উস্ মোৰ মূৰটো ঘূৰাইছে !—

(মূৰত হাত দি বহে।)

লক্ষ্মী—শনিগ্ৰস্ত মহাৰাজ ৰাজ্য পৰিহৰি
অশেষ যাতনা ভুগি কঙ্গালৰ বেশে
ফুৰিছিল বনে বনে হিয়া ভুকুৱাই !
কঁপিছে মস্তক তোৰ ? মূৰ্খ সদাগৰ !
ভয়ে তো নিমিত্ত তাৰ, সহিবি কি সাহে ?

বাহুক—বান্ধ, বান্ধ শীঘ্ৰে বান্ধ এই পাপীষ্ঠক।

(নগৰপালে সদাগৰক বান্ধিব খোজোঁতেই লক্ষ্মীয়ে ইঙ্গিতেৰে
বাধা দিয়াত শ্ৰীবৎসই বান্ধিবলৈ হাক দিয়ে।
নগৰপাল নিজ ঠাইলৈ গুচি গল।)

সদাগৰ, —উস্ ! মোৰ আচণ্ডাই লাগিছে। মোক টনা-টনি নকৰিবাঁ। মোৰ আপোন মানুহবোৰ কলৈ গ'ল ?—(হিয়া খুন্দে।)

লক্ষ্মী,—অতিক্রান্ত বিঘিনিৰ করুণ ৰাগিণী
মধুৰ জিৰণি সি যে, প্ৰাণ শীতলায়।
আবেগে বীণাৰ সুৰ চিন্তা সীমন্তিনী,
কান্দি যাব পশুপক্ষী শুনি ৰই ৰই!
মুক্ত হল গ্ৰহযোগ আজি এই বেলা,
মিলি গ'ল দুটি প্ৰাণ চিৰ হেপাহৰ।
দিনমণি নামি নিজে তটিনী তীৰত
বৰষি আশীষ ধাৰা অজস্ৰ ধাৰেৰে
উটালে অৰিষ্ট ৰাশি ৰাজদম্পতীৰ।
মিলনৰ পুণ্যতীৰ্থ প্ৰতাপনগৰ,
নামিল দেৱতা নিজে সেই তীৰ্থলই।
ধন্য হল, মহাৰাজ! সাধনা তোমাৰ।

বিদূষক,—আই! এই ফটুৱা বামুণক পাই এওঁবিলাকে বহুৱা তুলিছে। পাৰে যদি একেষাৰি বোলক।

লক্ষ্মী,—শ্ৰীবৎসৰ প্ৰিয়সখা বিপ্ৰ বিদূষক—

বিদূষক,—বচ, বচ। পালেগৈ। মিতি ৰ কেনে পালোঁ?

(আটাইবোৰে হাঁহি বিদূষকক চায়।)

বাহুক,—মাতৃ!
কৰিছিলোঁ কিনো পুণ্য কোন জনমত,
দেখা পালোঁ অযাচিতে ৰাতুল চৰণ!
ধ্যানৰ ধাৰণা নাই, নাই ভক্তি লেশ,
দয়া কৰি দিলা আজি নিজে দৰিশন।

(শ্ৰীবৎসক উদ্দেশি)

অশেষ মহিমান্বিত শ্ৰীবৎস ৰাজন্!
নেজানি লগালোঁ দায় ভগ্ন হৃদয়েৰে,
বয়োবৃদ্ধ বাহুকৰ যুক্তি আৰু কিবা ?
বুঢ়াৰ লৰালি বুলি নহব নে ক্ষমা ?

শ্ৰীবৎস,—ক্ষান্ত হ'ক, মহাৰাজ ! পিতৃতুল্য মোৰ !
যেনে কৰ্ম্ম তেনে ফল ভুঞ্জিলোঁ আপুনি !
মানব কাৰণ মাত্ৰ, বৃথা চেষ্টা তাৰ।—
যিমানে কৰিব শ্ৰম মাখিটিৰ দৰে
সিমানে জোঁটিব নিজে কৰ্ম্মৰ জালত।

বাহুক,—(চিন্তাক)
সতীৰ আদৰ্শ তুমি ৰমণী ৰতন,
ধন্য হল ৰাজ্য আজি চৰণ ধূলাৰে।

চিন্তা,—পিতৃতুল্য মহাৰাজ, পূজাৰ আস্পদ,
কিয় কয় তেনে কথা নিজা তনয়াক ?

বাহুক,—অতুল প্ৰতাপী বুলি ইমান নিষ্ঠুৰ ?
নিদি কিয় অতদিনে নিজা পৰিচয়,
দাৰুণ যন্ত্ৰণা এই দিলা অনৰ্থক ?
শ্যালক !
শোকত মূৰ্চ্ছিতা ৰাণী অন্তেস-পুৰত,
যোৱা শীঘ্ৰে তীৰবেগে দিয়া ই সংবাদ,
আনন্দত মূৰ্চ্ছা যক তপ্ত লোতকেৰে !

সি যে মধুৰ মূৰ্চ্ছা!—যোৱাঁ শীঘ্রে যোৱাঁ,
নেপাহৰা যেন মোৰ দুখিনী ভদ্রাক।

(শ্যালক বেগায় গুচি গ'ল।)

(দূতে প্রবেশ কৰি দণ্ডৱৎ জনায়।)

বাহুক,—কিবা বাৰ্ত্তা দূত ?

দূত,—মহাৰাজৰ গৌৰৱমণ্ডিত চৰণত দাসৰ নিবেদন,—সীমান্তৰ কোঠৰ পৰা তেজীঘোৰাৰে বাতৰি আহিছে বোলে কৰ্ণাট, গান্ধাৰ আৰু চেদিৰ মিলিত শক্তিয়ে যে প্রতাপপুৰ আক্রমণ কৰিব খুজিছিল, সি নহল। সেনাপতি লৈয়ে পৰস্পৰৰ ভিতৰত ভয়ঙ্কৰ মনোবাদ হোৱাত তিনি শক্তি তিনি ফালে গুচি গ'ল। এতিয়া পৰস্পৰৰ ভিতৰত তুমুল সংগ্রাম ঘটাৰ অনেক লক্ষণে দেখা দিছে।

বাহুক,—শুনা, মন্ত্রী! কেনে এই সুখৰ বাতৰি!—

সুমন্ত্র,—নাই আৰু ভয়, প্রভু, ডাঠ হল হিয়া।
জাগে যদি জম্বুদ্বীপ জিনিম হেলায়।

দূত,—দুৱাৰত কুসুমপুৰৰ দূত এগৰাকীও বৈ আছেহি।

বাহুক,—কুসুমপুৰৰ দূত ? আনা শীঘ্রে মাতি।

(দূতৰ প্রস্থান।)

(কুসুমপুৰীয়া দূতে সকলোকে দণ্ডৱৎ কৰি শ্ৰীবৎসৰ কাষ চাপি ৰজা ৰাণী উভয়কে সুকীয়াকৈ দণ্ডৱৎ কৰি কৰলৈ ধৰিলে,—)

কুসুমপুৰীয়া,—মোৰ কি ভাগ্য! কি ভাগ্য! মহাৰাজ!
দাস কুসুমপুৰৰ! অৱশ্যে চিনিছে।

শ্ৰীবৎস,—দূত!

কুশলে আছে নে প্ৰজা কুসুমপুৰৰ?

কুসুমপুৰীয়া,—আৰু কি, মহাৰাজ, কুসুমপুৰত কুশল হব? যিদিনাই সকলো কুশলৰ নিধান মহাৰাজ আৰু মহাৰাণীক হেৰুৱালে সেইদিন ধৰি কুসুমপুৰে চিৰশান্তিক বিসৰ্জ্জন দিলে। ঘৰে ঘৰে প্ৰচুৰ পৰিমাণে খাদ্য, ঘৰে ঘৰে সুন্দৰ স্বাস্থ্য, ঘৰে ঘৰে শাৰদীয় পূৰ্ণিমাৰ স্নিগ্ধ জিলিকনি; অথচ সি যেন বিধবাৰ মুখৰ দৰে ম্লান, নীৰস, জ্যোতিহীন! নাট্য মন্দিৰ, মদনমন্দিৰত প্ৰাণ নাই। তাৰ সুললিত যন্ত্ৰীবিলাক নীৰব! যেন এক মহা হাহাকাৰ মন্দিৰৰ মাজে দি বৈ গ'ল। ৰাতি দিন প্ৰজাকুল কান্দি কান্দি বিয়াকুল হৈছে,—যেন হৃদয়ৰ ভিতৰত কিবা এটি নাই। ৰাজ প্ৰতিনিধিয়ে অত চেষ্টা কৰিও প্ৰজাৰ এই নাটনি পূৰাব পৰা নাই। শেহত উপায়ান্তৰ নেদেখি দেশে বিদেশে মহাৰাজৰ সন্ধান লবলৈ দলে দলে দূত পঠিইয়াইছে। মোৰ কি ভাগ্য! আজি অতদিনৰ মূৰত মহাৰাজ আৰু মহাৰাণীৰ শ্ৰীচৰণ দৰ্শন পালোঁহি।

শ্ৰীবৎস,—মুকলি মূৰেৰে ফুৰি আজি কত কাল,

ৰাজ্যৰ বন্ধন পুনু কেনে যেন লাগে!

লক্ষ্মী,—সি কি কথা, মহাৰাজ!

তুষ্ট হলে বহু প্ৰাণ এটিৰ কষ্টত,

নকৰিবা কষ্ট কিয় অম্লান মুখেৰে?

বাহুক—,যোৱাঁ তুমি, দূতবৰ! কৰাগে বিশ্ৰাম।

ফিৰিলে দেহাৰ বল ফিৰিবা আপুনি,

দিবা বাৰ্ত্তা অতি শীঘ্ৰে কুসুমপুৰত,
আহিল হেৰোৱা শান্তি, নাই কোনো ভয়।

অহ।——

অযোধ্যাৰ আবেগেৰে আছে চাগে ৰই!

দূত,—ক্ষমা কৰিব, মহাৰাজ! বিশ্ৰাম কি? মহাৰাজৰ ৰাজ্যত সাক্ষাৎ অমৃত সঞ্জীৱনী পান কৰিলোঁহি। আৰু খন্তেকো বিলম্ব কৰিব নোৱাৰোঁ, যাওঁ! মহাৰাজ ইয়াত আছে এই বাতৰি পোৱা মাত্ৰকে বাৰিষাৰ নদীৰ দৰে চকুৰ পানীৰে পথ তিয়াই দলে দলে সন্তপ্ত সন্তান আহি আগুৰি ধৰিবহি। কাৰ শক্তি সেই পবিত্ৰ প্ৰেমপ্ৰবাহক বাধা দিয়ে? আহিলোঁ, মহাৰাজ! দাসৰ দণ্ডৱৎ গ্ৰহণ কৰক। (দণ্ডৱৎ কৰি গুচি গ'ল।)

(অইন ফালৰ পৰা শ্যালকৰ প্ৰবেশ।)

ৰণজিৎ,—মহাৰাজ! দাসৰ নিবেদন,—ৰাজকুমাৰীয়ে সখীসকলৰ সৈতে বিচাৰ সভালৈ আহিবলৈ অনুমতি খুজিছে।

বাহুক,—পুণ্যতীৰ্থ আজি এই বিচাৰ মন্দিৰ!
বাধা নাই, বিঘ্ন নাই, মুকলি দুৱাৰ!
মাতি আনা কুমাৰীক যোৱা বেগেতায়।

(শ্যালক গৈ থানত দুৱাৰ দীঘল মালা লৈ অহা সখীসকলক আৰু ভদ্ৰাক আগ বঢ়াই আনে।)

বাহুক,—আহাঁ, মোৰ আই!
ৰাজ্য লক্ষ্মী দেবী এই দীন দয়াময়ী,
নমস্কাৰ কৰাঁ, বাছা, সভক্তি অন্তৰে।

ভদ্ৰা,— (মালা এধাৰ দি সখীসকলৰ সৈতে নমস্কাৰ কৰে।)

লক্ষ্মী,— (মালা পিন্ধি।)

অচিৰে পূৰক, বাছা, কামনা তোমাৰ।

বাহুক,—(শ্ৰীবৎসক দেখুৱাই)

এইয়া চিনিছা কোন,—নকলা, নকওঁ।

এদিন যাচিলা মালা, ঘিণালোঁ আপুনি,

আজি যদি লয় মালা নিজে নিঘিণাই

সাৰ্থক মৰ্য্যাদা মোৰ, গৌৰৱ সাৰ্থক।

দেৱতাৰ স্বপ্নাদেশ হব নে বিফল ?

জয় জয় দেৱ দেৱ ধুৰ্জ্জটি ভৈৰৱ !

(চিন্তাক দেখুৱাই)

সতীকুল শিৰোমণি সমীপত এই,

সাক্ষাৎ জানকী এই চানেকি তোমাৰ।

ভক্তিভাৱে চৰণত কৰাঁ নমস্কাৰ।

ভদ্ৰা,—(মালা দি নমস্কাৰ কৰিব খোজে।)

চিন্তা,—(হাতত ধৰি)

কালৈ আনিছা মালা প্ৰাণৰ ভনীটী ?

ভদ্ৰা,—আৰু কোন আছে এই দীন দুখিনীৰ ?

মিলাম যতনে আজি কুসুমমালাৰে

জিলিকা যুগল ছবি কুসুমপুৰৰ !—

ধৰণীত নন্দনৰ দৃশ্য মনোৰম !

(লাজত তলমূৰ কৰে।)

লক্ষ্মী,—আইঐ, লাজুকী লতা কুঁচিমুচি গ'ল !
দিয়াঁ, বাছা, মালাধাৰি দেখিছোঁ চিকোণ ;
মধুৰ গম্ভীৰ দুয়ো সুন্দৰ মালাৰে
মিলি যক মাধুৰ্য্যত গাম্ভীৰ্য্য সুন্দৰ !

(ভদ্ৰাই শ্ৰীবৎস-চিন্তাক মালা পিন্ধায় ।)

(দূৰৰ পৰা চাবৰ মনেৰে অলপ আঁতৰি আহিব খোজে ।)

চিন্তা,—(ভদ্ৰাৰ হাতত ধৰি)
নেযাবাঁ নেযাবাঁ ফিৰি চিকোণ জুৰিটি ।
আছে স্থান তোমালই এই জলধিত ।
পতি মোৰ কল্পতৰু হৰ গঙ্গাধৰ,
সেৱকিনী দুয়ো ভনী সেবিম যতনে ।

(মালাধাৰৰ ভিতৰত সুমাই লৈ শ্ৰীবৎসৰ হাতত সঁপি দিয়ে ।)

লক্ষ্মী,—পৰিলা, পৰিলা ধৰা । পলাবা কলৈ ?
জয় হ'ক, জয় হ'ক,—অপূৰ্ব্ব মিলন !

(লক্ষ্মী হাঁহি হাঁহি ধীৰ গম্ভীৰ ভাবে ভিতৰলৈ গ'ল ।)

(লক্ষ্মীক উদ্দেশি সকলোৰে প্ৰণাম কৰে ।)

বিদূষক,—জয় জয় চিন্তাদেবীৰ জয় ।

সকলোৱে,—জয় জয় চিন্তাদেবীৰ জয় ।

(সখীবিলাকে উৰুলি দিবলৈ ধৰিলে । ৰাজ অন্তেস পুৰত উৰুলিৰ ৰোল উঠে ।)

বাহুক,—সোণাময় ৰাজ্য মোৰ দিলোঁ যৌতুকত!
এই এক নিমিষতে কৰ্ত্তব্যৰ শেষ!
হাঁহি হাঁহি যাম মই পৰকাললই!
এয়ে মোৰ স্বৰ্গসুখ, শান্তিৰ নিজৰা!
মহাৰাজ! আলসুৱা ফুলৰ পুলিটি
হৃদয়ৰ ৰক্ত ঢালি তুলিলোঁ তালিলোঁ!
আই অ'!——ভদ্ৰা মোৰ!—

(চকু পানী টোকে।)

বিদূষক,—(হাত চাপৰি মাৰি) বচ্, বচ্!—কেনে, মহাৰাজ? —এতিয়া আৰু বেজাৰ কৰিব নেলাগে। মোৰ ঔষধ ফাপিল। সি কথাই কথা নহয়। মোক বৰ লাগে। বৰ দিয়ক। পোন প্ৰথমেই মোক মহাৰাজে বৃত্তি এটা দিব লাগে। দিয়ে নে নিদিয়ে কওক।

বাহুক,—বৃত্তি কিয়? কি কৰিবা? ৰজাৰ ভাণ্ডাৰ
ৰল খোলা তোমালই ভুঞ্জা চিৰকাল।

বিদূষক,—নহয়, মহাৰাজ! সেইদৰে হলে মোৰ মিতিৰৰ চকু পুৰি পুৰি সি গাঁতৰ ভিতৰত গলি যাব। মোক এটা ভালুক দিয়ক তাকে নচুৱাই দেশে বিদেশে এই মহামিলনৰ গন্ধ দি ফুৰোঁ, লগে লগে নিজৰ চাউল কঠাও মুকলি কৰোঁ। আপোনাৰ ৰাজ্যত ঢেৰ ভালুক আছে, তাৰে এটা লৈ যাওঁ, অনুমতি কৰক।

বাহুক,—(হাঁহি)
সহস্ৰ ভালুক নিয়া,—কৃতাৰ্থ মানিম।

বিদূষক,—বচ্ তেনে ! (সদাগৰৰ পিঠিত ঢকা মাৰি) এই বুঢ়া ভালুক ! আহাঁ মোৰ মস্তৰাম। আহাঁ মোৰ মহাৰাজ ! মই যেতিয়াই "নাচ, ভালুক, নাচ" বুলি কম তেতিয়াই তুমি এইদৰে নাচিবা দেই। (নাচি দেখুৱায়।) জয়জয়তে মিলন মন্দিৰতে এনাচন দিয়াঁচোন। দহ ভকতে চাওক। "নাচ, ভালুক, নাচ"।

(সদাগৰে মূৰে কপালে হাত দি তলমূৰ কৰে।)

বাহুক,—ইমান পাষণ্ড ইযে ভণ্ড সদাগৰ !

শ্ৰীবৎস,—দোষ চাই দণ্ড যদি হয় বেচেৰিৰ,

সঙ্কীৰ্ণ শৰীৰ তাৰ শাস্তি নধৰিব !

বিদূষক,—অ' এওঁ মুঠে পেট হে দেখুৱায়, নেনাচে। ৰাজ-দৰবাৰত লাজ লাগে যদি বনৰ ভালুক বনতে নাচগৈ যা। দুই ৰজাৰ নামত তোক মুক্তি দিলোঁ।—যা। নেযাৱ কিয় ?

সদাগৰ,—(কঁপি কঁপি) কলৈ যাম ?—খন্তেক দয়া কৰক, মোৰ স্বৰ্গৰ দেৱতা ! আপোনাৰ পদধূলিত এখনি উজ্জ্বল লোক লুকাই আছে। (গোট গাত পদধূলি সানি ললে) লক্ষপতি সদাগৰ আজি মৰিল ! তাৰ যত সম্পত্তি, যত ঐশ্বৰ্য্য এই দুখনি চৰণত অৰ্পণ কৰিলোঁ। সাক্ষী আজি চন্দ্ৰ সূৰ্য্য ! সাক্ষী এই মহাৰাজ !

বিদূষক,—তোৰ সম্পত্তি দীন দৰিদ্ৰক বিলাই দে।

সদাগৰ,—(বিদূষকৰ ভৰিত ধৰি) মোৰ গতি কিহব, দেউ ? মোৰ গতি কিহব ? এই দানবী হিয়া ভাঙ্গি-ছিঙ্গি পেলালে ভগৱানৰ ৰুদ্ধ দুৱাৰত কৃপাৰ কণিকা এটি নেপাম নে ? মই ইহকাল খালোঁ !—মই পৰকাল খালোঁ ! মোৰ হিয়াৰ গাঁঠিৰ

মাজে মাজে একুৰা ভয়ঙ্কৰ জুই জ্বলি শৰীৰ পুৰি নিছে। (চিন্তালৈ চাই) হে মাতৃ! হে দেবি! এটি নৰকৰ কীটত আপোনাৰ যে ক্ৰোধ নুশুৱায়। দয়া কৰক। কওক, মোৰ গতি কি হব?

চিন্তা,—মাতে যেয়ে পিতা বুলি দীনতাৰণক
সাদৰে সাবটি লয়, মাতোঁ প্ৰাণ খুলি।

বিদূষক,—যা। এবাৰ প্ৰাণ খুলি "হে ভগৱান" বুলি মাত। তোক নিশ্চয় দয়া কৰিব। এই বিৰাট বিশ্বক তই কি ফাঁকি দিবি?—

সদাগৰ,—হে ভগৱান! হে ভগৱান!

(সকলোকে দণ্ডৱৎ কৰি আকুল ভাৱে
ভগৱানৰ নাম লৈ সদাগৰ গুচি গ'ল।)

বিদূষক,—আৰু ইটি বৰ, মহাৰাজ?—ইটি বৰো নেৰোঁ। মহাৰাজে যেন পৰিচ্ছদ দিয়াৰ বাবে মালিনীৰ আৰু নগৰপালৰ অপৰাধ মৰ্ষণ কৰে।

বাহুক,—আৰু কি নমৰ্ষি পাৰি এই দৃশ্য দেখি?

বিদূষক,—অ' কন্যাদানৰ অৱিহণা থাকিল। মহাৰাজ, এই মিতিৰক মোক দান দিয়ক।

বাহুক,—তথাস্তু।

সাবল,—(আচৰিত হৈ ভয়ে ভয়ে) কি কৰিলে, মহাৰাজ? কি কৰিলে? একেষাৰ মুখৰ কথাতে ইমান দিনৰ বন্ধুত্ব দান কৰি পেলালে। এঁ্যা? মই কেনেবা পাইছোঁ! মোক এওঁ কিবা

হে কবিবৰ্গে! মহাৰাজ! সখি! মোলৈ আপোনাৰ এধানো মৰম নাই নে?

বিদূষক,—ভয় নেখাবাঁ, মিতিৰ! নেখাওঁ। খুলশালী ছোৱালী এটি আছে তেওঁৰে সান্ধুৰি এৰি দিম। কেনে পালা?

সাবল,—(সেমেনাসেমেনি কৰে।)

বিদূষক,—তাৰ পাচত দুইটি শালপতিয়ে (সাবলৰ কঁকালত ধৰি) এইদৰে জোঁটাশালী মাৰি নাচনৰ কোবত গোটেইখন পৃথিবী ধূলিয়ৰি কৰি দিম। (সখীসকলক কয়) ভেলেঙ্গা লাগি চাই থাকিব নেলাগে, মোৰ আইহঁত! এই মহামিলনৰ সুৰত তোমালোকৰ ভগা ঢোল যেন সুৰকেটাও মিলাই দিয়াঁ। গোটেই বিশ্ব বজন্ জনাই যাওক।

গীত।

সখী সকল,—শুনা কিনো বাজে মোহন মুৰলী!

নবীন সঙ্গীত উচলি উঠিছে, নিমাতে নন্দনে

ৰিণি ৰিণি শুনে॥

উৰে হিয়া জুৰি অমিয় মলয়া,

আকুল আবেগে ৰিৰি ৰিৰি দোলে;

প্ৰিয় পৰিশনে প্ৰেম আলিঙ্গনে

কনক লতিকা লাজে মানে খেলে॥

কেনে চঞ্চলা তটিনী, শাৰদ যামিনী

জোনে জিলিমিলি জিলিমিলি

কিৰণ ঢালে;

নাচে তালে তালে মিলন মাধুরী,—
আজি মিলিলে মিলিলে,
কেনে মণি কাঞ্চনে মিলিলে মিলিলে।

যবনিকা পতন

ওঁ মধু, ওঁ মধু, ওঁ মধু!